

Středoškolská odborná činnost 2004/2005

Obor 16 – historie

Hyksósové: vládci cizích zemí

Autor:

Vlastimil Vrtal

Gymnázium, Velehradská třída 218,
686 17 Uherské Hradiště, 3. ročník

Konzultant práce:

Pavel Onderka

Národní muzeum v Praze

Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur
Oddělení pravěku a starověku Předního východu a Afriky

PhDr. Miroslava Poláková

Gymnázium Uherské Hradiště

Uherské Hradiště, 2005

Zlínský kraj

Prohlašuji tímto, že jsem soutěžní práci vypracoval samostatně pod vedením Pavla Onderky a PhDr. Miroslavy Polákové a uvedl v seznamu literatury veškerou použitou literaturu a další informační zdroje včetně internetu.

V Uherském Hradišti dne 10. 3. 2005

vlastnoruční podpis autora

Obsah

Obsah	3
1 Úvod.....	4
2 Prameny	7
2.1 Písemné prameny	7
2.1.1 Soudobé písemné prameny	8
2.1.2 Prameny z následující částí dynastické doby	45
2.1.3 Prameny antické tradice	60
2.2 Archeologické prameny	63
2.2.1 Tell ed-Dabaa	64
2.2.2 Delta	74
2.2.3 Údolí Nilu od Memfidy po Buhén	76
2.2.4 Mimoegyptské lokality	82
3 Historický vývoj.....	84
3.1 14. dynastie	86
3.2 15. dynastie	91
3.2.1 Období před válkami za osvobození (raná 15. dynastie).....	97
3.2.2 Období válek za osvobození (pozdní 15. dynastie)	102
3.3 16. dynastie	109
4 Kulturní kontext	111
4.1 Sídla a obydlí	112
4.2 Obchod	113
4.3 Umění a umělci	115
4.4 Armáda.....	116
4.5 Chrámová architektura	118
4.6 Královské hroby	119
4.7 Pohřební zvyklosti.....	120
4.8 Administrativa.....	121
4.9 Vzdělání a písmo.....	122
4.10 Náboženství.....	123
5 Závěr	126
Seznam použité literatury a internetových zdrojů.....	129

1 Úvod

Uplynulo již mnoho let od doby, kdy Jean François Champollion rozluštil tajemství hieroglyfů, avšak zájem o dějiny starého Egypta stále nepolevuje. Egypt, a především jeho ikony, jako jsou Cheopsova pyramida, poklady Tutanchamonovy hrobky nebo busta královny Nefertiti, se vryly do kulturního povědomí nejen západní civilizace, která se hlásí k této starověké civilizaci jako jednomu ze zdrojů své kulturní identity.

Faraonský Egypt je širokou veřejností vnímán především prostřednictvím děl královského umění a architektury. Tento přístup tak dává vzniknout iluzi známého. Skutečnost je však zcela jiná: Institucionalizované podoby *králů Horního a Dolního Egypta* zakrývají nejistotu, která obestírá mnohé otázky, které si egyptologové kladou.¹

Míra rozvoje egyptologického bádání a nové trendy ve společenských vědách vedou mnohé egyptology k přehodnocování dříve všeobecně přijímaných názorů na historické události, což by mělo být závazným činitelem také pro tuto práci. Cílem práce je objektivně zhodnotit vládu hyksóských králů a její okolnosti. Úhel pohledu práce by se měl z etnocentrického hlediska (typického pro tradiční práce o starém Egyptě) přenést na pohled „z druhé strany“.

Panování *vládců cizích zemí*, Hyksósů (*Hk3w h3swt*) představuje stěžejní náplň Druhé přechodné doby, která v novějším pojetí staroegyptských dějin zahrnuje období vlád 14. až 17. dynastie. Údobí lze také vymezit dvěma zásadními událostmi – přesunutím hlavního města z Ictaeje do Théb a ukončení vlády Hyksósů, sídlících v Avaridě (eg. Hutuaret, *Hwt-w^crt*, dnešní Tell ed-Dabaa). Období vlády 13. dynastie, tradičně řazené do Druhé přechodné doby, je na základě pečlivého studia společensko-kulturních procesů probíhajících v tomto období chápáno jako pokračování Střední říše.²

¹ Srov. TRIGGER – KEMP – O’CONNOR – LLOYD (2004:5-6).

² CALLENDEROVÁ (2003:164), MYNÁŘOVÁ (2003:45).

S termínem *ḥk3-ḥ3swt*³ se nesetkáváme pouze během Druhé přechodné doby. Slovní spojení je doloženo již z období Staré říše.⁴ Označením *ḥk3 ḥ3swt* byl dokonce honorován ALEXANDR VELIKÝ (egyptským vládcem 332–323 př. n. l.). Nelze v tom však spatřovat jakoukoli snahu o dehonestaci makedonského krále, spíše se jednalo o neznalost egyptských dějin, které měl autor tohoto návrhu.

Charakteristický rys všech přechodných dob egyptských dějin, tedy i té druhé, je politická fragmentace, která mimo jiné vyznívá také v kulturní regionalismus. Regionální prvek hraje proto velmi důležitou roli v chápání těchto období staroegyptských dějin. Proto je nutné materiální kulturu v jejím archeologickém kontextu na jednotlivých egyptských i neegyptských lokalitách (případně oblastech) zkoumat odděleně.

Oproti tomu písemné prameny z Druhé přechodné doby vycházejí z jednotné písarské tradice. Písemné prameny, ač nečetné, vycházejí z jediného – egyptského – zdroje, který nebyl výrazně zasažen vnějšími („asijskými“) vlivy, které jsou pro Druhou přechodnou dobu tak významné.

V této dvojakosti pramenů k Druhé přechodné době vzniká problém ve zpracování dějin tohoto období. Egyptologové zabývající se touto dobou se většinou přikloní k jedné nebo druhé koncepci. Například BOURRIAUOVÁ⁵ zvolila novější trend a přiklonila se k regionálnímu pojetí výkladu, avšak ke konci Druhé přechodné doby, kdy jednotlivé regiony Egypta začínají rozvíjet vzájemnou interakci („osvobozenká válka“), tato koncepce začíná selhávat!

Tato práce se pokouší kombinovat oba přístupy oddělenou analýzou *písemných* a *archeologických pramenů*. Na základě primárních a sekundárních pramenů se pokouší v *kulturně-historickém* kontextu interpretovat *historický vývoj* panování Hyksósů v Egyptě a přítomnost asijského elementu v egyptské společnosti Druhé přechodné doby.

Práce vznikla v kontextu jakéhosi dluhu česky psané egyptologické literatury vůči Druhé přechodné době. Vedle původních českých obecných

³ *ḥk3* = „vládce“, maskulinum singulár; *ḥ3swt* – „cizí (hornaté) země“, plurál feminina. Spojení stojí v přímém genitivu. Někdy se vyskytuje podoba *ḥk3 n ḥ3swt* v nepřímém genitivu.

⁴ Např. v *Harchufově životopisném nápise*.

⁵ BAURRIAUOVÁ (2003).

příruček, které se ve větší šíři věnují dějinám starého Egypta⁶, se s touto problematikou můžeme okrajově setkat v monotematických studiích věnovaných jiným aspektům staroegyptských dějin a kultury⁷.

Nedávno vzniklé překlady komplexních a interpretativních historií starověkého Egypta⁸ ulehčují českému čtenáři nahlédnout do složitých společensko-ekonomických procesů celých dějin starého Egypta, tedy i Druhé přechodné doby. Do značné míry tak představují alternativu k tradičně pojímaným studiím.

Jedinou původní českou prací na toto téma v češtině je článek MYNÁŘOVÉ.⁹

⁶ Např. IESE (1997), ŽÁBA (1960), aj.

⁷ Např. VERNER (1997), MYNÁŘOVÁ – ONDERKA (2003), aj.

⁸ Především SHAW (2003), TRIGGER – KEMP – O'CONNOR – LLOYD (2004).

⁹ MYNÁŘOVÁ (2003).

2 Prameny

2.1 Písemné prameny

Pro písemné prameny vztahující se k hyksóskému období v Egyptě lze uplatnit základní rozdělení, založené na jejich rámcovém chronologickém řazení. Korpus dochovaných pramenů, ať už primárních nebo sekundárních, je značně nehomogenní, takže není možné získat absolutní obraz tehdejší situace jak ve východní Deltě, tak v celém Egyptě. Všeobecně se naše poznatky o Druhé přechodné době opírají především o hmotné nálezy z Delt a Horního Egypta. Celkovou mozaiku pak doplňují archeologické nálezy z Núbie a Palestiny, což je podmíněno tím, že se ve střední době bronzové na celém Předním východě začínají prudce rozvíjet kulturní a především obchodní styky, ve kterých Egypt sehrál nemalou roli. Setkáváme se tak s velkým počtem předmětů egyptského původu v celé oblasti východního Středomoří (v oblasti Palestiny to jsou především skaraby).

Existují přesvědčivé důkazy o tom, že v oblastech ovládaných hyksóskými králi vznikaly písemné památky zahrnující rozsáhlé a sofistikované texty (např. *Rhindův matematický papyrus*). Tyto písemnosti bezesporu navazovaly na písarskou, kulturní a intelektuální tradici Střední říše, která přežívala po dobu 13. a 14. dynastie. To, že se do současnosti tento typ památek ve větší míře nezachoval, je nutno přičíst spíše skutečnosti, že v Deltě jsou velmi špatné podmínky pro uchovávání památek všeobecně, především pak předmětů vyrobených z méně trvanlivých materiálů. To málo dochovaných památek nám však dokazuje, že s příchodem Hyksósů nedošlo k nijakému náhlému společenskému rozvratu, jak se mnoho autorů domnívalo.

Zároveň je také málo pramenů, které by v historické perspektivě reflektovaly hyksóskou nadvládu. K „cizím vetřelcům“ se téměř jedno století po jejich vyhnání například vrací vládnoucí královna HATŠEPSUT (1502-1482 př. n. l.).

Velkou důležitost pro studium tohoto období mají výpisky starověkého historika JOSEPHA FLAVIA z řecky psaného díla *Aegyptiaka*, které na popud krále PTOLEMAIA II. FILADELFA (282–246 př. n. l.) sepsal egyptský kněz MANÉTHÓ ZE

SEBENNYTU¹⁰. FLAVIUS ve svém díle *O starobylosti Židů*¹¹ ztotožnil Židy s Hyksósy, přičemž opisy čerpal z MANÉTHÓNOVA díla. Další známé úryvky z MANÉTHÓNA pocházejí od EUSEBIA a AFRICANA.

Nejdůležitějším dokladem pro chronologii (ne-li celou problematiku) Druhé přechodné doby je bezesporu *Turínský královský papyrus*. Seznam králů sepsaný v Ramessovské době obsahuje jména panovníků počínaje 1. dynastií, konče v období Nové říše. Jako jediný královský seznam pak zmiňuje také panovníky Druhé přechodné doby a tedy i jména hyksóských králů. V ostatních seznamech jsou tyto králové považováni za nelegitimní, a proto vynecháni.¹²

Je tedy zřejmé, že co se písemných pramenů týká, jsme odkázáni na nemnoho dokladů. I toto málo se dá jistým způsobem interpretovat a poslouží k lepšímu pochopení této tak složité doby.

Na základě předcházejících úvah se zdá chronologické rozdělení pramenů nejadekvátnější:

1. Soudobé písemné prameny
 - *kratší* (nápisů na pečetích, prvcích architektury aj.)
 - *delší* (stély, papyry, palety)
2. Prameny z následující části dynastické doby
 - *královské seznamy* (především *Turínský královský papyrus*)
 - *literární texty* (*papyrus Sallier I*)
 - *propagandistická literatura* (Hatšepsutiny nápisy)
 - *genealogické texty* (genealogie memfidský velekněží)
3. Prameny antické tradice
 - *výpisky z Aegyptiaky* (Flavius)

Rozdělení písemných pramenů (Tab. 1)

2.1.1 Soudobé písemné prameny

Soudobé památky na jedné straně představují nejdůležitější pramen pro poznání studovaného období, avšak na straně druhé představují nejsložitější zdroj

¹⁰ THISSEN, H. – J.: „Manetho“, *LÄ* 3, str. 1180-1181.

¹¹ FLAVIUS (1998).

¹² Srovnej SHAW (2003), KEMP (1989).

informací, alespoň co se týče náročnosti jejich interpretace. Charakter těchto pramenů je různý. Především u kratších písemných pramenů (často se omezujících na jméno panovníka) může být jejich obsahová stránka pouze určující informací k archeologickému kontextu. Větší informační hodnotu pak mají nápisy na účelových předmětech či prvcích architektury. Ústřední roli pak hrají především nálezy z oblasti Avaridy.

Zásadním zdrojem informací jsou dvě Kamosovy stély z chrámového okrsku v Karnaku, které zaznamenávají boje mezi Horním Egyptem a Hyksósy.

Diskutovaná skupina bude dále rozdělena dle jednotlivých dynastií Druhého přechodného období (14. dynastie, 15. dynastie, 16. dynastie, raná 17. dynastie a pozdní 17. dynastie¹³).

Charakteristickým předmětem pro Druhou přechodnou dobu jsou pečetě ve tvaru skaraba s nápisem na podstavě. Právě po konci 12. dynastie plastiky v podobě malých skarabů začaly plnit novou funkci související s hospodářstvím severních oblastí Egypta. Příznačným prvkem výzdoby podstav jsou vedle *kratších textů* (jmen panovníků, vysokých úředníků) také geometrické a ornamentální tvary. S nástupem 15. dynastie mizí skaraby se jmény vysokých úředníků a objevují se skaraby se jmény a tituly královského syna a pokladníka.¹⁴ Je možné, že zmíněné geometrické tvary a ornamenty představují cizí, avšak plně inkorporovaný kulturní prvek.

Ve většině dalších dochovaných kratších písemných pramenů se jedná o nápisy na (kultovních či užitkových) nádobách nebo o nápisy z kamenných dveřních sloupků. Překvapivě bylo nalezeno jen velmi málo popsaných stavebních bloků, dokonce se nedochovala ani stavební graffita. Lze to vysvětlit tím, že se v Deltě stavělo převážně ze sušených cihel. Jasně doklady o cihlových stavbách pocházejí především z Tell ed-Daby.

Do skupiny *delších soudobých písemných pramenů* vedle již zmíněného *Rhindova matematického papyru*, jenž byl sepsaný za vlády hyksóského krále

¹³ 17. dynastie, tak jak ji chápe tato práce zahrnuje také AHMOSE I., který bývá považován za zakladatele Nové říše, a tím už řazen do 18. dynastie.

¹⁴ MYNÁŘOVÁ – ONDERKA (2003:60).

Apopiho, náleží také *papyrus Westcar*, jenž datem svého vzniku také spadá do tohoto období.¹⁵

2.1.1.1 Písemné prameny ze 14. dynastie

14. dynastie zahrnuje první skupinu králů, kteří bývají označováni jako Hyksósové. Králové náležící do této dynastie vládli malému území ve východní Deltě paralelně se 13. dynastií. Hlavním městem těchto králů snad byla Avaris, odkud pochází většina písemných i archeologických pramenů, byť některé byly později přesunuty (hlavně do Tanidy). Nejvíce pramenů se vztahuje ke králi NEHESEJOVI. Většinu dalších panovníků známe pouze z *Turínského královského papyru*.

§1 Fragment Nehesejova obelisku¹⁶

Provenience: Tanis

Datace: 14. dynastie, NEHESEJ

Text: *[...] královský syn Nehesej, [on postavil tento] památník pro Sutecha, pána R3-3ḥt, [...] králův] nejstarší syn Nehesej, miláček Sutecha, pána R3-3ḥt [...], náčelníci, ti, který vychází z jeho lůna [...] v souladu s tím, co se stalo v [...].*

§2 Fragment Nehesejova obelisku¹⁷

Provenience: Tanis

Datace: 14. dynastie, NEHESEJ

Text: *Dobrý bůh, pán Obou zemí, pán kultu Aasehre¹⁸, syn Reûv [Nehesej], on postavil tento památník pro svou matku Pe[t]er, konajíc pro [ni...].*

§3 Fragment dveřního sloupku¹⁹

¹⁵ REDFORD (1995:122).

¹⁶ REDFORD (1997:4).

¹⁷ Idem. §1 a §2 nepocházejí z jedné památky.

¹⁸ Prenomen NEHESEJE.

¹⁹ REDFORD (1997:4).

Provenience: Tell ed-Dabaa
Datace: 14. dynastie, NEHESEJ
Text: *Dobrý [bůh], pán Obou zemí [Aaseh]re [...], syn [Reův z jeho těla, Nehesej].*

§4 Nehesejova stéla²⁰

Provenience: Tell el-Habua
Datace: 14. dynastie, NEHESEJ
Text: *Dobrý bůh [Aaseh]re, necht' žije, syn Reův Nehesej, navždy.*

§5 Nehesejova socha²¹

Provenience: Tell el-Mukdam
Datace: 14. dynastie, NEHESEJ
Text: *Dobrý bůh, pán Obou zemí, syn Reův Nehesej, miláček [...], dobrý bůh, pán Obou zemí, syn Reův, Nehesej, miláček Suteha, pána Avaridy.*

2.1.1.2 Písemné prameny z 15. dynastie

Prvním panovníkem 15. dynastie byl zřejmě ŠAREK (ŠALEK), často ztotožňovaný s Manéthonovým SALITISEM. Jméno není doloženo ze soudobých písemných pramenů, jsme však o něm informováni z tzv. *genealogie memfidských kněží* boha Ptaha (8. stol. př. n. l.) a MANÉTHONOVY *Aegyptiaky*.

Dalším panovníkem byl ŠEŠI (snad MANETHÓNŮV BNÓN nebo SALITIS), z jehož vlády se zachovalo větší množství skarabů (přes tři sta) s jeho královským *nomen* a *prenomen*²²:

§6 Šešiho skaraby (cca 300 ks²³)²⁴

Provenience: Východní Delta, Théby, Palestina, Núbie

²⁰ Idem.

²¹ Idem.

²² Královská titulatura viz ALLEN (2000:64-66).

²³ RYHOLT (1997:252-254;366-376), PM VII (371-374).

²⁴ REDFORD (1995:108-109).

Date: 15. dynastie, ŠEŠI
Text: *Dobry bůh Maibre, syn Reiv Šeši.*

Poslední z málo doložených vládců 15. dynastie, JAKOBHER, bývá ztotožňován s MANÉTHÓNOVÝM BNÓNEM nebo APACHNANEM. Známe pouze několik skarabů s jeho premen pocházejících i z Palestiny a Kermy.

§7 **Jakobherovy skaraby**²⁵
Provenience: Východní Delta, Palestina, Kerma
Date: 15. dynastie, JAKOBHER
Text: *Dobry bůh Meriuserre, syn Reiv Jakobher.*

V další fázi 15. dynastie nastupuje na trůn CHAIAN, který je podstatně lépe doložen písemnými prameny.

§8 **Socha usurpovaná Chaianem**²⁶
Provenience: Bubastis (pravděpodobně přeneseno z jiné lokace)
Date: Střední říše (zhotovení sochy) – 15. dynastie, CHAIAN
(zhotovení nápisu)
Text: *Hor Ten, který objímá Obě země (jbdw), syn Reiv Chaian, miláček jeho ka (k3).*

§9 **Žulový stavební blok**²⁷
Provenience: Gabalén (jižně od Théb)
Date: 15. dynastie, CHAIAN
Text: *[...]Suserenre [...] Chaian, [necht' žije] jako Re, navždy!*

Velmi důležitým nálezem je dveřní sloupek, který se vedle CHAIANA zmiňuje o nejstarším královi synu IENSESOVI.

²⁵ REDFORD (1997:6).

²⁶ Srovnej VAN SETERS (1966:158–159), popř. REDFORD (1997:6), PM VII (405).

²⁷ REDFORD (1997:6).

§10 Dveřní sloupek²⁸

Provenience: Tell el-Dabaa

Datace: 15. dynastie, CHAIAN

Text: *[... Suser]en[re... Chai]an, miláček [...]; králův nejstarší syn Ienes-oden.*

Další předměty jsou zajímavé především místy svého nálezu, neboť byly nalezeny daleko za hranicemi Egypta. To jasně dokládá čilé obchodní a diplomatické styky mezi Egyptem 15. dynastie a předovýchodní oblastí.

§11 Fragment nádoby²⁹

Provenience: Knóssos, Kréta

Datace: 15. dynastie, CHAIAN

Text: *Dobry bůh, Suserenre, syn Reův, Chaian.*

§12 Fragment nádoby³⁰

Provenience: Chattušaš, dnešní Boğhazköy v Turecku

Datace: 15. dynastie, CHAIAN

Text: *[...S]useren[re... Cha] ian, [necht' žije] jako Re, navždy.*

§13 Socha lva³¹

Provenience: Bagdád (místo zakoupení od starožitníka)

Datace: 15. dynastie, Chaian

Text: *Dobry bůh, Suserenre.*

§14 Skaraby³²

Provenience: Egypt, Palestina, (ne však v Núbii³³)

²⁸ REDFORD (1997:6).

²⁹ Idem.

³⁰ REDFORD (1997:7).

³¹ REDFORD (1997:7), PM VII (396).

³² REDFORD (1995: 108–109).

³³ Idem.

Date: 15. dynastie, CHAIAN
Text: *Ten, jenž obepíná země, dobrý bůh, Suserenre, syn Reův Chaian.*

Po CHAIANOVI nejspíš nastoupil jeho syn IENSES. Z období vlády tohoto panovníka nebyly nalezeny téměř žádné doklady. Zmiňuje se o něm, ještě jako o princí, výše popsany dveřní blok z Avaridy. Dále se o něm zmiňuje MANÉTHÓ v *Aegyptiace* pod jménem IANNAS nebo ASSIS. Mohou mu patřit také skaraby se jménem JAAM.

§15 Žulový stavební blok³⁴
Provenience: Tell el-Dabaa
Date: 15. dynastie, IENSES
Text: *Dobry bůh, syn Reův Jaam.*

Chronologicky následují prameny z APOPIHO doby, které jsou již mnohem obsáhlejší. Sám panovník byl podle všeho vzdělaný také v egyptském jazyce a písmu, jak je zmíněno na paletě písaře jménem ATU nalezené ve Fajjúmu, kde je APOPI označen jako „písař Reův“.

Jeden z posledních objevů vztahujících se k Druhé přechodné době je dveřní sloupek se jménem málo známého panovníka 15. dynastie, SEKHERA:

§16 Dveřní sloupek³⁵
Provenience: Tell el-Dabaa
Date: 15. dynastie, SEKHERA
Text: *(Sekerher)* [plná královská titulatura]

§17 Paleta písaře Atu³⁶
Provenience: Fajjúm

³⁴ Idem.

³⁵ BOURRIAU (2003).

³⁶ REDFORD (1997:7).

Date: 15. dynastie, APOPI
Text: *Paleta vytvořena králem, písařem Reovým, jehož učil samotný Thovt, jenž [...] dosáhl četných [úspěšných] činů v den, kdy věrně čte všechny obtížné [pasáže] spisů, jako když teče Nil [...] s velkolepou [...jedinečnou (?)]... odvahou v den bitvy s pověstí jako žádný [jiný] král, ochránce cizích zemí, jenž o něm nemá ani ponětí, žijící obraz Rea na zemi, soudící (?) [...] lid. Král Horního a Dolního Egypta, Aauserre, syn Reův Apopi, nechť žije navěky jako Re. Měl jsem [...] jeho nauky, on je soudce (?) chudých (?), v žádné zemi není vskutku nikoho jako on! [...] syn Reův, v těle toho, jenž ho miluje, Apopi, nechť žije navěky. Paleta darovaná králem písaři Atuovi.*

Vzácnou výjimkou je zachování *Rhindova matematického papyru*. Jeho předloha je v nadpisu celkem přesně datována do období vlády AMENEMHETA III. (1855–1808) NIMAATREA.

Samotný *Rhindův papyrus* byl opsán písařem AHMOSEM za vlády hyksóského panovníka APOPIHO.³⁷

§18A Rhindův matematický papyrus – recto³⁸

Provenience: Théby, Ramesseum

Date: 15. dynastie, CHAMUDI

Text (A): *Třicátý třetí rok vlády, čtvrtý měsíc období achet [den... za vlády] Veličenstva krále Horního a Dolního Egypta, Aauserrea, nechť žije.*

Základem je asi osmdesát šest různě smíšených matematických úloh, které byly pravděpodobně rozvedením základního učiva a příručkou pro učitele. Opsání

³⁷ VYMAZALOVÁ (2002:197).

³⁸ REDFORD (1997:7).

takového papýru byl úkol, jehož se mohl zhostit jen písař vyškolený na nejvyšší úrovni tohoto řemesla a který měl přístup ke specializovanému archivu matematických textů, jaký se těžko mohl nacházet jinde než v Ptahově chrámu v Memfidě.³⁹

Pro historii „hyksóské doby“ jsou však mnohem důležitější zápisky neznámého písaře na zadní straně dokumentu. Není známo, z jakého důvodu popsal své pocity na matematický papýrus, ale mnohem důležitější je výpovědní hodnota jeho zprávy – byť je velmi strohá.

§18B Rhindův matematický papýrus – verso⁴⁰

Provenience: Théby, Ramesseum

Datace: 15. dynastie, [CHAMUDI]

Text (B): *Jedenáctý rok vlády, druhý měsíc období shomu – vstoupili do Heliopole.*

První měsíc období achet, dvacátý třetí den – tento jižní princ pronikl k Čaru. Dvacátý pátý den – proslýchá se, že vstoupil do Čaru.

Jedenáctý rok vlády, první měsíc období achet, svátek Suteha – Veličenstvo boha zaburácelo. Svátek Esety – pršelo.

Druhým papýrem, který můžeme datovat do období Apopiho vlády je *papýrus Westcar*. Pro samotné „hyksóské období“ má malou výpovědní hodnotu. Text je napsaný hieratickým písmem v klasické egyptštině. Děj je umístěn do CHUFUOVY vlády a legitimizuje nový panovnický rod – 5. dynastii.⁴¹

§19 Papýrus Westcar

Provenience: ?

Datace: 15. dynastie (pořízení opisu)

³⁹ BOURRIAU (2003:210).

⁴⁰ REDFORD (1995:128).

⁴¹ IESE (1997:350).

Text:⁴²

Dalším důležitým pramenem z období vlády krále APOPIHO je alabastrová nádoba nalezená ve Španělsku se zmínkou o panovníkově sestře TAAUI.

§20 Alabastrová nádoba⁴³

Provenience: Španělsko⁴⁴

Datace: 15. dynastie, Apopi

Text: (A) *Dobrý bůh, Auserre, syn Reův, Apopi, králova sestra Taaua, nechť žije.*

(B) *(okolo) Král Horního a Dolního Egypta, Auserre, syn Reův, Apopi, králova sestra Taaua, nechť žije. Dobrý bůh, pán Obou zemí, jehož síla dosáhla i do cizích zemí – žádná země není zproštěna odvádění poplatků!*

§21 Stavební blok⁴⁵

Provenience: Bubastis, původně Tell ed-Dabaa

Datace: 15. dynastie, APOPI

Text: *Hor Sematauej (Ten, který sjednocuje Obě země), syn Reův Apopi, nechť žije. [On toto postavil pro svého otce Suteha (?), vyrobil] pro něj mnoho stožárů a jejich upevnění nechal vyrobiť z bronzu.*

§22 Obětní deska⁴⁶

Provenience: Tell el-Dabaa

Datace: 15. dynastie, APOPI

⁴² LEXA (1947:139–141).

⁴³ REDFORD (1997:7).

⁴⁴ PM VII, 396.

⁴⁵ REDFORD (1997:7).

⁴⁶ REDFORD (1997:7).

Text: *Hor Sematauej (Ten, který sjednocuje Obě země), dobrý bůh Aakenenre, nechť žije. Toto je, co vykonal pro svého otce [Suteha], pána Avaridy, upevňujíc stožáry, jež nechal pro něj vyrobit, nechť žije navěky jako Re.*

§23 Socha⁴⁷

Provenience: Tanis, původně Tell ed-Dabaa

Datace: 15. dynastie, APOPI

Text: *Dobrý bůh Aakenenre, syn Reův Apopi, nechť žije, miláček [Sutehův...]*

Další památky zmiňují vedle Apopiho také královu sestru mající egyptské jméno.

§24 Dveřní blok⁴⁸

Provenience: Kantír, původně Tell ed-Dabaa

Datace: 15. dynastie, APOPI

Text: *[...] králova sestra Tanej, nechť žije [...] Hura [...] Apopi.*

§25 Podstavec oltáře⁴⁹

Provenience: Tell ed-Dabaa

Datace: Střední říše (doba vzniku), 15. dynastie, APOPI (nápis)

Text: *[...] Apopi, nechť žije, královská sestra Tanej, správce pokladny Aper [...]*

§26 Žulová nádoba⁵⁰

Provenience: Tell el-Dabaa

Datace: 15. dynastie, APOPI

Text: *Dobrý bůh, Aakenenre, syn Reův Apopi, nechť žije a vládne.*

⁴⁷ Idem.

⁴⁸ Idem.

⁴⁹ VAN SETERS (1966:156).

⁵⁰ REDFORD (1997:7).

§27 Žulová nádoba⁵¹

Provenience: Západní Théby, hrobka AMENHOTEP A I.

Datace: 15. dynastie, APOPI – uloženo za 18. dynastie

Text: *Dobrý bůh, Aauserre, syn Reův, Apopi; králova dcera Herit.*

Jedinečným nálezem z Druhého přechodného období je bronzová dýka nalezená v pravouhlé rakvi z neporušeného hrobu v Sakkáře. Hrob patřil muži, jehož jméno ABDU poukazuje na asijský, resp. semitský původ. Na dýce je zmíněno jméno NAHMANA, jenž byl stoupencem krále APOPIHO.

§28 Bronzová dýka⁵²

Provenience: Sakkára

Datace: 15. dynastie, APOPI

Text: *Dobrý bůh, pán Obou zemí Nebchepešre, syn Reův Apopi, nechť žije; poddaný svého pána, Nahman.*

§29 Ostrí válečné sekery⁵³

Provenience: ? (okolí Gabalénu)

Datace: 15. dynastie, APOPI

Text: *Dobrý bůh, Aauserre, miláček Sobka, pána Sumenu⁵⁴.*

Jako v případě všech hyksóských králů, máme také APOPIHO jména doložena na celé řadě skarabů. Jejich počet je nutné chápat v kontextu Apopiho dlouhé vlády.

§30 Skaraby⁵⁵

⁵¹ BOURRIAU (2003:211), REDFORD (1997:7).

⁵² REDFORD (1997:7).

⁵³ BOURRIAU (2003:213), REDFORD (1997:7).

⁵⁴ Sumenu, místo kultu boha Sobka v Horním Egyptě.

⁵⁵ REDFORD (1995:109).

Provenience: různá
Datace: 15. dynastie, APOPI
Text: *Dobrý bůh, pán Obou zemí Nebchepešre, syn Reův Apopi.*

§31 Skaraby⁵⁶

Provenience: různá
Datace: 15. dynastie, APOPI
Text: *Hor Sematauej (Ten, který usmiřuje Obě země), dobrý bůh Aakenere, syn Reův Apopi, miláček Sutehův.*

§32 Skaraby⁵⁷

Provenience: různá
Datace: 15. dynastie, APOPI
Text: *Dobrý bůh Aauserre, syn Reův Apopi.*

§33 Skaraby⁵⁸

Provenience: různá
Datace: 15. dynastie, APOPI
Text: *Král Horního a Dolního Egypta Aauserre, syn Reův Apopi.*

Psaní APOPIHO jmen na některých skarabech se velmi podobá psaní jména krále ŠEŠIHO.⁵⁹ Existují také názory, že kartuše, které bývají přiřítány panovníku ŠEŠIMU, by měly patřit králi APOPIMU.

Období 15. dynastie se z hlediska písemností vyznačuje skromností. Přes reálný nedostatek podkladů však dokážeme alespoň zařadit jména několika panovníků a porovnat je s informacemi z pozdějších textů a archeologických výzkumů.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ Idem.

⁵⁸ Idem.

⁵⁹ Podobnost geometrických znaků Gardiner Q3 (zvuková hodnota *p*) a Gardiner N37 (zvuková hodnota *š*). V malém měřítku nápisů jsou pak oba znaky téměř k nerozeznání.

Především díky skarabům můžeme vytvořit částečný obraz o fungování administrativy, u které lze předpokládat, že pokračovala v egyptské tradici. V dalším směru nás písemné prameny a archeologické nálezy především z Avaridy informují o hyksóském náboženství.

Texty byly psány v tradici Střední říše pokračující ze 13. dynastie. Přestože v textech je patrné více chyb než na vrcholu 12. dynastie, odkazují spíše na celkový úpadek než na problém spojený s neegyptským původem některých úředníků a samotných vládců.

2.1.1.3 Písemné prameny z 16. dynastie

Období vlády 16. dynastie není v písemných pramenech výrazněji zastoupeno, a to pravděpodobně kvůli krátkým vládam málo známých panovníků této dynastie.

Písemné prameny z tohoto období jsou důležité přinejmenším v tom ohledu, že potvrzují platnost informací, které nám poskytuje *Turínský královský seznam* (viz níže).

Jména panovníků ANATHER, VESERANAT a SEMKEN jsou každé doloženo jediným skarabem:

§34 Skarab⁶⁰

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, ANATHER

Text: *Vládce cizích zemí Anather.*

§35 Skarab⁶¹

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, VESERANAT

Text: *Vládce cizích zemí Vesperanat.*

⁶⁰ www.narmer.pl (2004-02-11).

⁶¹ www.narmer.pl (2004-02-11).

§36 **Skarab**⁶²

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, SEMKEN

Text: *Vládce cizích zemí, Semken.*

Následuje skupina panovníků 16. dynastie, která je doložena skaraby a jejichž jména se zároveň nacházejí na *Turínském královském papyru* (viz níže).

§37 **Skarab**

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, SEKET

Text: (*Seket*)

§38 **Skarab**

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, VADŽED

Text: (*Vadžet*)

§39 **Skaraby**

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie

Text: (*Senferanchre Pepi*)

§40 **Nagadova dýka**

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, BEBANCH

Text: (*Bebanch*)

⁶² Idem.

§41 **Ostří válečné sekery**
Provenience: Mostaggeda
Datace: 16. dynastie, NEBMAATRE
Text: (*Nebmaatre*)

§42 **Skaraby**
Provenience: ?
Datace: 16. dynastie, NIKAURE II.
Text: (*Nikaure*)

§43 **Skarab**
Provenience: ?
Datace: 16. dynastie, MERIBRE
Text: (*Meribre*)

§44 **Skaraby**
Provenience: ?
Datace: 16. dynastie, AHHOTEPRE
Text: (*Ahhotepre*)

§45 **Skaraby**
Provenience: ?
Datace: 16. dynastie, NEBUSERRE
Text: (*Nebuserre*)

§46 **Skaraby**
Provenience: ?
Datace: 16. dynastie, CHAUSERRE
Text: (*Chauserre*)

§47 Skaraby

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, JAKOBBAAL

Text: (*Jakobbaal*)

§48 Skaraby

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, JAKOBAAM⁶³

Text: (*Jakobaam*)

§49 Skaraby

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, JAM

Text: (*Jam*)

§50 Skaraby

Provenience: ?

Datace: 16. dynastie, AMU

Text: (*Amu*)

⁶³ Někdy je ztotožňován se SALITISEM, prvním panovníkem 15. dynastie.

2.1.1.4 Písemné prameny z rané 17. dynastie

V období rané 17. dynastie můžeme hovořit o relativní bohatosti písemných pramenů, a to především díky dobrým podmínkám pro uchování těchto pramenů (na rozdíl od Deltý). Můžeme tak sledovat poměrně obsáhlý soubor textů, který mezi jinými zahrnuje množství stél z Théb a Abydu, majících svůj specifický styl. Dále z tohoto období máme velký počet pečetítek, několik obelisků a soch.

S (vojensko-)politickou tematikou se setkáváme pouze na dvou stélách – na *Nachtově stéle* a *stéle Sanchenrea Mentuhotepe (VII.)*. Z pramenů je patrný lokální styl, odlišný od textů ve středoříšské tradici, které jsou patrné na severu, což by poukazovalo na přerušení kontaktů se státními centry vzdělanosti a umění Memfidou a Ictaeují.

Nachtova stéla je především ve své spodní části velmi poškozená. Svým stylem již připomíná písemné památky přelomu 17. a 18. dynastie, resp. počátku Nové říše.

§51 **Nachtova stéla**⁶⁴

Provenience: Abydos

Datace: raná 17. dynastie

Text: *[...] královský syn, velitel praporu, Nacht, opakující život [...] – krásné potěšení Antefova chrámu v Abydu, ve výchově [královského syna] mocného vládce, An[tefa...] velitel praporu Nacht - říká: „Byl jsem [oceněn (?)] Jeho Veličenstvem – jak jsem byl známý jeho srdci! Já jsem [...] v přítomnosti jeho [armády (?)] a on mne povznesl na [dědice] majetku mého otce a mé matky. [Já] jsem uhodil [...] něj. Velký byl strach z něho [...] mezi nimi (?); ten, jenž dobře plní jeho příkazy a podává mu zprávy [...] ti mladí branci; odvážný nešlechtic [...] královský syn, velitel praporu, Nacht.“*

⁶⁴ REDFORD (1997:10).

§52 Ianeferova stéla⁶⁵

Provenience: Abydos

Datace: raná 17. dynastie

Text: *Dobrý bůh, pán Obou zemí Nubcheperre, nechť žije jako Re navždy, syn Reův z jeho těla Antef, čtyřikrát uctívající boha, jenž dává život.*

(za králem stojí) Nosič pečeti krále Dolního Egypta, dozorce nad nosiči pečeti, jenž slouží králi, Ianofre, opakující život.

§53 Nachthorova stéla⁶⁶

Provenience: Edfu

Datace: raná 17. dynastie

Text: *[...] dobrý bůh, pán Obou zemí, syn Reův Antef mocný. Písař královského stolce Nachthor, miláček Hora behdetského [...], pána Egypta (t3 mry), pána Horního a Dolního Egypta, jenž sídlí v Behdetu. Ó, ty odvážný! Tvá velkolepost se projevila ve vítězství na jižním nebi, bílá koruna jest na [tvé] hlavě, miláčku božské Esety, paní nebe, paní Obou zemí.*

Další stéla, tentokrát z Koptu dokresluje situaci celé této doby. U stél tohoto typu bude důležité jejich areální rozšíření. Rétorický tón celého nápisu nám sice jasně poukazuje na poslání dokumentu, ale nedává nám příliš nahlédnout do politické situace této doby.

§54 Stéla Nubcheperrea Antefa (Dekret z Koptu)⁶⁷

Provenience: Koptos

Datace: raná 17. dynastie, NUBCHEPERRE ANTEF

⁶⁵ REDFORD (1997:10).

⁶⁶ Idem.

⁶⁷ REDFORD (1997:10-11).

Text: *Třetí rok vlády, třetí měsíc peretu, dvacátý pátý den za vlády Veličenstva krále Horního a Dolního Egypta Nubcheperrea, syna Reova Antefa, nechť žije jako Re navždy. Královský dekret nosiči pečeti krále Dolního Egypta, starostovi Koptu, Minemhatovi; královskému synu a veliteli města, Kynenovi; nosiči pečeti krále Dolního Egypta a stolistovi (boha) Mina, chrámovému písaři, Neferhotepovi staršímu; všem v Koptu a veškerému chrámovému personálu: Hle! Tento dekret vám byl doručen, aby vás informoval, že Moje Veličenstvo, nechť žije, je zdrávo a prospívá, určilo písaře božské pečeti Amonovy, Siamona, a Nejstaršího v síni, Amonusera, aby provedli vyšetřování v chrámu Mina.*

Chrámový personál mého otce Mina si stěžoval Mému Veličenstvu, nechť žije, je zdrávo a prospívá: „Politováníhodná událost se právě (?) stala v tomto chrámu: nepřátelský názor (?) byl přijat – nechť je jeho jméno zatraceno! – Tetiho synem Minhotepem.“ Nechte ho vykázat z chrámu mého otce Mina, vyžeňte ho z jeho úřadu, syny a dědice s ním, a vylučte ho! Jeho přiděly jídla a smluvená odměna v mase nechť jsou mu odebrány tak, aby jeho jméno nebylo již více zmíněno v tomto chrámu – stejně tak, jako je to prováděno těm stejného druhu, kteří ukazují nepřátelství a rebelii proti svému bohu. Zničte jeho doklady v chrámu Mina a v pokladnici, na každém svitku chrámu zrovna tak. Král nebo vladař, jenž mu odpustí, nechť neobdrží Bílou korunu, nechť nepozvedne Červenou korunu, nechť nesedí na trůnu Hora živých, Obě paní nechť k němu nejsou vlídné jako k tomu, jehož milují. Stejně tak velitel nebo starosta, jenž se za něj přimluví pánu, nechť žije, je zdrav a prospívá, tak nechť jeho lidé, jeho majetek

a jeho pozemky jsou zabaveny pro mého otce Mina, pána Koptu, a nikdo z jeho okolí, jeho rodiny, z mužské i ženské strany, nechť není zaměstnán v žádném úřadě; a jeho úřad nechť je svěřen nosiči pečeti krále Dolního Egypta a správci Minemhatovi. Nechť jsou mu dány také jeho přiděly jídla a odměna v mase a nechť je toto utvrzeno záznamem v chrámu mého otce Mina, pána Koptu, a dědí se z otce na syna a z dědice na dědice.

§55 Obelisk Nubcheperre Antefa⁶⁸

Provenience: Théby

Datace: raná 17. dynastie, ANTEF NUBCHEPERRE

Text: *Hor, krásných podob, dobrý bůh, pán Obou zemí Nubcheperre [...]. Obě paní Uspokojen na svém trůnu, syn Reův z jeho těla Antef, miláček Usir-Chontamenteje, nechť žije navždy. Dobrý bůh, pán Obou zemí, pán kultu, syn Reův Antef, miláček Anupův, pána posvátné země, nechť žije navěky. Dobrý bůh Nubcheperre, syn Reův Antef, nechť žije navždy, miláček Sopdua, pána cizích zemí.*

§56 Rahotepova stéla⁶⁹

Provenience: Koptos

Datace: raná 17. dynastie, RAHOTEP

Text: *[... rok vlády] Veličenstva Hora, žijícího navěky; Obě paní Mocný let, Zlatý Hor, prosperující [...král Horního a Dolního Egypta Sechemre Vahkau, syn] Reův Rahotep, nechť žije [jako Re, navždy. Řeklo] Jeho Veličenstvo svým šlechticům a dvořanům, kteří jím byli vychováváni: „Osvobodil jsem od daní [bohy] v chrámech [...]. Moje*

⁶⁸ REDFORD (1997:9).

⁶⁹ REDFORD (1997:8).

Veličenstvo shledalo [mého] otce Mina⁷⁰ prvním z bohů, [přestože] brány jeho chrámu byly v troskách.“ Plazili [se po svých břichách] v přítomnosti Jeho Veličenstva a řekli: „Tvé rozhodnutí je to, co se stane, ó, nejvyšší, náš pane! Hu je to, co je ve tvých ústech, Sia [je to, co je ve tvém srdci...P]tah-Sokar je v [tvé (?)...] bohové tě zrodili, [neboť] jim budeš stavět chrámy [...], tvé úsilí sjednocuje Horní a Dolní Egypt, tvé srdce je šťastné na Horově trůnu žijících, [... ty] vládce nad tím, co sluneční kotouč [obepíná...]. Ó, dobrý strážce chudých, ó, ochrano každého [v] noci [...] ve spánku, v [...] bohů, hledající, co je prospěšné pro tuto zemi! Re tě ustanovil jako svůj obraz na zemi, aby zachránil [...stejně jako] tomu bylo v dobách tvých otců, králů, jež následovali Hora! Ni[kdy nebyl] majetek zničen [...] co bylo dříve. Postavil jsem monumenty [pro] bohy jako [di]vy na jejich roz[kaz]...

§57 Sianchptahova stéla⁷¹

Provenience: Abydos

Datace: raná 17. dynastie, RAHOTEP

Text: *První rok vlády, měsíc [...], představený kultu, Sechemre Vahkau, syn Reův Rahotep, nechť žije [navždy], miláček Usir-Chontamenteje, velkého boha Abydu.*

(Hymna:) „Chválení Usira, pána [Aby]du, komořím Sianchptahem, ospravedlněným, [aby mu bylo umožněno (?)] dobré [postoupení (?)] při skvělém vycházení během svátku [...].

⁷⁰ Minův rozsáhlý chrám se nacházel právě v Koptu.

⁷¹ REDFORD (1997:8).

Dalším důležitým písemným pramenem je obelisk krále SOBEKEMSAFA I., který byl původně vztyčen v Amonově chrámu v Karnaku. Obelisk se nedochoval celý. Stejný panovník je také doložen z nálezů v lomech ve Wádí Hammamát a z dlouhého donačního dekretu pro Moncuův chrám v Medamúdu.

§58 Sobekemsafův obelisk⁷²

Provenience: Karnak, Východní Théby

Datace: raná 17. dynastie, SOBEKEMSAF I.

Text: *Hor Ten, jenž usmiřuje bohy, král Horního a Dolního Egypta, [Sechem]re Vadž[chau...]. Dobrý bůh, pán Obou zemí, pán kultu, král Horního a Dolního Egypta, Sechemre Vadžchou [...] Obě paní Mnoha podob, syn Reův, [Sobekemsaf...], Zlatý Hor Ten, který obepíná Obě země, král Horního a Dolního Egypta.*

§59 Nález v lomech⁷³

Provenience: Wádí Hammamát

Datace: raná 17. dynastie, SOBEKEMSAF I.

Text: *Sedmý rok, první den vlády Veličenstva krále Horního a Dolního Egypta Sechemre Vadžchoua Sobekemsafa...*

§60 Stéla Sobekemsafa I.⁷⁴

Provenience: Medamúd

Datace: raná 17. dynastie, SOBEKEMSAF I.

Text: *[...rok vlády] Veličenstva [krále Horního] a Dolního Egypta Sechemre Vadžchoua, syna Reova Sobekemsafa, nechť žije navždy. [Jeho Veličenstvo ustanovilo] plochu 39 [arur] polí v kraji východu [...pro svého otce] Moncuu v Madu, když počalo měřit [rozlohu], která v [...] polích.*

⁷² REDFORD (1997:8).

⁷³ Idem.

⁷⁴ Idem.

Donace necht' je předána skrze něho (boha) přes celou [šíři] polí od severu [k jihu] a [stéla o] této dotaci necht' je vztyčena v celé jižní, severní, východní a [západní šíři těch]to polí a každý necht' se zapřísahá před (stélou) [dotace jeho otci Moncuovi], jenž je v Madu. Náhrada necht' je provedena na severních, [jižních, východních a západních hranicích těchto polí] a stejně tak [náhrada] necht' je poskytnuta [za] tyto pole sousedním vlastníkům půdy, která je jejich majetkem: parcela za parcelu, mlat [za mlat, s úctou k] této donaci Moncuovi v Madu. Ti, kteří jsou mezi mnohými sousedními vlastníky půdy [...tato] donace Moncuovi v Madu v celé své délce a šířce [...jižní šíři (?)] necht' je 175 metrů, v jižní šíři (?) necht' je 202 metrů.

§61 Stéla Sanchenrea Mentuhotepe VII.⁷⁵

Provenience: Karnak, Východní Théby

Date: raná 17. dynastie, MENTUHOTEP VII.

Text: *[Žijící Hor...], ospravedlněný (?), [...] král Horního a Dolního Egypta [Sanchenre, syn Reuv Mentuhotepe], necht' žije! Ten, jenž koná jako král jako ten, jemuž Amon [...], jako ten, kterého přinesl Moncu [z Medamúdu...] s jáсотem a oslavou před sebou, ten, který přichází ze svého domu, jeho srdce je [šťastné], neboť to je [dobrý začátek...] jako sluneční kotouč! Hor, miláček své armády, jeho moc je velká, ten, za jehož vlády mohou lidé žít, ten, jenž koná jako král [...] vítězných Théb! „Já jsem král původem z Théb, toto jest mé město, vládkyně vši země, město triumfu (nḥtw) [...vládkyně] každého města. Dobrý bůh, obraz Rea, nikdo se s ním nikdy nebude moci srovnávat! Kvůli mně každý*

⁷⁵ REDFORD (1997:8).

jásá [...] bohů, který zahnal všechny cizí země a zachránil své město svou silou, aniž [by udeřil (?)] jediného člověka, jako ten, který se chová [...] po obou březích jako Sachmet v roce její nákazy, každý se obává jeho ohnivého dechu [v dáli (?)], který zkosil ty, kteří napadli [...] jeho [hra]nice (?) [...] lvi (?) pro pití vody z jeho pevnosti, jako dobytek [v/kolem (?)] jeho hradeb, jako zuřící (?) krokodýli postupují jeho vojska, stejně jako postupuje strach z [...], když je velký vítr; nebyl nikdo, kdo by odolal, když byl v čele vojska Amon. Ten, který mu pomáhal [...] všechny cizí země. Moncu v Medamúdu [...] zapříčinil (?), že se vrátili (?) [...] zdraví a svěží [...], čilý král [...]. Chvalte krále, velkého původem, Mentuhotepa, nechť žije! [...velkého kroku (?), jenž činí...], jehož luk [odpo]vidá, když projeví pohrdání [...], jenž je v souladu s činem, jenž se stal. Ten, který promlouvá svými ústy a koná svou přesilnou paží, odvážný ten, jenž vzešel z [moudrého lůna, jehož] Amon [ustanovil (?)] jako vládce obou zemí, dědice síly Moncu z Medamúdu [...], jenž přišel do vítězných Théb [...jak...] tvé [...], jak je šťastný, že ti slouží! Mé Veličenstvo dávalo příkazy správci pokladny krále Dolního Egypta, [...] Mentuuserovi. [Nechť je...] každý doklad vítězství [...] na stéle umístěn ve Vasetu v Karnaku na věky věků! Bylo řečeno před Jeho Veličenstvem: „Nechť Moncu vykoná, co jsi nařídil.“

§62

Skaraby

Provenience: (Horní Egypt)

Datace: raná 17. dynastie, NIBIRAU

Text: (Nibirau)

§63 Dýka

Provenience: Diospolis Parva

Date: raná 17. dynastie, NIBIRAU

Text: (*Nibirau*)

§64 Válečná sekera

Provenience: (Horní Egypt)

Date: raná 17. dynastie, SEMENRE

Text: (*Semenre*)

§65 Pyramidionová stéla písaře Sobekhotepa⁷⁶

Provenience: Kurna, Západní Théby

Date: raná 17. dynastie, SOBEKEMSAF II.

Text: [A] *Dobrý bůh Sechemre Šedtauej, nechť žije navěky, syn Reův Sobekemsaf (II.), nechť žije navěky. Oběť, kterou král poskytuje Ptah-Sokarovi, jenž dává blahořečení, sílu, ospravedlnění a dobrý pohřeb v blízkosti boha, kadidlo, mast, zásobu obětí a všechny luxusní věci duši chrámového písaře Sobekhotepa, zplozeného chrámovým písařem Sobeknachtem, ospravedlněným; jeho žena, králův dvořan Juab.*

[B] *Darováno jako pozornost od krále písaři chrámu Sobeka a Anupa Sobekhotepovi, ospravedlněnému.*

[C] *Dobrý bůh Sechemre Šedtauej, nechť žije navěky, syn Reův Sobekemsaf (II.), nechť žije navěky. Oběť, kterou král poskytuje Anupovi, jenž je na svém pahorku, jenž je na místě balzamování, pánu posvátné země, jenž poskytuje zásoby obětí v průběhu každého dne, přízeň (?) Anupa, prvního z bohů, v míru překrásného Západu duši*

⁷⁶ REDFORD (1997:9).

chrámového písaře Sobekhotepa, zrozeného z králova dvořana Sobekhotepa, ospravedlněného.

[D] *(hymnus na slunce), jeho syn, chrámový písař Anupnacht.*

Z období rané 17. dynastie se zachovalo překvapivě hodně soch, avšak jen na jedné z nich byl nalezen nápis. Jedná se o nápis na soše královského syna ANTEFMOSE:

§66 Antefmosova socha⁷⁷

Provenience: (Horní Egypt)

Datace: raná 17. dynastie, SOBEKEMSAF II.

Text: *Královský syn, Antefmose, ospravedlněný. Říká: „Nalodil jsem se při jezeře do lodi ‚Krásné veslování‘ v čase svátku Sokara s přízní krále Sobekemsafa, nechť žije navždy, s přízní Amenrea, pána trůnů Obou zemí [...], v přízní Hora [...a bohů], kteří jsou v nebi a kteří jsou na zemi.“*

Králové ranné 17. dynastie jsou dále velmi často doloženi ze skarabů s jejich jmény. Byly objeveny také hrobky několika těchto králů. V některých byly dokonce nalezeny sarkofágy a kanopy. Většina těchto králů je zmíněna v Turínském královském papyru, kde tvoří jednu skupinu vládců.

Z četnosti a rozsáhlosti pramenů je patrný výrazný rozdíl mezi pozdní 13. a ranou 17. dynastií. Je v nich také patrná zvyšující se náročnost a propracovanost, což vypovídá mnohé o politických společensko-politických změnách, které ve společnosti probíhaly.

⁷⁷ REDFORD (1997:9).

2.1.1.5 Písemné prameny z pozdní 17. dynastie a počátku 18. dynastie

Jsou základním charakterem pozdní 17. dynastie. Tyto texty se vztahují k závěrečné fázi sledovaného období a dávají nám tušit egyptský pohled na poslední dekády nadvlády nad Egyptem. Bohužel nám nejsou dostupné časově současné písemné prameny z 15. dynastie (vyjma výpisků na *Rhindově matematickém papyru*). Není tedy možné konfrontovat oba náhledy na válku, která vedle ke znovusjednocení Egypta a vzniku Nové říše. Typem literatury se jedná především o literaturu oslavnou a do značné míry zatíženou proti-hyksóskou rétorikou. Právě tyto písemné prameny výrazně deformují pohled na *vládce cizích zemí* a znesnadňují tak objektivní zhodnocení situace.

Písemné prameny z této doby jsou již výrazně četnější. Panovníci jsou mnohem lépe doloženi díky nálezům jejich hrobek, mumií a částí pohřební výbavy. Proto se výčet pramenů vymezí pouze na texty vztahující se k tématu této práce. Předměty z pohřebních výbav těchto panovníků jinak poskytují nedocentitelné informace pro rekonstrukci příbuzenských vztahů a vytváření chronologie pro tento úsek egyptských dějin.

V převážné většině případů se jedná o nápisy na stélách, a to jak soukromých, tak královských. První soubor písemných pramenů tvoří několik stél z Edfu:

§67 Emhebova stéla⁷⁸

Provenience: Edfu

Datace: pozdní 17. dynastie,

Text: *Oběť, kterou král poskytuje Usirovi, pánu Busiridy, velkému pánu Abydu, jenž poskytuje obětiny sestávající z chleba, piva, hovězího a drůbeže pro ka (k3) dědičného prince a milovaného starosty, Emheba, zvaného Tamereru, opakujícího život. Říká: „Byl jsem ten, jenž následoval svého pána v jeho šlépějích a nebyl jsem podlézavý, kdykoli*

⁷⁸ REDFORD (1997:12).

jsem co udělal. Proto jsem dosáhl přemožení (?) pána Istitivosti (?) skrze moji činnost.

Pak bylo řečeno: „Pojď můj věrný (!)! Jdu proti němu bojovat, abych to skončil (?). Pak jsem ho porazil svými prsty (?) až do šíře sedmi tisíc (?). Strávil jsem třetí rok vlády bitím do bubnu každý den a byl jsem ve shodě se svým pánem při každé jeho řeči. On je bůh, zatímco já jsem vládce, jeho prací je vraždit, zatímco já udržuji na živu! Dosáhl jsem Miu aniž bych se střetl s cizími zeměmi, následujíc mého pána v noci i ve dne. Dosáhl jsem Avaridy a pak můj pán vytvořil počátek (?) a já jsem našel dělníka v obilí a džbán naplněný prvotřídním olejem.

Pak [...].“

§68 Cauova stéla⁷⁹

Provenience: Edfu

Datace: pozdní 17. dynastie

Text: *[...] ten, jenž přeplová v jeho vlastních lodích, jenž orá se svým vlastním spřežením, jenž kráčí v zrní (?) s jeho vlastními osli, jenž sbírá (?) ze svých vlastních stromů, jenž nastolil svou severní hranici v Avaridě, jeho jižní hranici v Kuši, s přízní Hora Behdetského, úředník Královského stolce, Cau, opakující život, zrozen z kněze Horaujeba.*

§69 Haanchefova stéla⁸⁰

Provenience: Edfu

Datace: pozdní 17. dynastie

Text: *Oběť, kterou král poskytuje Horovi Behdetskému a Usirovi, pánu Busiridy, kteří poskytují obětiny chleba, piva,*

⁷⁹ REDFORD (1997:12).

⁸⁰ Idem.

dobytku, drůbeže a všech potřeb, z nichž žijí bohové, pro ka (k3) Haanchefa, jeho ženy Hormeni, jeho syna Horembedeta, jeho syna Ptahuera, jeho syna Bebšerihu, jeho dcery Nofrety, jeho dcery Saisiy, jeho dcery Hormeni. Říká: „Byl jsem statečný bojovník, s volným přístupem do Edfu. Já jsem osvobodil svou ženu, děti a lid od jihu Kuše ve třinácti dnech. Získal jsem dvacet šest (jednotek) zlata a služku Vešasety. Nic již nebylo ponecháno pro jinou ženu. Získal jsem dvě parcely půdy, jedna je pro Hormeni pro její vydržování, druhá je má. Získal jsem parcelu půdy a dal jsem ji mým dětem. Tak jsem byl odměněn za (?) šest let (služby?).

§70 Ahmosova stéla z Buhénu⁸¹

Provenience: Núbie, Buhén

Datace: pozdní 17. dynastie, KAMOSE

Text: *Oběť, kterou král poskytuje Usirovi, [pánu Busiridy, velkému bohu, pánu Abydu, a Anupovi, prvnímu ze svatyně bohů, sídlícímu na Západě], pánu posvátné země, a Horovi, pánu Buhénu, aby poskytli obětiny chleba, [piva, dobytku, drůbeže a všech skvělých věcí, z] nichž [žijí bohové], těch, které vyrábí nebe, tvoří země a Nil přináší [...], blahorečení v nebi, sílu na zemi, ospra[vedlnění v podsvětí pro ka (k3)...Ahmose. Říká:] „Byl jsem statečný bojovník mocného vládce [Ka]mose, nechť žije navždy. Získal jsem čtyřicet šest lidí, když jsem následoval vládce, nechť žije [...] Hora, pána Buhénu. Chránil jsem obyvatele mého města a nikoho jiného jsem neposlal [...], já [...] chléb a zahnal (?) bídu.“ Ten, jenž je chválen svým bratrem [...]Usirem, [...] Ahmose, syn písaře [...].*

⁸¹ REDFORD (1997:12).

§71 Vrhací palice prince Cujua⁸²

Provenience: (Horní Egypt)

Datace: pozdní 17. dynastie

Text: *Syn Reův Tao, nechť žije navždy. Královský syn Cuju, jenž následuje svého pána v jeho šlépějích.*

§72 Kamosova stéla z Buhénu⁸³

Provenience: Núbie, Buhén

Datace: pozdní 17. dynastie, KAMOSE

Text: *[Třetí rok vlády Veličenstva krále Horního a Dolního Egypta Vadž[cheper]rea, [syna Reova Kamose], nechť žije, vytrvává a vládne jako Re, navždy! Výstavba pevnosti, která je [...] dobrý úředník města [poté, co našel (?) toto v] ruinách [...Núbijci (?)...], třetí rok vlády.*

Dalším důležitým pramenem jsou dvě Kamosovy stély, které byly vztyčeny v Amonově chrámu v Karnaku. Jejich styl je laděn propagandisticky. Z první stély se dochoval poměrně velký fragment. Zbytek stély může být ještě časem objeven někde v pozůstatcích Třetího pylonu Amonova karnackého chrámu. První stéla se vztahuje k rozhodnutí o uskutečnění tažení, zatímco druhá se věnuje tažení samotnému.

§73 První Kamosova stéla⁸⁴

Provenience: Karnak

Datace: pozdní 17. dynastie, KAMOSE

Text: *Třetí rok vlády, Hor Ten, jenž je patrný na svém trůnu, Obě paní Opakující památníky, Zlatý Hor Ten, jenž uspokojuje Obě země, král Horního a Dolního Egypta [Vadžche]perre,*

⁸² REDFORD (1997:13).

⁸³ Idem.

⁸⁴ HABACHI (1972:48).

syn Reův, Kamose, necht' žije jako Re navěky, miláček Amenrea, pána Karnaku.

Mocný král v Thébách, Kamose, necht' žije navěky, je skvělý král a Re ho stanovil jako skutečného krále a dal mu do rukou sílu. A Jeho Veličenstvo mluvilo ve svém paláci ke sněmu nejstarších, kdo byli v jeho družině: „Proč rozmýšlím nad svou silou, když jeden Velký muž sídlí v Avaridě a druhý v Kuši, sedě mezi Asijcem a Núbijcem, z nichž každý má svůj díl Egypta? Ten, jenž se se mnou dělí o tuto zemi (?). Neprojdou jím (jeho územím) až po Memfidu, vodu Egypta. Hle, on drží Ešmúnén a nikdo neodpočívá, neboť je zbídačený zotročením sttyw (Asijci). Vrhnu se na něho a rozpáru mu břicho – má touha je zachránit Egypt a pobít Asiaty.“ A nejstarší v jeho sněmu řekli: „Asijci byli spatřeni, jak postoupili až ke Kusai, a všichni vyplázli své jazyky. Bez problému držíme svou část Egypta. Elefantina je silná a střední Egypt je s námi až po Kusai. Lidé pro nás obdělávají tu nejlepší z jejich země, náš dobytek je v papyrových houštinách. Pšenice je zašlapávána našimi vepři. Náš dobytek nám není odcizen [...]. Kvůli tomu. On drží zemi Asijců, my držíme Egypt. Avšak [kdokoliv (?)] přijde do země a bude nám vzdorovat, pak my budeme vzdorovat jemu.“ A oni padli v nelibost srdce Jeho Veličenstva. „Ohledně vaší rady [...] tito ʿ3mw (Asijci), kteří [...]. Budu bojovat (?) s ʿ3mw (Asijci)! Úspěch bude následovat. Jestli [...] s pláčem, celá země bude oslavovat mě (?), mocného vládce (?) v Thébách, Kamose, ochránce Egypta.“

„Plavil jsem se po proudu jako bojovník, abych zničil ʿ3mw (Asijce) na příkaz Amona, správného v radách, mé vojsko bylo přede mnou udatné jako plamen ohně, jednotky

*Medžajů byly v předstihu (?) našich pevností (?), aby
vyslídily sttyw (Asijce), aby zničily jejich pozice. Východ
i Západ jim přinášel obživu a mé vojsko oplývalo zásobami,
ať bylo kdekoli. Vyslal jsem dopředu silnou skupinu
Medžajů, zatímco jsem trávil den [...], abych ztrestal [...] Tetiho,
syna Pepiho, v Nefrusi. Nesměl jsem mu dovolit (?) útěk.
Zahnal jsem ʕmw (Asijce), kteří neoprávněně zabrali Egypt
a chovali se jako ten, kdo [...] sílu ʕmw (Asijců).
Noc jsem strávil na své lodi, mé srdce bylo šťastné.“*

*„Když svítalo, byl jsem na něm jako bych byl sokol. Když
přišel čas navonění úst, přemohl jsem ho, zničil jsem jeho
zdi, povraždil jsem jeho lid, přinutil jsem jeho ženu sejít
ke břehu řeky. Mé vojsko bylo jako lvi s kořistí – s otroky,
dobytkem, tukem a medem - s radostí v srdci si rozdělili
jejich majetek. Kraj Nefrusi se hroutil, nebylo těžké uvěznit
jeho lid. [...] Peršak trpěl nedostatkem, když jsem tam
dorazil, jejich koně mezitím utekly. Posádky [...]“*

§74 Druhá Kamosova stéla⁸⁵

Provenience: Východní Théby, Karnak

Datace: pozdní 17. dynastie, KAMOSE

Text: *„Hanebná zpráva je ve tvém městě, jsi nucen uprchnout se
svou armádou! Tvá řeč je bídná, když mě označuješ
za prince, zatímco ty jsi vládce, chceš pro sebe, co bylo
neprávem uchváčeno. Proto musíš prohrát. Tvůj hřbet ucítí
neštěstí, když má armáda bude za tebou. Žena z Avaridy
neotěhotní, neotevře tělo svému miláčkovi, když uslyší
válený pokřik mé armády. Zakotvil jsem, mé srdce bylo
šťastné, když jsem způsobil, že Apopi zažil strašné
okamžiky, on, náčelník Retenu, slabých rukou, jenž*

⁸⁵ HABACHI (1972:49–50).

plánoval ve svém srdci odvážný čin, jenž se mu nepodařil. Přijel jsem do inyt nt.ħnt (?) a přeplavil se, abych je vyslýchal. Mé loďstvo bylo zmobilizováno, jedna loď po druhé, příd' ke kormidlu; má stráž překonala řeku jako by byla sokol, má loď ze zlata v jejich čele a já jako sokol v jejich čele. Poslal jsem mocnou mk-loď, aby prozkoumala okraj pouště, flotila pak byla jako dravec plundrující phw-zemi Avaridy. Spatřil jsem jeho ženy na střeše jeho paláce, vykukující z cimbuří a dívající se k břehu řeky. Jejich těla se nehýbala, když mě uviděly, vypadaly jako mladé myši (?) ve své noře. Říkaly: „To je útok.“ Hle, přišel jsem! Jsem úspěšný a ten, který zůstal (v zemi), která je mým majetkem. Má situace je skvělá. Jak dlouho mocný Amon vytrvá ve svém rozhodnutí, nenechám tě [o samotě]. Nedovolím ti procházet se po polích, aniž bych nebyl u tebe. Ó, ty zkaženého srdce, ubohý Asijče, budu pít víno z tvých vinic, které pro mě vytlačí Asijci, které jsem zajal. Pustoším tvůj příbytek, porážím tvé stromy. Poté jsem uvěznil tvou ženu na zajatecké lodi. Sebral jsem jízdu (T3 nt ħtry). Nezanechal jsem jediné prkno patřící jedné ze stovek lodí z nového cedrového dřeva naplněných zlatem, lapisem lazuli, stříbrem, tyrkysem a nespočetnými bronzovými válečnými sekerami, nemluvě o oleji z moringy, kadidle, tuku, medu, jtrn-dřevu, ssndm-dřevu, spny-dřevu a všech jejich skvělých dřevech a všech skvělých produktech Retenu. Odvezl jsem je do jednoho. Neopustil jsem ani kousek Avaridy, dokud nebyl prázdný. Ó, poražený Asijče, zkaženého srdce! Ó, ubohý Asijec, jenž říká: „Já jsem pán. Nemám sobě rovného až po Ešmúnén a dokonce Perhathor mi odvádí tribut do Avaridy na dvou řekách.“ Opustil jsem je v bídě, nejsou tam žádní lidé. Nechal jsem jejich města zpustošit.

Spálil jsem místa, které používaly jako červené pahorky pro věčnost, kvůli jejich ničení Egypta. Ničení těch, kteří nutili sloužit Asijcům, když obsadili Egypt, jejich vládkyni. “
„Za oázou jsem zachytil psaný dopis, který putoval jižním směrem do Kuše. V dopise jsem našel následující slova psaná rukou vládce Avaridy: „Auserre, syn Reův, Apopi zdraví svého syna, vládce Kuše. Jak jsi se mohl stát vládcem, aniž by jsi mi dal vědět? Viděl jsi co mi Egypt udělal? Vládce, který v něm vládne, Kamose, udatný, nechť žije, mě napadá na mém vlastním území, avšak já ho nenapadám způsobem, jakým se choval také proti tobě. Vybral si obě země, mou i tvou, aby je trápil, a zpustošil je. Pojď, pluj po proudu, neboj se! Uzří, že jsi zde se mnou, nikdo tě nebude čekat v tom Egyptě a já mu nedovolím postoupit dál, dokud nepřijdeš. Pak si rozdělíme města toho Egypta a země Hnt ḥn nfr bude oslavovat.“ *Vadžcheperre, udatný, nechť žije, jenž kontroluje události, já jsem si podmanil pouště, začátky země, a řeky zrovna tak. Způsob zničení mne ještě nebyl nalezen, neboť jsem nebyl lhostejný k pozornosti mého vojska. Tvář Dolnoegyptana nebyla ode mne odvrácena. Začal se mne bát, už když jsem se stále plavil na sever, ještě než jsme bojovali. Než jsem ho dostihl, uviděl můj ohnivý dech a poslal zprávu až do Kuše, aby hledal pomoc. Ale já jsem ho zajal na cestě a nedovolil mu dorazit tam. Pak jsem ho poslal zpět, propustil jsem ho na východě Atfihu. Má síla vnikla do jeho srdce a jeho smysly byly ochromeny, když mu jeho posel řekl, co jsem udělal Kynopolitskému nomu, jenž býval na jeho území. Vyslal jsem napřed silnou skupinu, která šla po souši, aby zpustošila oázu Bahríja, zatímco já jsem byl v Sako (dnešní el-Kes), abych zabránil cizímu vojsku být mi v zádech. Plul*

jsem na jih, odvážně a radostně, ničil jsem každého nepřítele, který byl po cestě.“

„Jak skvělá plavba proti proudu vládce, nechť žije, je zdráv a prospívá, a jeho vojska před ním. Nikdy jsme neprohráli, nikdo nepátral po mém společníku a jejich srdce netruchlila. Do kraje Théb jsem dorazil v době záplav. Každá tvář byla šťastná, země na východním břehu byla rozrušená a celé Théby slavily. Muži a ženy k sobě přicházeli, každá žena objímala svého druha, žádná tvář nebyla potřísněna slzami. Zanechal jsem sochu Amona uvnitř jeho chrámu (?) na místě, kde se říká: „Přijmi všechny dobré věci,“ jako tento meč, syne Amonův, nechť žiješ, jsi zdráv a prospíváš, králi Vadžcheperre, syne Reiv Kamose, udatný, nechť žiješ, jenž jsi si podmanil jih a sever, jenž se zmocňuješ země svou chrabrostí, nechť žiješ, jsi zdráv a prospíváš, tvé srdce je spokojeno s tvým ka (k3) jako Re navěky.“

Jeho Veličenstvo rozkázalo svému šlechtici a nomarchovi, jedinému tajemníku paláce a předáku celé země, pokladníku krále Dolního Egypta, ochránci Obou zemí, vůdci (?), dozorcí dvořanů, statečnému Nešimu: „Nechť všechno, co Mé Veličenstvo udělalo udatného je zaznamenáno na stéle, která navěky spočine na místě v Karnaku v Thébském nomu.“ Pak řekl Jeho Veličenstvu: „Budu jednat v souladu se vším tím, co mi můj pán rozkázal.“ Dozorci nad poklady, Neši.

§75 Nápis z hrobky Ahmose, syna Abany⁸⁶

Provenience: El-Kab

Datace: pozdní 17. dynastie/raná 18. dynastie

⁸⁶ BREASTED (1906:II/3-9).

Text: *Velitel námořnictva, Ahmose, syn Abany, vítězný, říká: „Řeknu vám, všichni lidé, dozvíte se o počtech, které mi byly uděleny. Sedmkrát jsem byl obdarován zlatem za správu celé země, stejně tak otroky, mužskými i ženskými. Byl jsem obdarován mnohými polnostmi.“ Sláva tohoto statečného v činech necht' nikdy nezanikne v této zemi.*

Říká: „Své mládí jsem strávil ve městě Nechebu, můj otec byl úředník krále Horního a Dolního Egypta, Sekenenrea, vítězného, Baba, syn Rajenety, bylo jeho jméno. Poté jsem sloužil jako úředník na jeho místě, na lodi Oběť za vlády pána Obou zemí, Nebpehtirea⁸⁷, vítězného, zatímco jsem byl stále mlád a neměl jsem ještě manželku a stále jsem spal v [...] šatech. Poté, co jsem založil rodinu, jsem byl přeložen na loď Severní⁸⁸, a to díky mé odvaze. Pěšky jsem doprovázel krále, zatímco on jel ve svém voze.“

„Obléhali jsme město Avaris (Ḥwt-w^crt) a já jsem projevil svou statečnost v pěchotě před Jeho Veličenstvem. Poté jsem byl převelen na loď Povstání v Memfidě.“

„Bojovalo se na vodě v kanálu Padžedku (P3-ddkw) města Avaridy. Bojovalo se muž proti muži. Odnosl jsem si odtud ruku⁸⁹. Bylo to zaznamenáno do královského hlášení. Dali mi „zlato cti“⁹⁰.“

„Pak se znovu bojovalo na tom místě. Znovu se bojovalo muž proti muži. Odnosl jsem si ruku. Dostal jsem „zlato cti“ na jiném místě.“

„Bojovalo se v tomto Egyptě, jižně od tohoto města. Odnosl jsem si živého zajatce, muže. Sestoupil jsem na vodu. Byl

⁸⁷ Prenomen AHMOSE I.

⁸⁸ Možná se jednalo o královu loď.

⁸⁹ Podle množství usekaných rukou se počítali zabítí nepřátel.

⁹⁰ Nejvyšší ocenění udělované vojákům za jejich statečnost.

odveden jako zajatec na cestu do města (přestože) jsem s ním přešel přes řeku. Bylo to zaznamenáno do královského hlášení. Pak jsem byl obdarován dvojnásobným množstvím zlata.“

„Byla dobytá Avaris. Zajal jsem tam jednoho muže a tři ženy, celkem čtyři osoby, Jeho Veličenstvo mi je darovalo jako otroky.“

„Obléhali jsme Šaruhén po šest let. Jeho Veličenstvo ho dobylo. Odnal jsem si odtud kořist – dvě ženy a jednu ruku. Byl jsem odměněn „zlatem cti“ a dali mi tyto jako otroky.“

„Poté, co Jeho Veličenstvo povraždilo Asijce (Mntyw sttyw), postoupil po řece k Chenthennefer (Hnt hn nfr), aby zničil Núbijce. Jeho Veličenstvo nařídilo velké zabíjení. Chytil jsem dva zajatce, dva živé muže, a získal tři ruky. Byl jsem obdarován v dvojnásobném množství zlata a dostal zajatce jako otroky. Jeho Veličenstvo pak plulo po proudu řeky, jeho srdce bylo šťastné z vítězství, neboť si podmanil Sever i Jih.“

2.1.2 Prameny z následující částí dynastické doby

První velkou skupinou nesoudobých pramenů z následujících částí dynastické doby tvoří královské seznamy, které jsou pro nás nejdůležitějším zdrojem informací při sestavování chronologií a sekvencí panovníků. Vyjma jediného, *Turínského královského papyru*, se královské seznamy vládě Hyksósů vyhýbají. Jako příklady takových seznamů uvedme Abydoský seznam, Karnacký seznam aj.⁹¹

§76 Turínský královský papyrus⁹²

Provenience: ?

⁹¹ REDFORD (1986).

⁹² www.ancient-egypt.org (2005-03-01).

Date: Ramessovská doba, 19. dynastie

Text:

VI/4 *[...] Králové [...], kteří přišli [...] králi [Horního a] Dolního Egypta [Sehet]epibreovi, nechť žije, je zdrav a svěží!*

[13. dynastie]

VI/5: *král [Horního a] Dolního Egypta Chutauire vládł [v] království 2 roky, 3 měsíce a 24 dní*

VI/6 *král [Horního a] Dolního Egypta Sechemkare I[...], 6 let*

VI/7 *král Horního a Dolního Egypta [A]menemhet [...]re [...], 3 roky*

VI/8 *král Horního a Dolního Egypta Sehetepibre [...], 1[...]*

VI/9 *král Horního a Dolního Egypta Iufeni*

VI/10 *král Horního a Dolního Egypta Sanchibre*

VI/11 *král Horního a Dolního Egypta Semenkare [...], 4 [...]*

VI/12 *král [Horního a] Dolního Egypta Sehetepibre [...], 3 [...]*

VI/13 *král [Horního a] Dolního Egypta Sevadškare [...], 6 [...]*

VI/14 *[král Horního a Dolního Egypta] Nedžemibre*

VI/15 *[král Horního a Dolního Egypta] Sobekra[hot]ep, syn [...]*

VI/16 *král [Horního a] Dolního Egypta Rani[se]neb vládł 4 měsíce*

VI/17 *král [Horního a] Dolního Egypta Auibre [...], 7 [...]*

VI/18 *král [Horního a] Dolního Egypta Sedžefakare, [...] roky*

VI/19 *král [Horního a] Dolního Egypta Sechemre Chutauej Sobekhotep, [...] roky*

VI/20 *král [Horního a] Dolního Egypta Vesper[ka]re [Chen]džer, [...] roky*

VI/21 *král [Horního a Dolního Egypta Semenech]kare Mermeša*

VI/22 *[...]ka [...] Antef, [...] roky [...]*

VI/23 *[...]ib[re (?)] Suteh [...]*

- VI/24 *král [Horního a] Dolního Egypta Sechemkare [Vadžtauej]
Sobekhotep, 1 rok, 1 měsíc a 2 dny*
- VI/25 *král [Horního a] Dolního Egypta Chasechemre Neferhotep,
syn Haanchefa, 11 let, 1 měsíc [...]*
- VI/26 *král [Horního a] Dolního Egypta Sihathor, [...] roky [...],
3 [...]*
- VI/27 *král [Horního a] Dolního Egypta Chaneferre Sobekhotep
[...]*
- VII/1 *král Horního a Dolního Egypta Chahetepre, 4 roky,
8 měsíců a 29 [dní]*
- VII/2 *král Horního a Dolního Egypta Vahibre Iaib, 10 let,
8 měsíců a 28 dní*
- VII/3 *král Horního a Dolního Egypta [Mernefer]re [vládl]
v král[ovství] 23 let, 8 měsíců a 28 dní*
- VII/4 *král Horního a Do[lního] Egypta Merhetepre, 2 roky,
2 měsíce a 9 dní*
- VII/5 *král Hor[ního] a Do[lního] Egypta Se[anchen]re
[Sevadžtu], 3 roky, 2 měsíce [...]*
- VII/6 *král Horního a Dolního Egypta Mer[sechem]re [Ined],
3 roky, [...]*
- VII/7 *král Hor[ního] a Dolního Egypta [Sevadžka]re Hori, 5 let,
[...], 8 [...]*
- VII/ 8 *král Horního a Dolního Egypta Merika[re] Sobek[hotep],
2 roky [...], 4 [...]*
- VII/9 *[král Horního a Dolního Egypta] (jméno nezachováno)*
- VII/10 *(nezachováno)*
- VII/11 *[král Horního a Dolního Egypta] (jméno nezachováno)*
- VII/12 *král Horního a Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno)*
- VII/ 13 *[král Horního a Dolního Egypta] [...] [Didu]mes [...]*
- VII/14 *král [Horního a] Dolního Egypta [...]maatre Ibi*
- VII/15 *král Horního a Dolního Egypta [...]vebenre, Hor*

- VII/16 *král Horního a [Dol]ního Egypta [Se][...]kare*
- VII/17 *král [Horního a] Dolního Egypta [...]enre [...]*
- VII/18 *král Horního a Dolního Egypta [...]re [...]*
- VII/19 *král [Horního a] Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno)*
- VII/20 *král Horního a Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno)*
- VII/21 *král Horního a Dolního Egypta [...]re*
- VII/22 *král [Horního a] Dolního Egypta Mercheperre [...]*
- VII/23 *[...] Merka[re] [...]*
- [14. dynastie]
- VIII/1 *král Horního a [Dol]ního Egypta Nehesej, [...] roky, [...],
3 [...]*
- VIII/2 *král Horního a Dolního Egypta Chatire [...], 3 [...]*
- VIII/3 *král Horního a Dolního Egypta Nebfaut[re], 1 [r]ok,
5 měsíců a 15 dní*
- VIII/4 *král [Horn]ího a Dolního Egypta Sehebre vládl v království
3 roky, [...] měsíce a 1 den*
- VIII/5 *král Horního a Dolního Egypta Mer[...]re, [3 (?)] roky [...]*
- VIII/6 *král Horn[ího] a [Dol]ního Egypta Sevadžkare, 1 rok [...]*
- VIII/7 *král Hor[ního a Dolního] Egypta Neb[...]re, 1 rok, [...]*
- VIII/8 *král Horního a [Dolního] Egypta Ve[b]enre, [...] roky [...]*
- VIII/9 *král Horního a Doln[ího] Egypta [...] (jméno nezachováno)
[1 (?)] rok [...]*
- VIII/10 *král Horního a Dolního Egypta [...]re, 4 roky [...]*
- VIII/11 *[král Horního a Dolního Egypta...]veben[re], 3 [...]*
- VIII/12 *král Horního a Dolního Egypta [Au]tibre [...] a 18 dní*
- VIII/13 *král Horního a Dolního Egypta Heribre, nechť žije, [je
zdráv] a prospívá [...], 29 [...]*
- VIII/14 *král Hor[ního a Dol]ního Egypta Nebsenre [...], 5 [měsíců]
a 20 [...] dní*
- VIII/15 *král Horního a Dolního Egypta [...]re [...], 21 [...]*

- VIII/16 *král Horního a Dolního Egypta Secheperenre [...], 2 roky [...]*
- VIII/17 *král Horního a Dolního Egypta Džedcheprure [...], 2 roky [...], 5 [...]*
- VIII/18 *král Horního a Dolního Egypta Sanchibre [...], 19 (?) [...]*
- VIII/19 *král Ho[rního a Dolního] Egypta [Ka]nefer[temre] [...], 18 [...]*
- VIII/20 *král [Horního a] Dolního Egypta Sechem[...]*re* vládl [v král]ovství [...] měsíce [...]*
- VIII/21 *král Horního a Dolního Egypta Kakemure [...] rok [...]*
- VIII/22 *král Horního a Dolního Egypta Neferibre [...], [necht' žije], je zdráv [a svěží, ...] rok [...]*
- VIII/23 *král Horního a Dolního Egypta I[...]*r*, necht' žije, je zdráv a svěží, [...] rok [...]*
- VIII/24 *král Horního a Dolního Egypta Cha[...]*re* [...]*
- VIII/25 *král Horního a Dolního Egypta Aakare*
- VIII/26 *král Horního a Dolního Egypta Semen[...]*re* [...]*
- VIII/27 *[král Horního a Dolního Egypta] Džed[...]*re* [...]*
- IX/1 *král Horního a Dolního Egypta [...]*re* [...]*
- IX/2 *král Horního a Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno)*
- IX/3 *král Hor[ního a Dolního Egypta] [...] (jméno nezachováno)*
- IX/4 *(nezachováno)*
- IX/5 *král Horního a Dolního Egypta [...]*re* [...]*
- IX/6 *král Horního a Dolního Egypta [...]*re* [...]*
- IX/7 *král Horního a Dolního Egypta Senefer[...]*re* [...], 12 [...]*
- IX/8 *král Horního a Dolního Egypta Men[...]*re* [...]*
- IX/9 *král Horního a Dolního Egypta Džed[...]*
- IX/10 *král Hor[ního a Dolního Egypta] (jméno nezachováno)*
- IX/11 *(nezachováno)*
- IX/12 *[král Horního a Dolního Egypta] [...] (jméno nezachováno)*
- IX/13 *král Horního a Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno)*

IX/14	<i>král Horního a Dolního Egypta Inenek [...]</i>
IX/15	<i>král Horního a Dolního Egypta Ineb[...]</i>
IX/16	<i>král Horního a Dolního Egypta Ip[...]</i>
IX/17	<i>[...] [Hab][...]</i>
IX/18	<i>[...]sa[...]</i>
IX/19	<i>[...] Hepu [...]</i>
IX/20	<i>král Horního a Dol[ního] Egypta Šemsu vládl [...]</i>
IX/21	<i>král Horního a Dol[ního] Egypta Meni [...]</i>
IX/22	<i>král Horního a [Dolního] Egypta Verka[...]</i>
IX/23	<i>(nezachováno)</i>
IX/24	<i>[...]</i>
IX/25	<i>[...]ka [...]</i>
IX/26	<i>král Horního a [Dolního] Egypta [...]ka [...]</i>
IX/27	<i>král Horního a Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno) vládl [...]</i>
IX/28	<i>král Horního a Dolního Egypta [...]ren Hepu [...]</i>
IX/29	<i>král Horního a Dolního Egypta [...] Nebnanati [...]</i>
IX/30	<i>[...]ka Bebenem [...]</i>
IX/31	<i>(nezachovalo se)</i>
X/1	<i>král [Horního a Dol]ního Egypta I[...]</i>
X/2	<i>král Horního a Dolního Egypta Suteh</i>
X/3	<i>král Horního a Dolního Egypta Sunu [...]</i>
X/4	<i>král Horního a Dolního Egypta Hor[...]</i>
X/5	<i>(nezachovalo se)</i>
X/6	<i>[král Horního a Dolního Egypta] (jméno nezachováno)</i>
X/7	<i>[král Horního a Dolního Egypta] Nib[...]</i>
X/8	<i>[král Horního a Doln]ího Egypta Meren (?) [...]</i>
X/9	<i>král Hor[ního a Doln]ího Egypta Penensetensepet (?) [...]</i>
X/10	<i>[...] Cheretheb Šepesu [...]</i>
X/11	<i>[...] Chuthemet (?) [...]</i>
X/12	<i>(nezachovalo se)</i>

- X/13 *[...] vládli [...] let [...] [Shrnutí]*
- [15. dynastie]
- X/14 *(jméno nezachováno) [...], 3*
- X/15 *(jméno nezachováno) [...], 8 [...], 3 [...]*
- X/16 *(nezachováno)*
- X/17 *[...] (jméno nezachováno), 40 le[t] [...]*
- X/18 *(nezachováno)*
- X/19 *(nezachováno)*
- X/20 *[...] Chamudi [...]*
- X/21 *6 [králů (?)] cizích zemí, vládlo 100 + [...] let [Shrnutí]*
- [17. dynastie]
- XI/1 *král Horního a [Do]lního Egypta Sechem[...]re, 3 roky [...]*
- XI/2 *král [Horn]ího a Dolního Egypta Sechem[...]re [...],
16 [...]*
- XI/3 *král [Horn]ího a Dolního Egypta Sechemre S[...] [...] rok,
1 [...]*
- XI/4 *král [Horního] a Dolního Egypta Sevadženre [...] rok,
1 [...]*
- XI/5 *král Ho[rního] a Dolního Egypta [Nebererau], 29 (?) let*
- XI/6 *král [Horního] a Dolního Egypta Nebererau [...]*
- XI/7 *král [Horního] a Dolního Egypta Semenre, [...] roky [...]*
- XI/8 *král [Horního] a Dolního Egypta Seuserre [...], 12 let, [...]*
- XI/9 *král [Hor]ního a Dolního Egypta Sechemre Šedvaset, [...] rok [...]*
- XI/10 *král [Horního] a Dolního Egypta [...]re [...]*
- XI/11 *král [Horního] a Dolního Egypta [...] (jméno nezachováno)*
- XI/12 *[král Horního a Dolního Egypta] [...] [re] [...]*
- XI/13 *král [Horního] a Dolního Egypta [...]*
- XI/14 *král [Horního] a Dolního Egypta [...]*
- XI/15 *[...] 5 králů [...] [Shrnutí]*

[měla by následovat 18. dynastie, ale jména těchto králů nesouhlasí se
žádným jménem krále 18. dynastie]

XI/16 *král [Horního] a Dolního Egypta Veser[...]^{re} [...]*

XI/17 *král [Horního] a Dolního Egypta Veser[...]*

Asi jedno století po jejich vyhnání se na Hyksósy odvolává královna HATŠEPSUT v chrámu ve Speos Artemidos (asi 30 km jižně od Kusai), kde mluví o Hyksósech jako ničitelích chrámů, které musela obnovit. Nápis poskytuje retrospektivní pohled na události předcházející Nové říši, avšak deformované propagandistickou rétorikou královny, která podobnými nápisy podpírala svou legitimitu v čistě mužském úřadu krále Horního a Dolního Egypta.

§77 **Nápis královny Hatšepsut**⁹³

Provenience: Speos Artemidos

Datace: 18. dynastie, HATŠEPSUT

Text: *[Žijící Hor Ten, který má mocné ka (k3), Obě paní Příznivých] let, Zlatý Hor, jenž má božské diadémy, Dobrá bohyně, paní [Obou] zemí [Maatkare, dcera] Reova [Hatšepsut... vytvořila toto jako svůj monument (?)...] její jméno nechť je stále jako nebe, záznamy o její slávě na pouštních cestách Té, která je v horách až po paprsky [slunečního kotouče], která vrhá horkost na poušť; obětování jí nechť započne a chrámy, oblíbená místa všech bohů, jsou zvětšeny, každý nechť má svatyni, po níž touží, jeho ka (k3) bude spokojeno.*

Byla jsem určena k převzetí moci. Já [...] jejich kolonády, já jsem postavila Posvátnou místnost v místě, kde je úpatí hory, každý bůh byl vyrobený z elektra z Amau, jejich svátky byly určeny v kalendáři, aby byly slaveny v tu dobu, kdy jsem to určila. Rituály bohoslužby (?), zavedené

⁹³ REDFORD (1997:16-17).

v dávných dobách, byly obnoveny. [...] mé božské srdce vždy plánuje do budoucna, srdce krále Dolního Egypta myslí na věčnost, na příkaz Amona, jenž sází stromy jšd, pána nekonečna. Velebila jsem Maat, kterou miluje – vím, že z ní žije – je to můj chléb. Byla jsem s ním vskutku jedno tělo. Stvořil mne, abych ho velebila v této zemi, [jako] pána Atumova [král]ovství v jeho jméně Cheprer, jenž stvořil, co je.

Když Re stvořil země, určil mou sílu, aby nad nimi vládla, aby ke mně měla Černá země i Červená [země] úctu. Má síla děsí cizí země, uraeus, jenž je na mém čele, terorizuje všechny země, Rošauet a Iuu nebyly skryty před Mým Veličenstvem, Punt pro mě přetéká stromy nesoucími čerstvou myrhu. Cesty, které byly zatarasené na všechny strany, jsou nyní prošlapány, mé vojsko, které nemělo nic, má od začátku mé vlády výbavu z nejskvělejších věcí.

Chrám paní Kusai, jenž byl v troskách – podlaha byla osvícena sluncem a děti skotačily na jeho střeše, „jeskynní had“ neměl žádnou úctu a obyčejní lidé jen hnusně (?) vypočítávali své zisky. A ani svátky se tam neslavily! – jsem znovu vysvětila a znovu vybudovala. Nechala jsem vyrobit nový obraz bohyně, aby chránila své město ze své posvátné bárky.

Velká Pachet, která postupuje údolími východní pouště, která otevírá deštěm zametené cesty, pro kterou zde nebyl nikdo, kdo by jí věnoval úlitbu z čisté vody, pro ni jsem postavila chrám na ze[mi...], pro její devatero, dveře byly z akátu s bronzovými obručemi, s výjevy [z toho, co je...] ve (správném) období a kněží to věděli.

Její města, Hiuer, Unu a Še [...] učinila jsem jejich chrámy zbožnými, když jsem každý shledala opevněným (?). [...]

skladiště, které tam (?) byly třeba. Velký Thovt, jenž přišel od Rea, může otevírat [...] obětní oltáře ze stříbra a zlata, skříňky na látky a každá nádoba na (svém) místě. Ten, jenž řídí svůj zrak, kněz celého (?) devatera, byl omezený, nikdo nebyl zkušený v jeho domě a božští otcové byli neschopní [...] vykonávat činnost pro mého otce a pro Mé Veličenstvo, což mohlo vést bohovy služebníky k pozornosti. Postavila jsem jeho skvělý chrám v Tuře, jeho brány byly z alabastru z Hatnúbu a dveře z asijské mědi s reliéfy z elektra, posvěcené Tím, jenž má vysoké peří [...], způsobila jsem, že Veličenstvo tohoto boha se [objevilo] při svátku Nechebkau[a] a Thovta, jenž jsem nechala obnovit, neboť byl jen v ústní tradici a ne ve správnou dobu, neboť pořadatel festivalu byl jen jeden člověk (?). Já jsem více než zdvojnásobila duchod bohů, než jaký měli dřív, stejně jako jsem to udělala pro Ogdoada, pro Chnuma v jeho podobách, pro Heket, pro Renenet a pro Meschenet, kteří všichni stvořili [mé tělo].

Nehmetauej, má Nechbetkau, (o níž ?) se říká, že nebe a země jsou její, a [...] v [...] její města mají svátek, přísahala jsem ve vsí nevinnosti (?), že dokončím zdi s římsou, jež jsou v základech, dokončím je, aby vypadaly skvěle a vybuduji domy [jejím] pánům. Každý mě nazve „ta, která buduje věčnost, ta, kterou Amon vyzvedl na Horův trůn“.

Slyšte, všichni šlechtí i chudí, všichni, jak jste zde! Vybudovala jsem toto podle mého srdce, nebyla jsem [ledabylá (?)] jako ten, jenž je duchem nepřítomný. Obnovila jsem, co bylo rozbořeno, povznesla jsem, co bylo zničeno od doby, kdy Asijci (ꜥ3mw) byli v Deltě, v Avaridě, když kočovníci zničili, co bylo postaveno. Vládli bez Rea,

jenž se nechoval podle božského řádu až do časů Mého Veličenstva. (Až) já jsem se usadila na Re'iv trůn, já jsem byla předpovězena jako přirozený dobyvatel, já jsem přišla jako Hor, ten jedinečný, plivajíc oheň na své nepřátele. Zahnala jsem opovržení velkého boha a země zničila jejich stopy na příkaz otce otc[ů], jenž přichází v pravý čas, Rea. Co jsem nastolila, necht' není zrušeno. Můj [nápís (?)] necht' vytrvá jako hory a dokud slunce svítí, necht' jeho paprsky ozařují titulaturu Mého Veličenstva! Vysoko nad serechem necht' je můj sokol, navěky!

Se zmínkami o Hyksósech se setkáváme opět až v období raných ramessovských vládců. Nejdůležitějším pramenem je tzv. *Stéla čtyř set let*, u které se předpokládá, že byla původně vztyčena v ramessovské residenci Piramesse a později (snad během Třetí přechodné doby) přenesena do Tanidy. Nad textem je vyobrazen RAMESSE II., jak obětuje bohu Sutehovi, za ním stojí vezír SETHI. Je zde uvedena plná titulatura RAMESSE II. a také vezíra SETHIHO, v níž je uvedeno také jméno jeho otce, vezíra PARAMESSE. Mohlo by se tedy jednat o RAMESSOVY předchůdce SETHIHO I. a RAMESSE I. Identita vezírů Sethiho a Paramesse však není pro tuto práci nijak zásadní. Stéla čtyř set let je velmi významným zdrojem při snahách datovat počátek vlády hyksóských vládců, potažmo boha Suteha v Egyptě.

§78 Stéla čtyř set let⁹⁴

Provenience: Tanis (sekundární uložení), původně snad Piramesse

Datace: 19. dynastie, RAMESSE II.

Text: *Král Horního a Dolního Egypta, Vesermaatre Setepenre, syn Re'iv Ramesse, miláček Amonův.*

Oběť vína jeho otci, jenž mu zajistí věčný život.

⁹⁴ REDFORD (1997:10).

Chvála tvému ka (k3), Sutehu, synu Nuty! Necht' se cítíš skvěle při obětování tvému ka (k3); ka (k3) dědičného prince a králova písaře, dozorce nad koňmi, dozorce nad cizími zeměmi, dozorce nad pevnostmi Sile.

Žijící Hor, mocný jako býk, miláček Maat, oslavovaný, jako jeho otec Ptahtatenen, král Horního a Dolního Egypta Vesermaatre Setepenre, syn Reův Ramesse, miláček Amonův, necht' žije, Obě paní Ochránkyně Egypta a potlačovatelky cizích zemí, Re, jenž tvoří bohy a nachází Obě země, Zlatý Hor, mocný léty, velký vítězstvími, král Horního a Dolního Egypta Vesermaatre Setepenre, syn Reův Ramesse, miláček Amonův, svrchovaný, jenž zahrnuje Obě země památníky se svým jménem pro zalíbení toho, koho slunce ozařuje, krále Horního a Dolního Egypta Vesermaatre Setepenrea, syna Reova Ramesse, miláčka Amonova.

Jeho Veličenstvo přikázalo vztyčit prvotřídní stélu z žuly s Velkým jménem jeho otců za účelem zviditelnění jména otce jeho otců, krále Menmaatrea, syna Reova Sethi Merenptaha, přetrvávajícího navěky, jako Re každý den.

Čtyřstý rok, čtvrtý měsíc šomu, čtvrtý den vlády krále Horního a Dolního Egypta Sethiho, syna Reova, jehož miluje, Ombitského, miláčka Reharachteje, necht' žije navěky! Přišel dědičný princ, dozorce nad městem a vezír, nosič vějíře po pravici královské, velitel praporu, velitel praporu a dozorce nad cizími zeměmi, dozorce nad pevnostmi Sile, velitel policie, králův písař, dozorce nad koňmi, pořadatel festivalu kozlího pána z Mendétu, kněz-předčítatel bohyně Vadžet, jenž soudí Obě země, dozorce nad proroky všech bohů, Sethi, zemřelý, syn dědičného prince, dozorce nad městem a vezíra, velitele

praporu a dozorce nad cizími zeměmi, dozorce nad pevností Sile, králův písař, dozorce nad koňmi, Paramesse, zemřelý, narozený paní domu, zpěvačce Prea, Tiji, zemřelé. Říká: „Zdravím tě, Sutehu, synu Nuty, silný v Bárce milionů, cítící nepřátele na přídi Reovy bárky, mocného řevu [...necht' způsobíš, že se budu] cítit skvěle, když budu obětovat [tvému] ka (k3), zatímco zůstanu [...].“

Z pozdějšího období známe až z období 19. dynastie papyrus *Sallier I*, na kterém je zaznamenán údajný spor SEKENENREA TAA a APOPIHO. Nejedná se o historický pramen v plné míře, jelikož text napsaný na papyru je literární. Je tedy otázná, do jaké míry mohla být historická realita.

§79 Papyrus Sallier I⁹⁵

Provenience: ?

Datace: 19. dynastie, MERENPTAH

Text: *Stalo se, že Egypt se ocitl v neštěstí, protože nebylo tenkrát krále, jenž by byl jediným pánem. Král Sekenenre byl totiž vládcem jižního města a neštěstím pro Reovo město byl kníže Apopi v Avaridě. Celá jižní země mu byla nucena odvádět své poplatky a také severní země přinášela všechno krásné z Delty.*

Král Apopi zvolil si boha Suteha za svého pána a nesloužil žádnému bohu z celé země kromě Suteha. Vedle svého královského paláce mu vystavěl chrám krásné práce pro věčnost, každého dne vycházel vzdáti Sutehovi každodenní krvavou obět' a všichni královští vysocí úředníci byli při tom ověnceni právě tak, jak se to dělá v chrámu Reharachteje, sídlícího na horizontu.

⁹⁵ LEXA (1947:139-141).

Jednou král Apopi pojal úmysl, poslat králi Sekenenreovi, knížeti jižního města, poselství, které by ho podnítilo k odporu proti němu. I dal si zavolat své vysoké úředníky, své velitele vojska a muže vynikající chytrostí, ale nedovedli sestavit poselství králi Sekenenreovi, jaké si král Apopi přál.

Dal si tedy král Apopi zavolat své písaře a své učence. Poklonili se mu a řekli: "Králi, kéž žiješ, jsi zdrav a svěží, náš pane! Řekni, co si přeješ, a my to vykonáme!"

Král Apopi jim řekl: "Sestavte mi poselství králi Sekenenreovi, knížeti jižního města, které by ho podnítilo k odporu proti mně!"

Sestavili poselství, jaké si král Apopi přál, a řekli mu: "Pošli posla ke knížeti jižního města, ať mu řekne: "Dej vyklidit Hroší průplav, který jest ve východní čtvrti města, protože ani ve dne, ani v noci nedovolí spánku přijít na mne; jejich hlas zaléhá do mých uší." Kníže jižního města ti nebude moci odpovědět na toto poselství ani dobře ani špatně, i pošleš mu druhé poselství: "Budu s tebou bojovat, neboť jsi mi neodpověděl na mé poselství, protože nesloužím žádnému bohu z celé této země kromě Suteha; ty však chceš mě s ním hanebně znepřáteliti, abych se neklaněl žádnému bohu z celé země kromě Amenrea, krále bohů."

Za čas na to poslal král Apopi knížeti jižního města poselství, které mu napověděli jeho písaři a učenci. Posel krále Apopiho přišel ke knížeti jižního města a byl k němu uveden. Kníže jižního města se otázal posla krále Apopiho: "Proč ses vydal na tuto cestu? Jaké poselství přinášíš do jižního města?"

Posel krále Apopiho mu odpověděl: "Král Apopi, kéž žije, je zdrav a svěží, posílá ti vzkaz: "Dej vykliditi Hroší průplav, který jest ve východní čtvrti města, protože ani ve dne, ani v noci nedovolí spánku přijíti na mne; jejich hlas zaléhá do mých uší."

Kníže jižního města strnul údivem, ocitnuv se ve velké tísní, takže nemohl odpovědět poslů krále Apopiho; řekl mu jen: "Hle, co to tvůj pán vzkázal o Hroším průplavu ve východní čtvrti jižního města." [...] slova, která mi o tom vzkázal."

Pak kníže jižního města dal opatřiti posla krále Apopiho vším dobrým: masem, koláči, [...], a pak mu řekl: "Řekni svému pánu, že o tom všem, co mi řekl, abych učinil, budu přemýšlet [...]."

Posel krále Apopiho se potom dal na cestu do sídla svého pána a kníže jižního města dal si zavolat své vysoké hodnostáře, všechny důstojníky, nejčelnější osobnosti a učence a řekl jim doslova všechno, co mu vzkázal král Apopi. Mlčeli všichni do jednoho, jsouce ve velké tísní, neboť nevěděli, co mu odpovědět - dobrého nebo zlého.

Král Apopi poslal knížeti jižního města druhé poselství, které mu napověděli jeho písaři a učenci [...].

Z mnohem pozdější doby pak pochází *genealogie memfidských kněží* ze stély v chrámu boha Ptaha v Memfidě, odkud známe jména dvou hyksóských králů. Sepsána byla okolo roku 700 př. n. l. Obsahuje jména králů, kteří vládli v době každého kněze. Na části odpovídající 15. dynastii jsou uvedena dvě jména:

§80 Genealogie memfidských kněží

Provenience: Memfida

Datace: Pozdní doba, okolo 700 př. n. l.

Text: Šarek (případně Šalek)

Apopi

2.1.3 Prameny antické tradice

Nedocenitelným zdrojem informací pro poznání dějin dynastického Egypta (od sjednocení legendárním králem MENIM po nástup ptolemaiiovské dynastie na egyptský trůn) by pro nás bylo dílo ptolemaiiovského historika MANÉTHÓNA, pokud by se však dochovalo. Za zprostředkování alespoň jeho některých částí jsme vděční třem antickým autorům, přičemž Josephus Flavius cituje právě ty části Manéthónovy Aegyptiaky, které se vztahují k vládě Hyksósů, které ztotožnil s Židy. Manéthó při svých bádáních o egyptských dějinách měl přístup k původním egyptským pramenům, včetně seznamů králů (podobných *Turínskému královskému papyru*). Hyksósové jinak bohužel zůstávají mimo zájem antických autorů.

§81 Josephus Flavius: O starobylosti židů – citace z Manéthónovy Aegyptiaky⁹⁶

Provenience: -

Datece: Ptolemaiiovská doba, PTOLEMAIOS II. FILADELFOS (původní text)

Text: *„Tútimaios. Za jeho vlády se, nevím proč, proti nám zdvihl boží hněv, když náhle z východu jakýsi bezvýznamný národ vytáhl proti naší zemi a snadno, bez odporu se jí násilně zmocnil.*

Pak zajali naše knížata, surově vypálili města, strhli chrámy bohů, velmi krutě naložili s obyvatelstvem, část pobili, jiným odvedli ženy a děti do otroctví.

Nakonec dosadili vlastního krále, jmenoval se Salitis. Usadil se v Memfidě, ukládal daně Horní i Dolní zemi a na místa k tomu nejvíce vhodná dosazoval posádky. Nejpevněji zabezpečil východní hranice, protože tušil, že

⁹⁶ FLAVIUS (1998:19-22).

Asyřané nabudou jednoho dne větší moci a napadnou z té strany jeho říši.

V sethroitském okrese našel město, které mělo velmi výhodnou polohu. Leželo na východ od řeky Búbastis a podle starého teologického spisu se jmenovalo Avaris. Toto město přestavěl, opevnil je velmi silnými hradbami a umístil do něho pohraniční stráž v síle asi dvou set čtyřiceti tisíc mužů s těžkou výzbrojí.

Přicházel tam vždy v době žní, aby posádce vyměřil příděl obilného zrní a aby jí přinesl žold, ale také, aby tu pro výstrahu cizincům řídil vojenská cvičení. Po něm se ujal na čtyřicet čtyři let královské vlády Bnón. Po něm vládli třicet šest let a sedm měsíců Apachnas, šedesát jeden rok Apophis a padesát let a jeden měsíc Annas.

Po těchto všech pak byl čtyřicet devět let a dva měsíce vladařem Assis. Těchto šest mužů bylo jejich prvními králi a ti se snažili čím dál více zničit egyptský národ.“

Jejich národ se jmenoval Hyksósové, což znamená "královští pastýři". V posvátném jazyce slovo "hyk" totiž znamená "král" a "sós" má v obecném jazyce význam "pastýř" i "pastýři". Složením těchto dvou slov pak vzniklo jméno "Hyksós" - "Hyksósové".

Někteří tvrdí, že to byli Arabové. Podle jiného opisu díla jméno "hyk" neznamena "králové", ale právě naopak "zajatí Pastýři", protože v egyptském jazyce "hyk" a "hak" (s ostrým přídechem) znamená výslovně "zajatci". Myslím, že tento výklad je pravděpodobnější a že lépe odpovídá starověkým dějinám.

Uvedení králové národa, zvaného "Pastýři" a jejich potomci vládli Egyptu 511 let. Poté prý vypuklo povstání králů Thébaidy a ostatního Egypta proti "Pastýřům"

a vypukla velká a dlouholetá válka. Za vlády krále jménem Misfragnuthosis byli "Pastýři" poraženi a vyhnáni z celého Egypta a soustředěni v místě, jehož obvod obíhal plochu deseti tisíc arur. Toto místo se nazývalo Avaris.

Manéthó píše, že "Pastýři" obehnali toto místo mohutnou a silnou hradbou, aby opevněné místo chránilo veškerý jejich majetek i kořist.

Thummósis, syn Misfragnuthóse, se prý snažil přimět je ke kapitulaci obléháním a obklíčil hradby čtyři sta osmdesáti tisíci vojáky. Pak ale upustil od obléhání a uzavřel s "Pastýři" smlouvu, aby opustili Egypt a odešli v bezpečí, kam budou chtít.

Oni pak podle smlouvy vytáhli se svými rodinami i s dobytkem (bylo jich ne méně než dvě stě čtyřicet tisíc lidí) z Egypta přes poušť do Sýrie.

V obavě před mocí Asyřanů, ti totiž tehdy ovládali Asii, vystavěli v kraji, zvaném nyní Judea, město, které by mohlo pojmout takové množství lidí, a nazvali je Jeruzalém.

V jiné knize Dějin Egypta říká Manéthó, že týž národ, totiž "Pastýři", se ve vlastních svatých knihách označuje jménem "zajatci". A říká to správně. Naši dávní předkové podle otcovského zvyku pásli stáda a vedli kočovný život, a proto se nazývali "Pastýři".

2.2 Archeologické prameny

Hmotné prameny z období 14., 15. a 16. dynastie můžeme najít rozeté po celém Egyptě, ale také v Núbii, Palestině a dokonce na Krétě a v Boğhazköy (starověké Chattušaš). Ty neegyptské většinou zastupují obchodní artikly, popřípadě pečeti ve tvaru skaraba. V samotném Egyptě pak máme mnohem pestřejší a jednodušší soubor nálezů, který můžeme dělit podle chronologických a místních kritérií.

Jak už bylo nastíněno v úvodu, na rozdíl od chronologicky řazených písemných pramenů, budou archeologické prameny zkoumány dle jednotlivých oblastí a regionů. Nejdříve se bude jednat o archeologické prameny ze samotného centra Hyksósů.

Nejdůležitější oblastí pro poznání doby vlády hyksóských králů v Egyptě je samozřejmě jejich politické centrum – Avaris (Tell ed-Dabaa, eg. Hatuaret). Dále jsou pro nás velmi důležité závěry archeologického bádání v jeho bezprostředním okolí – severovýchodní Deltě. Pod kontrolu Hyksósů se také dostala celá Delta.

Hyksóskou okupací části Egypta bylo zasaženo celé údolí Nilu včetně Núbie, které představovalo nejdůležitější koridor mezi centrální Afrikou a východním Středomořím. Situace ve východním Středomoří pak poskytuje pohled na celou problematiku v širších souvislostech. Důležitá je zde především role Palestiny, jejíž části byly pod nadvládou Hyksósů.

1. Tell ed-Dabaa
2. Zbytek Egypta
 - a) *severovýchodní Delta*
 - b) *Dolní Egypt (Memfida a okolí, Ictaej, aj.)*
 - c) *hranice v oblasti Kusai*
 - d) *Horní Egypt (oblast Théb, Gabalén, aj.)*
 - e) *pevnosti ve Wawatu – Dolní Núbii*
3. Oblasti mimo Egypt

Rozdělení archeologických pramenů (Tab. 2)

2.2.1 Tell ed-Dabaa

V Tell ed-Dabě jako první působil A. NAVILLE roku 1882, který zde našel pozůstatky chrámového komplexu a několik soch královny SOBEKNOFRU z konce 12. dynastie.

Mnohem později zde vykopávky prováděl L. HABACHI, jenž jihozápadním směrem od NAVILLEOVA působiště objevil část jiného chrámu a několik soch stejné panovnice a krále SEHERNEDŽHERJOTEF KEMAUA ze 13. dynastie.

V oblasti působil také S. ADAM, především v Ezbet Rushdi. Nakonec zde výzkum v letech 1966–1967 prováděl a nepřetržitě od roku 1975 provádí Egyptologický ústav Univerzity ve Vídni a Rakouský archeologický ústav v Káhiře pod vedením M. BIETAKA. Jeho práce jsou pro studium Tell ed-Daby nejzásadnější, neboť již několik let vydává publikace obsahující výsledky jeho archeologické práce. Stejnou důležitost jako pro celé studium Hyksósů mají jeho poznatky i pro tuto práci.

Své výkopy v Tell ed-Dabě BIETAK rozdělil podle relativní chronologie na několik vrstev, které odpovídají období zhruba od konce 12. dynastie po Ptolemaiovskou dobu. Hyksóské problematiky se týkají vrstvy D–H. Každá z těchto vrstev má svá specifika, v Tell ed-Dabě patrnější než v jiných lokalitách Egypta Druhé přechodné doby.

Tell ed-Dabaa, dnes již s jistotou ztotožňovaná s Avaridou z řeckých textů a *Hwt R3-w3ty* z textů egyptských, se nachází v severovýchodní Deltě na pelúsijském rameni Nilu. Její poloha hrála důležitou úlohu už při založení města, kdy zde pravděpodobně byla pro herakleopolské krále (9. a 10. dynastie) postavena strážní věž, snad pro kontrolu asijské infiltrace do Egypta v Prvním přechodném období. Pro tuto teorii svědčí především zmínka ze stély z chrámu postaveného AMENEMHETEM I., která mluví o *Hwt R3-w3ty Htj*, snad chrámu postaveném herakleopolským králem CHETIM.

Význam Avaridy vzrostl ve 12. dynastii. Nejstarší osídlení bylo založeno AMENEMHETEM I. v oblasti známé jako Ezbet Rushdi. Chrám a části osídlení prozkoumané S. ADAMEM zastupuje královské panství označované *Hwt Jmn-m-*

ḥ3t nt R3-w3ty.⁹⁷ Osídlení bylo v této době ještě čistě egyptské, BIETAK ale uvádí, že v okolí našli několik nádob typu *střední doby bronzové*, což může poukazovat na kontakt s místním polokočovným beduínským obyvatelstvem.⁹⁸

SEUSRET III. zde postavil chrám a rozšířil místní palác, možná aby zde vytvořil protipól Thébám. Avaris v této době nejspíš sloužila jako výchozí stanoviště pro výpravy do Syropalestiny, ať už přes *Horovy cesty*, nebo po vodě. Obchod a karavanní cesty hrály v Avaridě vždy důležitou úlohu.

Ve zlodějské jámě byla nalezena socha muže s vrhací palicí v ruce, která nesla některé neegyptské znaky. Socha byla v nadživotní velikosti a muselo se tedy jednat o významného muže asijského původu.

Osídlení Avaridy z konce 12. dynastie představuje převážně typ domů s místností v centrální části budovy. Tento typ domů má snad původ v severní Sýrii a není typický pro Egypt.⁹⁹ V této době začíná neegyptská keramika tvořit až 20 % veškeré keramiky nalezené v Avaridě. Tato keramika nebyla vyráběna v Avaridě, ale byla dovezena z oblasti Syropalestiny.¹⁰⁰ Nacházíme zde mimo jiné importy z Kypru.¹⁰¹

Množství hrobů z této doby obsahuje pohřby mužů-válečníků pohřbených se svými zbraněmi, které tvoří z 80 % syropalestinský typ. Vzhledem k tomu, že v této době nemůžeme předpokládat jiné jejich nasazení, než v armádě, mohlo se jednat o rekrutované Kananejce sloužící v králově vojsku nebo jako pouštní policie¹⁰².

Situace v Avaridě se změnila s koncem 12. dynastie. Dá se předpokládat, že byl i nadále využíván palác v Avaridě. Palác byl postaven ve dvou fázích. Po dokončení první fáze se chrám skládal ze sloupové síně, ložnice, převlékárny a skladiště. Později byly přistavěny dva sloupové dvory s bazénky uprostřed. Před dvorem se nacházela zdvojená vstupní budova se sloupovým portikem. Ve druhé

⁹⁷ BIETAK (1997:97).

⁹⁸ BIETAK (1997:97).

⁹⁹ Idem.

¹⁰⁰ BIETAK (1997:98).

¹⁰¹ Idem.

¹⁰² S cizinci užívanými podobným způsobem se setkáváme v Nové říši. Jednalo se původně o Núbijce nazývané Medžajové a používané také v Kamosově vojsku.

fázi byl vstup odkloněn k východu a byla postavena místnost se dvěma sloupy, snad aby podírala druhé podlaží. Tento nový vchod pak vedl do nové části samotného paláce, vybudovaného ve stylu zadní části původního paláce s přijímacím sloupovým sálem, ložnicí a skladišti. Na jih od paláce se nacházely zahrady.¹⁰³

Později byly do těchto zahrad umístěny pohřby několika mužů, nejspíš vysokých úředníků. Podle stylu pohřbu a obětín se dá usuzovat na asijský původ jejich vlastníků.¹⁰⁴ Hrobky samotné byly vybudované v egyptském stylu. Před hrobkami byl vždy pohřben pár oslů. Podobný zvyk byl zaznamenán jen na několika málo lokalitách v Palestině. Naopak v severní Sýrii se jedná o poměrně obvyklý jev. Právě odtud zřejmě tento zvyk přinesli přistěhovalci do severovýchodní Deltý. Největší počet pohřbů oslů byl nalezen na dvou lokalitách – v Tell ed-Dabě a Tell el-Adžulu.

Hrobky z tohoto období jsou tvořeny klenutými komorami z nepálených cihel. Začínají se již vyskytovat v blízkosti obytných budov. Stále však ještě nedochází k zapouštění hrobů do podzemních částí domů.

V Tell ed-Dabě jsou z období rané 14. dynastie doloženy domy s čistě egyptským půdorysem, které tvoří dvě místnosti, jedna z nich vždy otevřená a s ohništěm. Domy byly obehnané zdí, v areálu se často nacházely sýpky. BIETAK také uvádí, že odkryli pozůstatky několika domů, u kterých chyběla část ohradní zdi. Mělo se jednat o obchody.¹⁰⁵

Z této doby pochází v Tell el-Dabě řada nálezů větších a luxusnějších domů. Takové domy se skládají hned z několika místností, které jsou vydlážděny. Na podlahách jsou také patrné pozůstatky patek sloupů. Každá větší budova byla připojena ke druhé, stejně luxusní, tlustými zdmi.¹⁰⁶

Mrtví jsou pohřbíváni v neegyptské poloze, k mužům jsou často přikládány jejich zbraně, většinou syropalestinského typu. Před hrobkami jsou pohřbíváni oslí, většinou v párech.

¹⁰³ BIETAK (1997:100–101).

¹⁰⁴ BIETAK (1997:103).

¹⁰⁵ BIETAK (1979:238).

¹⁰⁶ Idem.

Archeologické nálezy nasvědčují tomu, že Avarida byla sídlem králů 14. dynastie. Nejstarší nález, který o tom svědčí, může být datován do vlády panovníka NEHESEJE. Z této doby pocházejí zbytky paláce. Také několik předmětů s pozůstatky NEHESEJOVA jména bylo nalezeno na lokalitě Tell ed-Dabaa. Jeden pochází z okolí chrámu, který postavil snad sám NEHESEJ, nebo (některý) jeho předchůdce.

V době krále NEHESEJE se také ve východní části města začíná vytvářet chrámový okrsek. Za NEHESEJOVY vlády už chrám fungoval, jak se dá usoudit z nálezů dvou dveřních sloupků z vápence.¹⁰⁷ Byly nalezeny sekundárně uložené v jámách poblíž chrámu III (*Tempel III*). Dá se předpokládat, že původně byly součástí chrámu a tedy že musel už za jeho vlády stát.

Tento chrám předovýchodního typu byl na 30 metrů dlouhý. Je to vůbec jeden z největších chrámů tohoto typu z celé střední doby bronzové. Skládal se ze vstupní síně, předsíně a svatyně. Zajímavé jsou dvojité vyplněné zdi. Paralela tohoto jevu může být spatřena v tlustých kamenných zdech v Palestině. Obzvláště patrná je podobnost s dvojitým chrámem v Hazoru.¹⁰⁸ V pozdějším období se v okolí chrámu III vytvořil komplex náboženských budov.

Začínají se objevovat hroby včleněné do samotného areálu domu. Většinou jsou umístěny hned vedle domu v prostoru mezi zdí domu a ohradní zdí. Tento fenomén není typicky egyptský a můžeme snadno odhadnout, že se jedná o způsob infiltrovaný sem ze Syropalestiny. Před vchod do hrobu byli stále pohřbíváni osli. Samotná hrobka byla postavena ze sušených cihel a měla klenutou strukturu. Tento typ hrobky se dá považovat za egyptský. Mrtví byli často pohřbíváni ve skrčené nebo poloskrčené poloze¹⁰⁹, hlavou ke vchodu. Zajímavé je, že tímto způsobem byli zřejmě pohřbíváni jak Kananejci, tak Egypťané. Často se zde nachází hrobky válečníků. Jde o dospělé muže, jejichž pohřby obsahují válečné sekery a dýky. Byl nalezen také hrot kopí. Z těchto hrobů je zajímavý pohřeb válečníka, v němž byla nalezena dýka a válečná sekera typu střední doby bronzové. Tělo leželo v typické skrčené poloze. V hrobě byl nalezen

¹⁰⁷ Viz §3.

¹⁰⁸ BIETAK (1979:249-250).

¹⁰⁹ Mrtví pohřbení v poloze na zádech však také nejsou výjimkou.

také pečetní skarab se jménem zástupce pokladníka jménem ꜥ3mw (Asijec). Muž pohřbený v tomto hrobě se musel za svého života těšit velké vážnosti, neboť před jeho hrobem bylo nalezeno pět oslích pohřbů.¹¹⁰

Archeologické práce odhalily hroby, v nichž spočívalo hned několik těl najednou, navíc často bez obětin. V stejné době pravděpodobně došlo k zpusnutí paláce v Avaridě.

Existuje jen velmi omezené množství předmětů (hlavně z Tell ed-Daby), které by se daly datovat do nejranějších období 15. dynastie. Ve městě se našlo menší množství skarabů panovníka ŠEŠIHO.¹¹¹

Velké množství pečetí se jménem MAIBRE ŠEŠIHO bylo distribuováno jistým úředníkem HAREM. Nálezy pečetí s HAROVÝM jménem pochází z Tell ed-Daby, Tell el-Jahúdíji, jižní Palestiny (především Tell el-Adžul a Tell el-Faraa), oblasti středního Egypta jižně od Ešmúnénu, ale také z Dolní Núbie, a dokonce z Kermy. Právě HAR nebyl jen královským pokladníkem, ale na rozdíl od dalších nesl též tituly královského nositele pečeti či jediného přítele krále, které jej spojují s tradicí hodnostářů 13. dynastie.¹¹²

Z vrstvy odpovídající zhruba nástupu 15. dynastie můžeme pozorovat zajímavý jev. Jednotlivé parcely se zmenšují a úměrně tomu se zvětšoval jejich počet. Nové domy také překryly ty staré. Objevují se také domy, které jsou oddělené od ostatních.

Je pozorovatelný také nárůst počtu hrobek. Ty byly čistě kananejského typu, jen s malým egyptským vlivem. Z tohoto období nebyl nalezen žádný čistě egyptský pohřeb. Hrobky byly bohatě zdobené. Obzvláště zajímavá je hrobka, v níž byly nalezeny dvě ženy. Jedna z nich měla zlatý diadém a na krku pečlivě vypracovaný náhrdelník se zlatými doplňky, karneolem a fajánsovými korálky. Tyto šperky byly podobného typu a kvality jako ty známé z pohřbů princezen Střední říše z Dahšúru, Lištu a Láhúnu. Také zde byly objeveny alabastrové nádoby a keramika syropalestinského typu skvělé kvality. Tyto šperky mohly však být použity sekundárně po vyplundrování některé z královských hrobek

¹¹⁰ BIETAK (1997:109,286).

¹¹¹ RYHOLT (1997:299).

¹¹² MYNÁŘOVÁ (2003:46).

ze Střední říše.¹¹³ Přesto je možné, že v této hrobce byli pohřbeni členové královského rodu.

V hrobech tohoto období můžeme pozorovat nárůst počtu pohřbů mužů, ve kterých byly uloženy zbraně. Objevují se také pohřby sluhů pohřbených při vstupu do hrobky. Pohřbívání oslů bylo stále ještě praktikováno.

Pohřby oslů z období rané 15. dynastie nacházíme také v Tell el-Maschútě a Tell el-Faraše v Egyptě, ale také v Palestině, především v Tell el-Adžulu, ale i v blízkosti Gazy a v Jerichu.

Společné znaky s lokalitou Tell el-Adžul vedou k přesvědčení, že mezi těmito městy existoval silný kontakt. Nejpravděpodobněji pak prostřednictvím obchodu. Je však možné, že větší část obyvatelstva Avaridy či snad sami hyksóští králové pocházeli právě odtud. Snad by se tak Tell el-Adžul dal ztotožnit s pevností Šaruhén, kam se uchýlili hyksóští králové po dobytí Avaridy.¹¹⁴

Za pozdějších králů 15. dynastie je v materiální kultuře Avaridy patrná prosperita celého města. To se opět projevuje ve výstavbě větších a luxusnějších sídel. Především ale vzniká ohromný chrámový okrsek, a to kolem původního chrámu (III) ze 14. dynastie. Po jeho západní straně vznikl úzký, dlouhý chrám, který snad plnil funkci zádušního chrámu (*Tempel II*). Vstupovalo se do něj od východu dvěma vchody. Nejsvatější svatyně obsahovala kultovní sochu, pod níž byl nalezen votivní depozit obsahující také měděný hrot.¹¹⁵

Za použití nepálených cihel byl podstatně rozšířen také původní chrám III. Chrám byl nadále orientován ve směru podobných staveb. Hlavní síň a svatyně byly obehnané dvojitou plněnou zdí už od doby vlády NEHESEJE. Tyto zdi byly čtyři metry široké a v některých částech dosahovaly i tloušťky víc jak pěti metrů. Svatyně byla asi osm metrů široká a poněkud vstupovala do následující široké síně. Dále směrem k severu byla postavena úzká předsíň. Do ní se snad původně vcházelo dvěma vchody. V její východní stěně se nacházel vchod do jiné,

¹¹³ BIETAK (1979:242-244).

¹¹⁴ Srovnej OREN (1997).

¹¹⁵ BIETAK (1997:105).

přiléhající budovy. Jednalo se o další podobně rozsáhlý chrám (*Tempel V*).¹¹⁶ Tento byl čistě egyptského stylu, i když kopíroval kananejskou osu chrámu III. Stejnou orientaci však měly také nedaleké chrámy ze Střední říše. Půdorys chrámu je nápadně podobný půdorysu chrámu v Ezbet Rushdi ze 12. dynastie. Východním směrem od chrámu pak bylo objeveno rozsáhlé pohřebiště. Podobné se nacházelo na jih a západ od okrsku. Celá oblast blízce souvisela s chrámy, které tak můžeme považovat za zádušní. BIETAK uvádí, že jejich půdorys se vyvinul ze soudobého typu domů, známého z této doby z Tell ed-Daby, a že ovlivnil vývoj egyptských chrámů obecně.¹¹⁷

Z fragmentů omítky nalezených v okolí chrámů bylo zjištěno, že alespoň některé z nich byly pokryty modrou barvou. Na některých částech jsou patrné výjevy postav.

Co se hrobek týče, pokračují v tradici rané 15. dynastie. Jsou to hrobky z nepálených cihel, s klenutou komorou. Těla zde byla uložena v poloskrčené poloze s hlavou ke vchodu. V hrobkách jsou častěji uloženy nádoby tell-el-jahúdíjského typu. Jedná se zboží se zvlášť ceněným obsahem. Je to typická keramika střední doby bronzové. Jedná se o poměrně široké nádoby s úzkým hrdlem, které byly černě, hnědě, šedě, nebo i červeně glazované s bílými liniemi buď rovnými, nebo v kosočtvcích. Stále byly obvyklé pohřby oslů před vchodem do pohřební komory. Děti a kojenci byli v této době pohřbíváni do blízkosti domů a uloženi v amforách, kterým bylo uraženo hrdlo. Co je však důležité, hroby již nebyly budovány v areálu domů, nýbrž na pohřebištích poblíž rozsáhlého posvátného okrsku.

V jednom hrobě byl nalezen skarab se jménem CHANEFERRE SOBEKHOTEPA (IV.), vládce z poloviny 13. dynastie. Není jisté, jak se pečeť s jeho jménem dostala k pohřbu uloženému o více než století později. Existují doklady o tom, že skaraby jeho, a jemu podobných vládců, byly používány po celou Druhou přechodnou dobu.

¹¹⁶ BIETAK (1979:247-248).

¹¹⁷ BIETAK (1997:107-108).

Největší hrob byl nalezen u jižní strany hlavního chrámu (*Tempel I*), hned za svatyní. Skládal se z obrovské komory (téměř 5 metrů dlouhé a 3 metry široké), vybudované z nepálených cihel, a menší místnosti pro obětiny. Před vchodem do hrobky byl nalezen pohřeb páru oslů. Hrobka samotná však byla velmi brzy vyplundrována. Brzy po ní následovaly i dvě sousední hrobky. To vrhá světlo na úroveň bezpečnosti a morálky v této době. V hrobce byly přesto nalezeny zbytky těl ženy a dvou dětí. Keramika, která zde byla uložena, byla prvotřídní kvality a byla pomalována výjevy ptáků mezi lotosovými květy.¹¹⁸

V dalším období, snad odpovídajícímu první polovině vlády Apopiho, jsou patrné drobné změny v oblasti chrámového okrsku. Vedle úzkého zádušního chrámu (*Tempel II*) zřejmě vznikl menší chrám podobné funkce. Před hlavním chrámem bylo vybudováno vyvýšené místo, které snad mohlo sloužit k obětování. Věž, která stála na severovýchodním okraji okrsku se někdy v této době zřítily a byla nahrazena novou věží o něco severněji. Hlavní pohřebiště se nachází ve stejné oblasti jako v předcházejícím období, jen dále na sever se objevují pozůstatky něčeho, co mohlo být nadzemními částmi hrobek nebo kapličkami.

V hrobkách je často nacházena keramika kyperského typu, zatímco na Kypru bylo nalezeno zboží tell-el-jahúdíjského typu.¹¹⁹

Podobné kontakty musely být nastoleny také s Krétou, neboť egyptské předměty byly nalezeny v paláci v Knóssu. Ze samotné Tell ed-Daby pochází soubor fragmentů fresek s mínojskými motivy, jakými jsou především výjevy skoku přes býka. V další fázi se můžeme setkat s dobou nejhustšího osídlení Avaridy. Chronologicky se dá zařadit zhruba do poloviny vlády Apopiho. Na sever od chrámového komplexu, v místě, které bylo původně určeno pro pohřebiště, byla vystavěna neobvykle velká budova s masivními zdmi. Jelikož uvnitř komplexu bylo nalezeno ohniště, dá se odhadovat, že se jednalo o obytnou budovu, snad palác. Pod její podlahou bylo nalezeno několik bohatých pohřbů. To je nový znak, který se více rozvinul až v následující době. Zřejmě poukazuje na stále hustší osídlení, kdy si pohřby na rodinných pohřebištích mohla dovolit jen

¹¹⁸ BIETAK (1979:258-259).

¹¹⁹ BIETAK (1979:262).

elita. Jeden z takových hrobů elity se nacházel na západním okraji chrámového komplexu. Velikostí se téměř vyrovná hrobce na jižní straně hlavního zádušního chrámu I. Klenutá cihlová komora byla přes 4,5 metru dlouhá a 2,5 metru široká. Klenba se zřítila a hrobka byla vyplundrována, ale při objevení stále nesla pozůstatky bohatého pohřbu tří válečníků, ležících v poloze na zádech. Jejich pohřební výbavu tvořily válečné sekery, dýky a nože; na jejich hlavách byly nalezeny zbytky zlaté čelenky. Jeden pohřeb zůstal dokonce intaktní. Jednalo se o muže, jenž měl na hlavě dvě zlaté čelenky. Vedle něho ležela válečná sekera s rukojetí omotanou stříbrnou látkou s ornamenty. Za válečnickovou hlavou byla alabastrová nádoba a u jeho pravého ramene ležely dvě keramické nádoby hruškovitého tvaru a pohárek. Válečníci měli na prstech navlečené prsteny se skaraby a několik pečeti měli také namísto náhrdelníku a u obou paží.¹²⁰ Jistě se jednalo o osoby s velkou důležitostí. O tom svědčí jak umístění, tak výbava hrobky. Muži byli dobře ozbrojeni a měli ozdoby ze zlata, což může poukazovat i na členy královské rodiny nebo nejvyšší úřednictvo. Pohřby mužů se zbraněmi nemusely nutně znamenat vyhrocenou situaci v zemi. Dost možná šlo spíše o tradici nebo rituální účely, které nemusely mít přímou souvislost s válkou.

V chrámovém okrsku v této době již nefungoval západní zádušní chrám, který byl překryt novým osídlením. Situace je zde však poněkud komplikovanější kvůli zbytkům ohradní zdi z Ramessovské doby.

Půdorys domů je v této době jednoduše obdélníkový s jednou místností, nebo s jednou vnitřní místností, která zabírá zhruba čtvrtinu areálu domu. Bylo odkryto také několik luxusnějších domů s hlavní místností a několika vedlejšími.

Interpretace nálezů památek z pozdějšího období je ztížena špatnými podmínkami, které vytvořila zástavba z Ramessovské doby a kopání *sabachínů*. Přesto můžeme konstatovat, že se neodehrály žádné patrné změny v areálu posvátného okrsku, kde byly stále minimálně dva chrámy funkční, a to snad až do Ramessovské doby. Soudíme podle toho, že nebyly překryty ramessovskou zástavbou.

¹²⁰ BIETAK (1979:263).

Mrtví byli pohřbíváni pod podlahy domů, někdy po dvou. Poprvé se zde však setkáváme s šachtami, které vedly do hrobky buď ze speciální místnosti, nebo z otevřeného dvora. Díky tomu se však nezachoval jediný intaktní pohřeb, neboť přístup do hrobky tak byl pro zloděje snazší. V těchto hrobkách nejsou žádné doklady o existenci keramiky tell-el-jahúdíjského typu a pohřby byly čistě egyptské.

Z poslední fáze 15. dynastie jsou z Tell ed-Daby doloženy domy rozdělené do několika menších místností včetně skladů. Jiné byly jednoduchého obdélníkového tvaru. Byly zde také odkryty masivní základy staveb s tlustými zdmi, které původně musely být věžovitého typu. To jasně poukazuje na nedostatek místa,¹²¹ což koresponduje s hroby umístěnými ze stejného důvodu do areálu domů namísto pohřebišť. Za pozdní 15. dynastie se tak Avaris pravděpodobně potýkala s rychle rostoucí populací. Stojí za to podotknout, že Avaris byla při svém nejvyšším počtu obyvatel zdaleka největším městem kultury střední doby bronzové A-C. V té době měla dvakrát víc obyvatel než za 13. dynastie a třikrát víc než největší palestinské město stejné kultury, Chasór.¹²²

Nejdůležitější stavbou, která právě v této době vznikala je citadela.¹²³ Pozůstatky tohoto rozsáhlého komplexu staveb byly nalezeny poblíž dnešní lokality Ezbet Helmi na západ od Tell ed-Daby. Ležela v bezprostřední blízkosti řeky. Pevnost byla postavena v klasickém stylu egyptských pevností té doby s méně významným kananejským vlivem. Byla obehnaná zdi z nepálených cihel s bastiony obdélníkového tvaru. Zdi v některých částech dosahovaly tloušťky až 8 metrů. Součástí pevnosti byla také královská rezidence s rozlehlými zahradami. Směrem dále na západ se nacházela ještě stavba pravděpodobně věžovitého typu, která s vlastní citadelou nebyla spojena. Jednalo se snad o strážní věž, ze které mohlo být pozorováno široké okolí.

Po dobytí pevnosti v další fázi za krále AHMOSE I. sloužila citadela jako základna pro vysílání výprav do jižní Palestiny. Byly zde nalezeny jednoduché

¹²¹ BIETAK (1979:268).

¹²² BOURRIAU (2003:209).

¹²³ Srovnej BIETAK (1997).

hroby mužů, v nichž chyběly obětiny. BIETAK se domnívá, že jejich pohřbení bylo součástí ukládání těl mrtvých hyksóských bojovníků po dobytí citadely.¹²⁴

2.2.2 Delta

Pokud se pokusíme popsat nejprve nejbližší oblast Tell ed-Daby, tedy severovýchodní Deltu, budeme se hned od začátku potýkat s nedostatkem materiálu. Tento stav je způsoben především špatnými podmínkami pro uchování jakýchkoliv památek v důsledku místních přírodních poměrů, ale také rozsáhlého ničení památek zemědělskou a jinou činností.

Množství lokalit, jejichž výzkum by mohl pomoci vyřešit problém kulturní smíšenosti populace severovýchodní Delt¹²⁵, však zůstává nadále neprobádáno. Ty nejdůležitější, které byly prozkoumány, jsou kromě Tell ed-Daby lokality, které byly všechny rozlohou i počtem obyvatel mnohem menší než Avaris. K nim patří Tell el-Jahúdíja, Tell el-Mukdam, Tanida, Tell el-Maschúta a Tell el-Habua.

A) Tell el-Jahúdíja

Tell el-Jahúdíja leží na jih od Tell ed-Daby, zhruba v půli cesty mezi Bubastidou a Memfidou. Její význam vzrostl v Druhé přechodné době a později za Ramessovců. Výzkumy zde vedli v roce 1890 A. NAVILLE,¹²⁶ v roce 1906 FLINDERS PETRIE a později DU BUISSON. Po Tell el-Jahúdíji je pojmenovaný druh luxusní keramiky typické pro hyksóské období. Ta se zde však vyráběla jen ve velmi malém množství. Buď byla dovážena ze Syropalestiny, nebo vyráběna v Avaridě. Tento typ keramiky zde však byl poprvé objeven FLINDERSEM PETRIEM, který jí dal toto nepříznačné pojmenování podle eponymní lokality.

Na lokalitě je patrná především velká ohradní zeď, která kdysi obepínala zhruba čtvercový areál o straně asi pět set metrů. V minulosti dostal jméno „hyksóský tábor“. Ohradní zeď byla skutečně postavena během Druhé přechodné

¹²⁴ BIETAK (1997:116).

¹²⁵ Pravděpodobně také celé Delt^y, neboť výkopové práce jsou v této části Egypta velmi vzácné a archeologický výzkum může přinést zajímavé informace o situaci v západní a centrální Deltě v Druhé přechodné době.

¹²⁶ NAVILLE (1890).

doby, o čemž vypovídá styl její struktury s neegyptskými vlivy. Přesto se spíše než o pevnost jednalo o chrámový komplex.¹²⁷ To by mohl potvrzovat i egyptský název lokality *Nṣy-t3-ḥt*. Město bylo vybudováno na uměle vyvýšeném prostranství a jediný přístup pravděpodobně tvořila dlouhá rampa vedoucí z pouště. Tell el-Jahúdíja se vyznačuje podobnými kulturními vazbami na syropalestinskou oblast jako Avaris. Neegyptské zvyky jsou patrné také zde (pohřby oslů). Ještě před koncem 15. dynastie však byla opuštěna, jak tomu nasvědčují archeologické nálezy.

B) Tell el-Mukdam

Tell el-Mukdam leží na západ od Tell ed-Daby. Největší důležitosti toto sídliště dosáhlo až v Pozdní době a za Ptolemaiovců. Z této lokality však pochází nález sochy panovníka NEHESEJE ze 14. dynastie uzurpované později Merenptahem. Tento nález může být považován za důkaz územního rozsahu panství zahrnujícího velkou část východní Deltu. Přesto se zdá pravděpodobné, že artefakty s jeho jménem sem byly přesunuty sekundárně některým z pozdějších panovníků.

C) Tanis

Tanis ležící na nilském rameni Bahr Saft, dnes už se značně nižším průtokem, byla centrem Egypta ve Třetí přechodné době. V Druhé přechodné době měla jen malý význam. Pro hyksóskou problematiku je však zajímavá tím, že sem byly za 21. a 23. dynastie přesunuty předměty a sochy z Piramesse¹²⁸. Spolu s nimi byly přemístěny některé předměty z Tell ed-Daby, a tak se v Tanidě podařilo některé objevit (např. Apopiho sochu).

D) Tell el-Maschúta

Tell el-Maschúta ležící ve Wádí Tumílát byla strategicky významným bodem, především pro vysílání výprav na Sinaj. Dá se předpokládat, že zde proto žila početná populace Kananejců, kteří se účastnili výprav za 12. dynastie. Tell el-

¹²⁷ BAINES – MALEK (2002:174).

¹²⁸ Důvodům pro opuštění Piramesse se věnuje také BIETAK (1979).

Maschútu zkoumal v roce 1883 A. NAVILLE a v 70. letech tým Univerzity v Torontu. Je zde patrná cihlová ohradní zeď, která tvoří čtverec o straně asi dvě stě metrů. Tell el-Maschúta vykazuje znaky podobné těm v Tell ed-Dabě – například zde byly objeveny importované nádoby neegyptského typu. Podobně jako v Tell ed-Dabě i zde byl nalezen pohřeb dvou dětí uložených v amforách. Tell el-Maschúta byla zřejmě obývána jen sezónně a nakonec byla podobně jako Tell el-Jahúdíja opuštěna ještě před koncem hyksóské doby.

E) Tell el-Habua

Tell el-Habua je lokalita ležící na severovýchodní hranici Deltu u jezera, které bylo nejspíš Egyptany označováno jako Ši-Hor. Pozůstatky rozsáhlého opevnění, které zde byly nalezeny, jsou dokladem toho, že se zde nacházela důležitá pevnost. Sloužila především ke kontrole tzv. Horovy cesty vedoucí do jižní Palestiny. Snad se mohlo jednat o pevnost Čaru zmíněnou na zadní straně *Rhindova matematického papyru*. Lokalita vykazuje blízké vztahy s Avaridou. Bylo zde nalezeno osídlení se znaky střední doby bronzové. Nalezena byla také stéla se jménem panovníka NEHESEJE. Dalším zajímavým nálezem je kostra koně z pozdní Druhé přechodné doby. To nepřímo potvrzuje, že už byli koně používáni, zřejmě zapřažení ve válečných vozech, o nichž máme zprávy z Kamosových textů. Největšího rozsahu se Tell el-Habua dočkala právě v Druhé přechodné době.

2.2.3 Údolí Nilu od Memfidy po Buhén

A) Memfida a memfidská oblast

Další klíčovou oblastí bylo okolí Memfidy a Memfida samotná. Ve Střední říši sice již nebyla sídelním městem, stále ale zůstávala důležitým centrem Egypta. Za Druhé přechodné doby se možná dokonce stala centrem prvních králů 15. dynastie.

Hyksóští králové zde také s jistotou působili. Čtyři kolosální sfingy AMENEMHETA III. uzurpované APOPIM byly nalezeny v Tanidě. Jsou zasvěceny

bohu PTAHOVI. Pravděpodobně byly původně umístěny v Memfidě, kde stál velký PTAHŮV chrám, a přeneseny byly až mnohem později. Podobně pyramidion MERNEFERRE AJE byl nalezen u Faku v blízkosti Tell ed-Daby. Pyramida, na které byl umístěn, jistě stála na memfidské nekropoli, snad v Sakkáře. Nevíme nic o pohřebních monumentech hyksóských králů, přesto musíme vzít v úvahu ničení jejich staveb za AHMOSE I. a fakt, že bloky s jejich jmény nalezené v Gabalénu mohly pocházet z Memfidy; přesunuty mohly být až v Nové říši.¹²⁹

Obecně se na pohřebištích našel jen jeden intaktní pohřeb. Jednalo se o muže kananejského původu jménem ABDU. Hrobka obsahovala dýku s nápisem¹³⁰, která je zatím jako jediná publikovaná. Další informace o tomto pohřbu snad přinesou více světla do problematiky pohřbívání a kulturních odlišností v memfidské oblasti.

Povaha města z hyksóské doby odkrytého v poměrně nedávné době odhalila, že místní kultura byl čistě egyptská. Zjednodušeně by se dalo říct, že kultura v této době nezávisela na tom, zda vládnoucí elita upřednostňuje egyptské, či kananejské zvyklosti. Záleželo na podílu egyptské a neegyptské populace. V oblasti Memfidy se na rozdíl od severovýchodní Deltý nacházela téměř výhradně egyptská komunita, a tak zde není kulturní vývoj od 13. dynastie přerušen.

Tato egyptská povaha komunity je porušena novým druhem keramiky, nejvíce napodobeninami palestinské keramiky nebo keramikou dovezenou. Přesto je zastoupena v malém množství, alespoň ve srovnání s Tell ed-Dabou a podobnými lokalitami se silným vlivem kultury *střední doby bronzové*. Tento druh keramiky se vyskytuje také jižněji, v Dahšúru a Láhúnu. Podle této keramiky, jejíž střepy byly nalezeny v odpadní jámě vybudované v sílu pyramidového komplexu AMENEMHETA III., můžeme určit pravděpodobnou dobu, kdy byl kult tohoto panovníka ukončen.¹³¹

V Lištu, nekropoli ležící nejbližší u Ictaeje, je celkový obrázek složitější. Kolem pyramidy AMENEMHETA I. vznikl velký soukromý hřbitov, který nakonec

¹²⁹ BOURRIAU (2003:212).

¹³⁰ Viz §28.

¹³¹ Viz Arnold (1982).

pronikl i do samotného královského pohřebního komplexu. K těmto pozdějším hrobům patří i několik hrobek obsahujících typy tell-el-jahúdíjské keramiky. Tyto poslední pohřby v Lištu jsou svým charakterem zcela egyptské.¹³² V oblasti byly také nalezeny dva skaraby se jménem krále 17. dynastie NEBIRERAUA I.

Přesto ani nálezy z Lištu neodpovídají na otázku, kdy byla opuštěna královská rezidence 13. dynastie v Ictaeuji. Velmi důležitým pramenem k jejímu zodpovězení je stéla HOREMCHAUEFA, nalezená v el-Kábu.¹³³ Popisuje jeho cestu do Ictaeuje za účelem vyzvednutí sochy Hora z Nechenu. Na stéle bohužel není uvedeno jméno krále, za kterého se událost odehrála, ale muselo se jednat o pozdní fázi 13. dynastie. Zdá se, že cestu můžeme datovat nejpravděpodobněji do období vlády MERNEFERRE AJE nebo několika let poté. AJE a jeho nejbližší následovníci jsou považováni za poslední panovníky sídlící v Ictaeuji. Při HOREMCHAUEFOVĚ cestě byla ještě řeka otevřená, brzy poté však byla u Kusai uzavřena.

K této oblasti mohou být přiřazeny také tři lokality ve Fajjúmu s pohřby z hyksóské doby. Jedná se o Majjánu, Abúsír el-Melek a Gurob. Tyto pohřby pocházejí až z poslední fáze Druhé přechodné doby. Nevyskytují se zde žádné známky neegyptského charakteru – těla spočívají v natažené poloze v pravoúhlých rakvích. V jednom z hrobů byl nalezen skarab se jménem CHAIANA, což představuje pro tento hrob *terminus post quem*.¹³⁴ V některých hrobkách byly nalezeny také nádoby tell-el-jahúdíjského typu, kermská keramika a keramika kyperského typu.

B) Kusai

V Kusai, ležícím ve středním Egyptě, můžeme z nálezů, především hrobek, vysledovat situaci, která se zde vyvinula při hyksósko-thébských válkách. Můžeme pozorovat hroby lidí stejného neegyptského etnika s výraznými odlišnostmi v kultuře a přitom v naprosté vzájemné blízkosti. Na levém břehu řeky jsou to hrobky na lokalitě Dér Rífa a na pravém hrobky

¹³² BOURRIAU (2003:213).

¹³³ Pro více informací o této stéle viz HAYES (1947).

¹³⁴ BOURRIAU (2003:215).

v Mostageddě. Na obou lokalitách byly nalezeny pohřby Núbijců, označovaných jako tzv. lid pánvových hrobů. Tito lidé jsou ztotožnitelní s Medžaji z Kamosových textů.

Zatímco v Dér Rífě se nachází pohřebiště s typem keramiky nalezené například v Memfidě (bylo zde nalezeno i několik nádob tell-el-jahúdíjského typu), v Mostageddě byla nalezena keramika výrazně odlišná od té v Dér Rífě, hornoegyptského typu.¹³⁵ Máme zde doklad dvou etnicky homogenních populací, které jsou však vázány na odlišné (proti sobě stojící) kulturně-politické entity.

Snad v okolí leželo také město Nefrusi, zdevastované Kamosovými vojsky. V nedalekém Speos Artemidos se také dochoval již zmíněný nápis královny Hatšepsuty.

C) Théby a okolí

Dalším městem, kde by se dalo očekávat množství archeologických pramenů, jsou Théby. Také většina králů patřících do pozdní 13. a rané 17. dynastie sídlila právě zde. Archeologické zkoumání Druhé přechodné doby je v Thébách obtížné z důvodu velkého množství pozdějších staveb a také kvůli moderní zástavbě. Přesto byly nalezeny archeologické prameny, které se dají do období 13. a 17. dynastie zařadit. U pramenů ze 17. dynastie je situace lepší než u 13.

V Karnaku vrstva z konce 13. dynastie nese stopy destrukce budov, které způsobila nejpravděpodobněji nepřátelská vojska.¹³⁶ Na různých památkách zde byl nalezen archeologický materiál s texty obsahujícími titulaturu a jména posledních panovníků 13. dynastie.

Existují doklady o tom, že králové 13. a 17. dynastie vyvíjeli stavební aktivitu v chrámu v Karnaku, ale i v chrámech v Koptu, Medamúdu, Edfu a Abydu.

Z pohřbů můžeme odhadovat, že jen velmi stěží probíhal obchod s oblastí dnešního Libanonu, odkud se dovážel cedr. V thébských hrobkách z Druhé přechodné doby se setkáváme s rakvemi z místního sykomorového dřeva, která je

¹³⁵ BOURRIAU (2003:219), srov. BOURRIAU (1997:167–168).

¹³⁶ REDFORD (1995:103).

mnohem méně kvalitní než tradičně dovážené cedry z Byblu. Je patrný přechod k antropomorfním rakvím, který probíhal postupně. Rakve byly často pouze malované s péřovými vzory.¹³⁷ Každá rakev vykazuje vlastní styl, což prozrazuje neškolenost v kdysi přísných konvencích pohřebního umění, jež bylo v té době zřejmě méně žádáno. Některé rakve však prozrazují, že v několika thébských dílnách se udržela tradice výroby rakví ze Střední říše až do 18. dynastie.¹³⁸

V 17. dynastii probíhaly rozsáhlé stavební práce na královské nekropoli na Západním břehu. Poměrně velké hrobky si zde nechala postavit většina králů 17. dynastie.

V pozdní fázi 17. dynastie byl postaven palác v Dér el-Balásu, který měl nejspíš vojenskou funkci. Byly zde objeveny pozůstatky po mnoha stanech rozmístěných uvnitř areálu. Vojska zde byla soustřeďována před tažením na sever. Jistě také sloužil jako pevnost chránící přístupovou cestu do Théb. Objevena zde byla královská rezidence s bohatou výzdobou nezřídka podobnou té z paláce v Avaridě.

D) Abydos

Do budoucna má velký význam výzkum zádušního chrámu pyramidy AHMOSE I. v Abydu. Byly zde nalezeny zatím nepublikované fresky zobrazující Egyptany na vozech, jak pobíjejí hyksóské bojovníky. Další archeologické práce by mohly přinést prameny s velkou výpovědní hodnotou, což by pomohlo vyjasnit pohled na poslední část Druhé přechodné doby.

E) Gabalén

Dalším místem spjatým s Druhou přechodnou dobou je Gabalén ležící několik desítek kilometrů jižně od Théb. Na velmi výhodném místě, pravděpodobně stála pevnost, která byla snad i do jisté míry ovládnuta králi 15. dynastie. Byly zde nalezeny dva bloky se jmény CHAIANA a APOIHO, což by mohlo znamenat, že vyvíjeli stavební aktivitu v místním chrámu. Tyto dva bloky sem ale mohly být

¹³⁷ Exempláře tohoto typu rakví se nacházejí také v NM – Náprstkově muzeu v Praze (PAVLASOVÁ 1997).

¹³⁸ BOURRIAU (2003:221).

přemístěny později, což se zdá pravděpodobnější. Neexistují totiž doklady o stálém hyksóském panství sahajícím jižněji než ke Kusai, které by k přestavování chrámu bylo v tomto případě nutné.

F) Elefantina

Na ostrově Elefantina, který tvořil jižní hranici Egypta¹³⁹, byl zbožštěn místní úředník ze 6. dynastie HEKAIB. Z množství soch, které byly po jeho smrti vyrobeny, jsou obzvláště dobře zastoupeny z 13. a 17. dynastie. Kontinuita pokračuje za Střední říše a je přerušena až se začátkem Nové říše.¹⁴⁰

G) Buhén

Dále na jih, v pevnosti Buhénu máme možnost zkoumat soubor hrobek datovaných do jedné doby. Vojáci a jejich rodiny, pohřbívané na tzv. *hřbitově K*, vykazují vztahy s královskou rezidencí v Ictaeji až do jejího opuštění. Dokladem těchto styků je keramika z memfidské oblasti. V nemalém počtu byla v hrobech nalezena také keramika tell-el-jahúdíjského typu. Jeden z pohřbených měl na krku pověšený valoun, což prozrazuje blízké styky s místními zlatými doly. Tento hřbitov byl používán dlouho do Druhé přechodné doby.¹⁴¹ S opuštěním rezidence v Ictaeji se přestává v hrobech objevovat dolnoegyptská keramika a začíná se používat hornoegyptský typ. Původní Jižní chrám byl přebudován na dílnu – byla zde nalezena tavící pec. Kult místní formy boha HORA (HOR, PÁN BUHÉNU) byl po celou dobu udržován. Byl vystavěn nový Severní chrám, jenž setrval jako hlavní kultovní prostor až do přestavby Jižního chrámu královnou HATŠEPSUT. Buhén byl (soudě podle vrstvy se znaky pálení) na konci Druhé přechodné doby vyplundrován KAMOSOVÝMI vojsky.

¹³⁹ Je možné, že se Elefantina v této době osamostatnila.

¹⁴⁰ BOURRIAU (2003:222).

¹⁴¹ BOURRIAU (2003:223).

2.2.4 Mimoegyptské lokality

Mimo území Egypta byly nalezeny předměty na Krétě, Kypru, v Boğhazköy, v Kermě a v Palestině (především jižní). Existuje možnost, že také v Mezopotámii byl nalezen předmět (bazaltová socha lva) s APOPIHO jménem. Byl odkoupen od starožitníka – místo nálezu neznáme. Předpokládá se však, že socha byla sekundárně přenesena.

Několik skarabů se jmény hyksóských panovníků bylo nalezeno v Kermě. To by poukazovalo na obchod, který zřejmě vedl přes oázy v Západní poušti a nikoli po Nilu. Žádné přímé archeologické doklady kromě skarabů to ovšem nepotvrzují. Z nálezů víme, že typ tell-el-jahúdíjské keramiky byl v Núbii známý. Nedostatek pramenů z Kermy může být způsoben rozsáhlým ničením města za 18. dynastie.

Typ kermské keramiky byl nalezen na různých lokalitách v Horním Egyptě a také na pohřebišti ve Fajjúmu. Obchod tedy probíhal alespoň z kermské strany, nebyly však nalezeny doklady o přímém obchodu s Hyksósy. V královské hrobce v Kermě byla nalezena socha asjútského nomarchy a jeho ženy žijících za SENUSRETA I.

Předměty nalezené na Krétě, v Boğhazköy a na Kypru můžeme zařadit do jedné skupiny. Tyto předměty se do vzdálených oblastí Středomoří dostaly buď jako dary hyksóských králů místním vládcům, nebo později prostřednictvím regulérní směny zboží.

Jednalo se o buď o zboží, které bylo směněno za některé jiné předměty z těchto cizích zemí nalezené v Egyptě, nebo o dary hyksóského krále. V každém případě pozorujeme doklady obchodu s východním Středomořím.

Jediná pochybnost panuje kolem nálezu v Boğhazköy, kam se nádoba s Chaianovým jménem mohla dostat později.

Poslední oblastí, která ve výkladu stojí za zmínku je Syropalestina. Jak již bylo řečeno, vykazovala severovýchodní Delta podobné znaky, jaké lze najít v Palestině a severní Sýrii. Archeologické prameny vykazují čilou výměnu zboží mezi Egyptem a touto oblastí. Obchod byl veden přes moře i přes poušť.

V minulosti byla úloha Avaridy jako důležitého obchodního přístavu podceňována.¹⁴²

Nežžádanějším zbožím byla keramika tell-el-jahúdíjského typu. Její obsah je neznámý, ale muselo se jednat o luxusní a žádané zboží. Byla nalezena na lokalitách v oblasti Byblu a v centrech střední doby bronzové v jižní Palestině. Výroba této keramiky postupně pronikla i do egyptských měst, především Avaridy. Syropalestina však nadále zůstávala jejím hlavním vývozcem.

Dalším podobným znakem, který má paralelu v severovýchodní Deltě jsou pohřby oslů. Nejvíce bylo pohřbívání oslů praktikováno v Tell el-Adžulu. Právě Tell el-Adžul vykazuje největší podobnost k Tell ed-Dabě za hranicemi Egypta. Bylo zde také nalezeno množství nádob tell-el-jahúdíjského typu. Město bylo obeháno silnými hradbami, jednalo se tedy o pevnost.

Dalšími klíčovými lokalitami v Palestině jsou Tel Haror a Tell el-Faraa. Obě vykazují silnou fortifikaci a spolu s Tell el-Adžulem jsou ztotožňovány s pevností Šaruhén z egyptských textů. Další archeologické práce snad pomohou vnést více světla do této problematiky.

Po celé Palestině bylo nalezeno množství skarabů se jmény hyksóských králů. Nejvíce jsou zastoupeny pečeti se jménem krále MAIBREA ŠEŠIHO, které byly rozptýleny po mnoha lokalitách celého Egypta, Palestiny i Núbie vysokým úředníkem HAREM.

¹⁴² BIETAK (1997:104).

3 Historický vývoj

Pokud se chceme zabývat historickým vývojem v Druhé přechodné době, bude nejdříve nezbytné položit si otázku, kdo to vůbec Hyksósové byli? Slovo „Hyksós“ v překladu znamená „vládce cizích zemí“, *ḥkꜣ ḥꜣswt*. Pokud tedy přijmeme označení „Hyksós“ jako původní označení vládců syropalestinských království, kteří se později dostali v Egyptě k moci, budeme muset jako „hyksóské dynastie“ považovat 15. a 16. dynastii.

Pokud ale přeneseme význam tohoto slova na neegyptskou, resp. asijskou, menšinu sídlící ve východních částech Deltý během Druhé přechodné doby, přestože původní význam slova je jiný, pak bude nutné se zabývat také 14. dynastií, neboť její vládci byli zřejmě egyptianizovaní Neegyptané, kteří přišli z oblasti Palestiny a využili úpadku egyptské centrální státní moci k vytvoření vlastního státu.

Přenesení významu slova, původně označujícího vládce, na menšinu v mnohém usnadní situaci. Jako Hyksósy tedy zvykneme označovat přistěhovalce, kteří přišli do Egypta ve Střední říši a první polovině Druhé přechodné doby a kteří se usadili nejčastěji v severovýchodní Deltě. Králi hyksóských dynastií pak budeme označovat méně či více uznávané panovníky 14. dynastie, 15. dynastie a 16. dynastie.

Největším nepřítelem, se kterým se při snaze o pochopení Druhé přechodné doby setkáváme, je relativní nedostatek pramenů. Tato tendence je ještě více patrná u hyksóských dynastií, které ponejvíce ovládaly území v Deltě, kde jsou šance na zachování materiálu s historickou výpovědní hodnotou malé. S pomocí pramenů, které jsou uvedeny v první části, bude možné sestavit poměrně věrohodný obraz situace v Druhé přechodné době, a to i z pohledu Hyksósů. Přesto se během interpretace pramenů setkáme s otázkami, které nebude možné zodpovědět. K jejich potvrzení, či vyvrácení nám mohou pomoci jediné nové, dosud neznámé historické prameny.

Ještě než se pustíme do popisu hyksóského období, bude vhodné se retrospektivně poohlédnout do předcházejících historických období a sledovat

vývoj asijského elementu v egyptské společnosti. Vzájemnou interakci mezi Egyptyany a okolními etnickými skupinami dokládají již nejstarší archeologické a písemné prameny. O asijských přistěhovalcích nás informují prameny jak z Prvního přechodného období, tak ze Střední a Staré říše. Asijci byly významným prvkem společnosti Střední říše.¹⁴³

S vládou Hyksósů v Egyptě bezprostředně souvisí již události, spojené se závěrem 12. dynastie. V době vlády AMENEMHETA III. byl Egypt kosmopolitní společností. Na dvoře tohoto panovníka se objevují vysocí úředníci, jejichž jména naznačují jejich neegyptský původ.¹⁴⁴

Důvody tohoto procesu jsou nasnadě. AMENEMHET III. si z oblasti Syropalestiny nechával povolávat muže, či celé rodiny, které pracovaly na jeho projektech ve Fajjúmu nebo se účastnily výprav na Sinaj. Právě výpravy do dolů na Sinaji se v té době staly „odrazovým můstkem“ pro Neegyptyany, kteří se integrovali do egyptské společnosti a usilovali o vyšší posty. Nápisy, které nám po sobě zanechali, dosvědčují, že se nejednalo o obyčejné dělníky, ale že máme co dočinění s lidmi, kteří zastávali vysoké funkce v oblasti Palestiny. Často pocházeli z místních náčelnických rodin.

Jedním z takových vysoce postavených Neegyptanů byl CHEBDED, kterého známe jako „bratra prince Retenu“. Možná právě tato osobnost nám může poskytnout cenné informace o vysoce postaveném „vládcí cizích zemí“. Jemu podobní pak v pozdější době mohli dosáhnout až na nejvyšší možnou pozici.

V centrum přistěhovalců se v této době začíná vyvíjet Avaris, město velmi blízké severovýchodní hranici Egypta. Její strategická poloha uprostřed území obydleného silnou neegyptskou menšinou měla sehrát v budoucnu velmi důležitou úlohu v dějinách Hyksósů a v egyptských dějinách celých. V této době se v Avaridě rychle rozvíjel obchod se syropalestinskou oblastí, neboť k tomu měla ty nejvýhodnější podmínky: snadná přístupnost po moři i po souši. Avarida ležela jak na námořní, tak i na karavanní cestě. Postupně tak město ležící na pelusijském rameni Nilu převzalo obchodní funkci jiných měst, snad i Ictaeje

¹⁴³ Vztahy Egypta a Levanty viz REDFORD (1995).

¹⁴⁴ Viz ASSMANN (1992).

nebo Memfidy, a stalo se hlavním egyptským obchodním centrem pro styky se Syropalestinou. Díky vysoké populaci Kananejců se stala i výchozím bodem pro výpravy do sinajských dolů, v jejichž čele stávali kananejští předáci. Lze předpokládat, že množství těchto hodnostářů sídlilo také v Avaridě. Po úpadku centralizované moci v rukou krále se pak mohli právě oni pokusit o vytvoření vlastního státu s centrem v Avaridě.

Ictaej – nové sídelní město, založené na počátku 12. dynastie – zůstalo administrativním centrem a rezidencí panovníka až do jejího opuštění za vlády některého panovníka pozdní 13. dynastie, snad MERNEFERRE AJE. Sídlil zde také AMENEMHET III. Za jeho vlády dosahuje období Střední říše jednoho ze svých vrcholů. Ke sklonku jeho vlády se však začínají objevovat problémy, které sledujeme ve zvětšující se míře také u jeho následovníků. S přechodem ke 13. dynastii vládců se pak setkáváme s takovým úpadkem moci, že se dokázalo ustanovit lokální království v severovýchodní Deltě.

Dokonce i mezi krály 13. dynastie můžeme najít takové, jejichž jména odkazují na možný neegyptský původ. K takovým panovníkům můžeme zařadit AMENEJE KEMAUA a také CHENDŽERA, jehož jméno má velmi neobvyklý charakter – znamená totiž v překladu „Kanec“.¹⁴⁵

3.1 14. dynastie

K secesi východní Deltý můžeme mohlo dojít již za vlády AMENEMHETA IV., přesněji v devátém roce jeho vlády, kdy se náhle přestaly podnikat výpravy na Sinaj. I obchod se Syropalestinou náhle ustal. Obecně se však soudí, že secese nastala až za vlády královny SOBEKNOFRU, popřípadě jejích nejbližších následovníků patřících již do 13. dynastie.

Nálezy z Deltý naznačují, že k odtržení nedošlo nenásilnou cestou. Panovníci přechodu 12. a 13. dynastie se jistě nehodlali smířit se ztrátou bohatého území. V hrobech se začínají objevovat zbraně syropalestinského typu, které

¹⁴⁵ Verner (1997:164).

mohou stejně tak poukazovat na službu v armádě jako loajalitu k novému vládcovi.¹⁴⁶

Po odtržení byl v Avaridě vybudován palác, který se stal centrem administrativy panovníků 14. dynastie. Egyptský historik MANÉTHÓ sice jako hlavní město označuje město Chois, ležící v spíše v západní Deltě, můžeme však považovat výstavbu honosného paláce právě v Avaridě za doklad pro ztotožnění Avaridy s hlavním městem panovníků 14. dynastie.¹⁴⁷

Nově nastupující dynastie přejala (samospádem) fungující administrativu Střední říše. Z přechodné královské rezidence, která v blízkém okolí stála od dob SENUSRETA III., byla dříve spravována celá severovýchodní Delta, ne-li dokonce větší oblast. Ihned po nástupu krále NEHESEJE, který je považován z 1. panovníka 14. dynastie, máme okamžitě soubor skarabů rozesetých v okolí Avaridy. Také monumenty, jejichž nemalé množství je opatřeno jeho jménem, svědčí o relativní prosperitě této dynastie.¹⁴⁸ Zdá se tedy, že 14. dynastie na svém samotném počátku disponovala dostatečným množstvím materiálních prostředků, aby byla schopná odrazit útok Ictaeje (13. dynastie).

Typické pro Druhou přechodnou dobu je vzájemné překrývání dynastií. V souvislosti se 14. dynastií je problematickou otázkou její relativní chronologie ve vztahu ke 13. dynastií. Všeobecně přijímanému stanovisku oponuje RYHOLT, jenž klade počátek 14. dynastie do období prvních králů 13. dynastie.¹⁴⁹ RYHOLT navíc nepovažuje NEHESEJE za prvního panovníka 14. dynastie, ale klade před něj blíže neznámé panovníky JAKBIMA, JAAMUA, KAREHA, AMMUA a ŠEŠIHO. RYHOLTOVY názory nejsou všeobecně přijímány. Jména těchto panovníků nejsou doložena na *Turínském královském papyru*. Jediné, co o těchto panovnicích můžeme s jistotou říct, že patří do Druhé přechodné doby. Je pravděpodobné, že první čtyři vládcové patří do 14. dynastie.

Pro 14. dynastii nemáme důkazy toho, že by její králové tvořili jednu rodovou linii či vládli po sobě. Dalo by se spíše připustit, že v Deltě v této době

¹⁴⁶ Viz Archeologické prameny.

¹⁴⁷ Viz Archeologické prameny.

¹⁴⁸ §1 – §5.

¹⁴⁹ RYHOLT (1997).

vzniklo dokonce několik lokálních, paralelních království. Nejmocnější z nich pravděpodobně mělo centrum v Avaridě. Pokud jde o panovníka ŠEŠIHO, bývá řazen na začátek 15. dynastie, kde bývá ztotožňován s Manéthónovým SALITISEM.

Druhá, standardní teorie považuje NEHESEJE za prvního, popřípadě druhého vládce 14. dynastie. Její začátek je pak kladen do různých období, mezi vlády královny SOBEKNOFRU a krále SOBEKHOTEPA III. Bohužel neexistuje ani relativní, ani absolutní chronologie, která by problém pomohla vyřešit.

Nicméně podle obou teorií následuje sekvence několika efemérních králů.

Důkazy o tom, že před Nehesejem vládl nějaký panovník, jsou minimálně nezřejmé. Jako určující pramen v tomto případě můžeme brát klasickou interpretaci *Turínského královského papyru*, kde Nehesej stojí na prvním místě jako ten, který dokončil odtržení východních oblastí.¹⁵⁰ Nehesejova vláda by se tedy dala relativně datovat do období úpadku Střední říše.

Nelze vyloučit, že JAAMU, KAREH a AMMU mohli být paralelně vládnoucí králové, případně se mohlo jednat o krále pozdější 16. dynastie, kteří následovali prvního vládce 15. dynastie ŠEŠIHO (SALITISE) v jeho invazi do Egypta.

Pokud bychom spočítali průměrnou délku vlády u těch králů 14. dynastie, u kterých se na *Turínském papyru zachovala*, vyšla by nám průměrná hodnota okolo dvou let vlády. Pokud bychom tuto průměrnou hodnotu vynásobili počtem králů 14. dynastie, dostaneme pro délku vlády celé 14. dynastie dobu asi sto třiceti let. To by znamenalo, že NEHESEJ začal vládnout hned v první fázi 13. dynastie. Náhlý úpadek moci jejích králů by pro tuto možnost svědčil. NEHESEJ byl s největší pravděpodobností prvním panovníkem, kterého následovalo několik efemérních králů vládnoucích velmi krátkou dobu.

Další důležitou otázkou je, jak velké území bylo pod kontrolou králů 14. dynastie. Předměty s královým jménem byly nalezeny v Tell ed-Dabě¹⁵¹, v Tanidě¹⁵² (přesunuty sekundárně), v Tell el-Habui¹⁵³ a v Tell el- Mukdamu¹⁵⁴

¹⁵⁰ §76 – Turínský královský papyrus, VIII/1. §

¹⁵¹ §3.

¹⁵² §1 – §2.

¹⁵³ §4.

(přesunuto sekundárně). Pokud bychom tyto předměty považovali za důkaz NEHESEJOVA politického vlivu, jeho území by zabíralo asi třetinu až polovinu Deltu. Pokud si však uvědomíme, že do Tanidy byly předměty přesunuty teprve sekundárně a že v Tell el-Mukdamu se mohlo stát to samé, zjistíme, že NEHESEJ zřejmě ovládal mnohem menší území než by se mohlo zdát. Taková možnost by mohla nahrávat teorii několika malých království, existujících v Deltě paralelně vedle sebe.

Je třeba vysvětlit, jak mohl panovník vládnoucí relativně malému království vybudovat takové monumenty. Odpověď je nutné hledat ve stále fungujícím administrativním aparátu. Během celé 12. dynastie význam oblasti narůstal a město se stalo jedním z nejbohatších v celé zemi. Město a jeho vládci těžili výrazně z obchodu se syropalestinskými městy.

Za MERDŽEFAREA, jednoho z blízkých nástupců NEHESEJE, tento obchod ustává a začíná jakési pomyslné období pomalého úpadku.

Během vlády 14. dynastie byly v Avaridě položeny základy chrámového okrsku. NEHESEJ zde postavil nejstarší archeologicky doložený chrám. Před chrámem snad stály dva obelisky, jejichž fragmenty byly nalezeny v Tanidě.¹⁵⁵ Také sochy, na kterých je panovníkovo jméno mohly být součástí výzdoby chrámu.¹⁵⁶ Chrám v mnoha ohledech kopíroval typ chrámů užívaný v Syropalestině.

Kolem chrámu později vzniklo pohřebiště. V období datovaném do NEHESEJOVY vlády se hroby posouvají směrem k obydlené části města a postupně objevujeme pohřby v areálu domů. Tento způsob pro Egypt není typický.

V této době najednou nacházíme znaky neegyptské kultury. Došlo k uvolnění společenských kritérií, snad pod tlakem ještě rychleji rostoucí neegyptské populace. Království bohatnoucí z obchodu se Syropalestinou jistě bylo otevřeno jak tamním zvykům, tak novým přistěhovalcům. Obdobné zvyky nacházíme především v severní Sýrii a Palestině – například pohřby oslů. Mohlo

¹⁵⁴ §5.

¹⁵⁵ §1 a §2.

¹⁵⁶ §5.

se jednat například o zvířata, která doprovázela majitele na poslední cestě a byla rituálně usmrcena na místě samotného pohřbu. Pro populaci, kde hrál velký význam obchod, k němuž byli osli nutní, by takové vysvětlení bylo příznačné.

Při zkoumání první poloviny Druhé přechodné doby se jen málo popisuje situace v západní Deltě. Zatím můžeme pouze spekulovat. Víme, že na konci 12. dynastie na západní hranici existoval systém pevností podobný tomu na východě a jihu. Tato linie opevnění měla chránit Egypt před vpádem Libyjců.¹⁵⁷ Nevíme zda v době 14. dynastie byly pevnosti pod správou králů vládnoucích v Ictaeji (soudě podle nálezů dolnoegyptské keramiky tomu tak bylo např. v Buhénu na jihu), nebo pod kontrolou králů 14. dynastie, což se zdá velmi nepravděpodobné, či snad mohl být systém pevností nefunkční. Mohlo se zde vyvinout také autonomní knížectví, jehož existenci však zatím nemůžeme ani potvrdit, ani vyvrátit. Pravděpodobně zde nadále hlavní autoritou zůstávali králové 13. dynastie, kteří zabezpečovali zásobování pevností. Po odchodu z Ictaeje zde zřejmě svůj vliv ztratili a vytvořilo se zde politické vakuum, které brzy mohli nahradit králové 15. dynastie. I to jsou však jen spekulace a žádné doklady o nadvládě králů 15. dynastie v západní Deltě nemáme.

V druhé polovině 14. dynastie se zřejmě v Avaridě rozšířila epidemie. BIETAK uvádí, že těla byla do hrobů uložena po několika a obětiny byly spíše výjimkou.¹⁵⁸ To ještě více oslabilo královskou moc, na trůnu se rychle střídali panovníci, což připravilo půdu pro vpád „velkých“ Hyksósů – 15. dynastie.

Můžeme se jen dohadovat, zda se králové 14. dynastie po dobytí Avaridy prvním králem 15. dynastie stihli stáhnout do ústraní a přežít dalších několik let v malém království v Deltě, nebo byli okamžitě poraženi. Zesláblá 14. dynastie se pravděpodobně pokusila invazi čelit. Moc králů 14. dynastie se v té době nacházela v troskách, a tak bylo prakticky nemožné vyvinout efektivní obrannou aktivitu. Tuto domněnku potvrzují MANÉTHÓNOVA slova: „*Náhle z východu jakýsi bezvýznamný národ vytáhl proti naší zemi a snadno, bez odporu se jí násilně zmocnil.*“

¹⁵⁷ Viz *Naučení Amenemheta I. synovi* v LEXA (1947:136-138).

¹⁵⁸ BIETAK (1997:105).

3.2 15. dynastie

Období vlády 15. dynastie lze poměrně snadno vymezit dvěma historickými událostmi. Její počátek přímo souvisí s dobytím Egypta Hyksósy. Vládu dynastie pak ukončila sjednocovací válka vedená vítěznými vládci z Théb. V souvislosti s válkou, která vedla ke vzniku Nové říše, je nutné podotknout, že osvobozování země bylo postupným procesem a že tedy nelze vymezit jediné datum, které by tvořilo předěl mezi Druhou přechodnou dobou a Novou říší. Rozhodujícím okamžikem sice bylo dobytí Avaridy, ale definitivní konec hyksóské vlády byl učiněn až po dobytí pevnosti Šaruhénu. Obou dvou vítězství docílil panovník Ahmose I.

Určení absolutních dat je poměrně nelehké. Podle relativní chronologie ke stěžejnímu průlomů došlo okolo 20. roku vlády AHMOSE I., což je v absolutních datech přibližně rok 1526.

Absolutní datum vpádu Hyksósů, budoucích vládců 15. dynastie byl stanoven do doby okolo roku 1634 př. n. l.¹⁵⁹ Do Deltý prokazatelně vstoupila nová vlna přistěhovalců, etnický blízkých asijským populacím usazeným ve východní Deltě. Archeologické prameny naznačují, že tato imigrace se neobešla bez vojenských akcí.

Lze se opět pouze dohadovat o způsobu (spíše než příčině), jakým se nová dynastie dostala k moci. Slepá důvěra egyptskému historikovi MANÉTHÓNOVI by nebyla na místě, jeho verze násilného vpádu ale tentokrát není daleko od pravdy.

Můžeme tak soudit například z náhlého, naprosto nového osídlení Avaridy. Nastolení 15. dynastie se výrazně projevilo ve změnách materiální kultury. Došlo také ke změně typu osídlení. Přisun velkého množství obyvatelstva je patrný také ve zmenšení parcel a jejich větším nahuštění. Hroby, které jsou často jedněmi z primárních indikátorů změny, obsahují mnohem větší množství zbraní než dříve.¹⁶⁰ Můžeme si snadno představit, jakou důležitost muselo mít postavení bojovníka a zbraň v ruce muže.

¹⁵⁹ Názory na chronologii jsou rozdílné, existují dvě převažující tendence – tzv. „vysoká“ a „nízká“ chronologie. Uvedená chronologie podle IESE (1997).

¹⁶⁰ Viz Archeologické prameny.

Na začátku vlády 15. dynastie hrála Avaris velmi důležitou úlohu. Díky své výhodné strategické poloze na území ovládaném prvními králi 15. dynastie a relativní blízkostí obchodních center Syropalestiny musela prosperita města rychle vzrůstat. Přesto existují dohady, zda byla Avaris hned od počátku 15. dynastie sídelním městem jejích králů. 15. dynastie ovládala rozsáhlejší území než 14. dynastie. Jejich suverenita během krátké doby snad pojala téměř celou Deltu.

Centrum státního aparátu a královský palác se mohly nacházet v Memfidě. Pro tuto teorii však neexistují žádné přímé důkazy kromě MANÉTHÓNOVA svědectví¹⁶¹ a *genealogie memfidských kněží*¹⁶², a proto je Avaris obecně přijímána jako centrum králů 15. dynastie hned od počátku. Přestože přímo v Tell ed-Dabě nebyly nalezeny žádné nápisy na stavbách nebo sochy, pro správu hyksóské říše z Avaridy svědčí množství skaraboidních pečetí, které byly nalezeny v Tell ed-Dabě, jejím okolí a v Palestině.

Hk3w h3swt v kontextu Druhé přechodné doby bylo označení místních vládců v Palestině. Tohoto termínu užívá pro jejich označení SINUHET ze slavného literárního díla klasické egyptštiny.¹⁶³ Z pozdějších období známe výraz ze stély Amenhotepa II. v Amadě, kde jsou zmiňováni *hk3w h3swt* spolu s „princi Retenu“.¹⁶⁴ Asiáté, kteří s vládci cizích zemí přišli, se v té době zřejmě nazývali *sttyw* nebo *ʿ3mw* („Asijci“). Pro lepší orientaci však v následujících odstavcích použijeme trochu nepřesně výraz Hyksósové pro označení celé skupiny lidí, kteří kolem roku 1634 př. n. l. napadli Egypt a násilně se ho zmocnili.

Především v minulosti panovaly v této problematice nejasnosti. Bylo jisté, že Hyksósové přišli z Asie, odněkud z oblasti Syropalestiny. V úvahu připadalo západosemitské etnikum (Amorejci), Churrité, nebo dokonce indoevropští Chetité.¹⁶⁵ Není však ani jasné, jestli se jednalo o jednu etnickou skupinu, nebo jestli se zde setkáváme s konceptem etnicko-lingvistického konglomerátu, jako

¹⁶¹ §81.

¹⁶² §80.

¹⁶³ Viz BÁRTA (1999).

¹⁶⁴ VAN SETERS (1966:188).

¹⁶⁵ Viz VAN SETERS (1966).

tomu později bylo v případě pozdějšími předovýchodními *h.'ibrí* období Nové říše.

Možnost, že by se jednalo o Chetity byla již od počátku považována za nepravděpodobnou a dnes je již zcela odmítána. U Churritů je situace obtížnější. Byly vypracovány odborné analýzy jmen známých z hyksóské doby, které byly etymologicky řazeny k Churritům. Dalším faktorem, který by nasvědčoval přiřazení Hyksósů k Churritům, jsou jejich masové přesuny, ke kterým docházelo na Předním východě a které způsobily rozpad hned několika státních celků. Abychom mohli vpád Hyksósů do Egypta přiřadit ke komplexu churritských migrací, bylo by nutné přijmout velmi „vysokou“ chronologii.

Za důkaz churritského původu Hyksósů se považovalo používání válečných vozů tažených koněm. Tato dovednost však byla spjata s indoevropskou válečnickou elitou, tzv. *maryannu*, a ne s Churrity. Máme také doklady o tom, že jezdecké umění bylo spíše záležitostí Amorejců.¹⁶⁶

Nejpádnějším důkazem pro identifikaci zůstávala komparace hyksóských a churritských jmen. Byly snahy jménům jako SEMKEN, TANA, HERIT, ABANA či ASTARTEUMMI přiřknout churritský charakter. Většinou se však jedná o čistě západosemitská či egyptská jména. Dospělo se k všeobecně přijímanému názoru, že Hyksósové, tedy skupina lidí, která vpadla okolo roku 1634 př. n. l. do Egypta byli Amorejci, tedy západosemitské etnikum (pokud se ovšem jednalo o homogenní skupinu).¹⁶⁷

Invazi lze zrekonstruovat následovně: Hyksósové nejdříve obešli, případně dobyli pevnosti na východní hranici Egypta. Lze předpokládat, že mnohé z nich musely být pod kontrolou panovníků 14. dynastie. Dále vytáhli přímo proti Avaridě, kterou dobyli bez větších problémů. Z archeologického kontextu je jisté, že předání moci neproběhlo bez vojenských akcí. V Avaridě se usídlila hlavní větev, resp. mocenská elita, která začala vládnout jako 15. dynastie. S pomocí nových králů pak další, vedlejší větve méně důležitých panovníků dobyly

¹⁶⁶ VAN SETERS (1966:184).

¹⁶⁷ VAN SETERS (1966), REDFORD (1995) apod.

postupně Memfidu, Ictaej a ještě později docházelo k útokům i na Théby. Tito drobní panovníci, které známe výhradně z jejich pečeti, tvoří 16. dynastii králů.

MANÉTHÓ píše, že země byla dobyta za vlády jistého TÚTIMAIOSE. Pokud budeme jako dobytí země považovat vytlačení 13. dynastie z Ictaeje a ztotožníme TÚTIMAIA s DIDUMESEM, můžeme hyksóskou invazi datovat do doby asi 20 let po vládě jednoho z významnějších panovníků 13. dynastie, MERNEFERRE AJE (někdy kolem roku 1640).

Jedno z DIDUMESOVÝCH jmen znělo „Ten, jenž přináší dlouhotrvající mír“. Můžeme se domnívat, že DIDUMES nakonec po několika potyčkách uzavřel s 15. (či 16.) dynastií mír a spokojil se s vládou nad Horním Egyptem. Králové 16. dynastie v této době vládli malým královstvím (polozávislým knížectvím) roztržštěných po středním Egyptě (a v západní Deltě) závislých na hlavní, 15. dynastii. Ačkoli nelze zcela bez pochybností tento sled událostí prokázat, nelze ani předpokládat, že by se situace vyvíjela jiným způsobem.

Pokusme se nyní nahlédnout do problému kolem relativní chronologie a zařazení panovníků do 15. dynastie. MANÉTHÓ ve své *Aegyptiace* uvádí, že vpádu Hyksósů do Egypta velel SALITIS, který pak sám nastoupil na trůn. Po něm se pak vystřídal na trůnu BNÓN, APACHNAS, APOPHIS, ANNAS a ASSIS. Na genealogii memfidských kněží jsou pak zmíněna dvě jména, a to ŠAREK (ŠALEK) a APOPI (snad totožný s MANÉTHÓNOVÝM APOPHEM). Na *Turínském královském papyru* jsou pak jména všech vládců 15. dynastie ztracena až na jedno: jméno posledního krále, CHAMUDIHO.¹⁶⁸ Ze starších pramenů pak máme doloženého APOPIHO, kterého zmiňuje Kamose a povídka *O sporu Sekenenrea a Apopiho*¹⁶⁹.

Pokud se tyto prameny pokusíme porovnat se jmény předpokládaných králů 15. dynastie, vyvstane několik otázek. Jediný panovník, který se vyskytuje na všech záznamech a kterého můžeme s jistotou určit je APOPI. Další jména jsou jen těžko srovnatelná. Na základě etymologických zkoumání vzniklo několik interpretací zmíněných záznamů. V tomto ohledu nelze plně spoléhat ani

¹⁶⁸ §76 – Turínský královský papyrus X/20.

¹⁶⁹ §79.

na MANÉTHÓNA, ani na *memfidskou genealogii kněží*, a ani na *Turínský královský papyrus*.

SALITIS, první MANÉTHÓNŮV vládce 15. dynastie, se často ztotožňuje s králem MAIBRE ŠEŠIM, kterého známe z množství pečetí.¹⁷⁰ Někteří však ŠEŠIHO, jak už bylo zmíněno výše, považují za krále 14. dynastie.¹⁷¹ Názor, že jméno ŠEŠI je pouze graficky nevýrazná podoba jména panovníka APOPIHO, zde už také byla prezentována. V úvahu by přicházel také panovník ŠAREK (ŠALEK) z *memfidské genealogie kněží*.¹⁷² Ten je také ztotožnitelný se záhadným SEKERHEREM, jehož jméno bylo nalezeno v nedávné době na dveřním sloupku v Tell ed-Dabě.¹⁷³ Jedná se o jediný známý doklad tohoto panovníka. Podle plné královské titulatury, která byla používána nejpozději od CHAIANOVY doby, by se snad dal do sekvence králů zařadit před CHAIANA, popřípadě těsně za něj.

Druhé jméno z *Aegyptiaky* je BNÓN. Bývá velmi často ztotožňován s některým panovníkem amorejského jména známým z pečetí, nejčastěji JAKOBHEREM, či JAKOBAAMEM,¹⁷⁴ (kteří dokonce mohli být dokonce totožní).

APACHNAS (někdy také PACHNAN) bývá přiřazován k JAKOBHEROVI,¹⁷⁵ nebo častěji k CHAIANOVI, což zhruba odpovídá jeho jménu po etymologické stránce.¹⁷⁶ MANETHÓNŮV další král je APOPHIS. Ten je jistotně totožný s APOPIM z pečetí, z *KAMOSOSVÝCH stél* atd.

Po APOPIM MANÉTHÓN uvádí ANNASE (též IANNASE). Jedni jeho jméno přiřazují CHAIANOVI, druzí k princovi IENSES-ODENOVI ze dveřního sloupku s CHAIAOVÝM jménem.¹⁷⁷ Princ je zde uveden jako nejstarší syn krále. Pokud Ienses nastoupil na trůn, je to jediný důkaz nástupnictví v rodové linii z 15. dynastie. Pak bychom ale museli zařadit Iensese před Apopiho, který vládl příliš dlouho na to, aby přežil syn jeho předchůdce a po smrti se ujal vlády. Na základě těchto skutečností se zdá pravděpodobné, že Manéthó jména prostě

¹⁷⁰ REDFORD (1995).

¹⁷¹ RYHOLT (1997).

¹⁷² SCHNEIDER (1998).

¹⁷³ BOURRIAU (2003).

¹⁷⁴ REDFORD (1995).

¹⁷⁵ Idem.

¹⁷⁶ Například SCHNEIDER (1998).

¹⁷⁷ §10.

přehodil.

Poslední na seznamu je ASSIS. Jméno se přímo nepodobá žádnému ze známých králů 15. dynastie, někdy bývá přiřazováno SEKERHEROVI.¹⁷⁸ To by bylo přípustné pouze za předpokladu, že by se MANÉTHÓ opět spletl v pořadí panovníků (ve skutečnosti si můžeme být jisti, že informace, tak jak je uvádí MANÉTHÓ jsou zkreslené a nepřesné. MANÉTHÓ uvádí příliš dlouhé doby vlády a celou 15. dynastii tak nechal vládnout dvě stě šedesát let). Jindy se ASSIS ztotožňuje s posledním králem dynastie – známým z Turínského papyru a nepřímou z Rhindova papyru – s CHAMUDIM.

Na základě těchto poznatků se dá vytvořit následující sekvence králů:

Jméno	Manéthó	TKP	GMK	S&A	Kamose
	§ 81	§ 76	§ 80	§ 79	§ 73, § 74
MAIBRE ŠEŠI	SALITIS	-	-	-	-
JAKOBHAR/JAKOBAAM	BNÓN	-	-	-	-
CHAIAN	APACHNAS	-	-	-	-
IENSES	ANNAS	-	-	-	-
SEKERHER	ASSIS	-	ŠAREK	-	-
APOPI	APOPHIS	-	APOPI	APOPI	APOPI
CHAMUDI	-	CHAMUDI	-	-	-

Posloupnost panovníků 15. dynastie (Tab. 3)

Jelikož král APOPI za své vlády použil nejméně tři přenomeny (AAKENENRE, AAUSERRE a NEBCHEPEŠRE), vyskytly se v minulosti dohady, zda se jednalo o tutéž osobu. Můžeme tak občas narazit na krále APOPIHO I., APOPIHO II. atd. Dnes jsou již podobné názory překonané a všechny tři jména jsou řazeny k jedinému panovníkovi. S ohledem na délku a okolnosti jeho vlády se nejedná o nic neobvyklého.

Základní předpoklady pro vytvoření dějinného přehledu 15. dynastie tedy již máme. Historie dynastie se dá rozdělit do dvou hlavních částí podle dvou rozlišných hledisek. Za prvé podle míry moci, kterou králové disponovali, a to

¹⁷⁸ SCHNEIDER (1998).

na dobu *před CHAIANEM* a *za CHAIANA a jeho následovníků*. Právě za tohoto panovníka nejspíš došlo k zásadnímu rozmachu 15. dynastie, jak je patrné ze samotných nálezů v Avaridě a z množství předmětů označených královým jménem.

Druhé dělení spíše odpovídá našim potřebám. Můžeme si tak rozdělit 15. dynastii na dobu *před válkami za osvobození* a *za válek o osvobození*. Většina našich pramenů totiž pochází právě z pozdní fáze 15. dynastie, která zároveň znamenala vrchol moci Hyksósů v Egyptě.

3.2.1 Období před válkami za osvobození (raná 15. dynastie)

Při rekonstrukci událostí z této doby narážíme na malé množství především písemných pramenů. Období sahá od počátku 15. dynastie, tedy dobytí Avaridy Hyksósy, po období vlády APOPIHO, kdy thébští vládci rozpoutali vojenský konflikt.

Jedná se o dobu nepříliš stabilní, ale přesto relativně klidnou. Především v prvních letech po dobytí Avaridy stále pokračovalo dobývání jižních území. Zdá se, že iniciátory těchto výpadů byli panovníci 16. dynastie. Z archeologických nálezů pozorujeme, jak důležitou roli hrála v té době zbraň. Opět se setkáváme s nárůstem počtu zbraní v pohřbech.

Pohřby z této doby jsou čistě neegyptské. Zaráží nás pak fakt, že Hyksósové okamžitě přejali, a to bez jakýchkoliv úprav, egyptský jazyk, písmo, tituly apod., alespoň pro oficiální příležitosti. Tato skutečnost by dost dobře mohla souviset s charakterem předhyksóského asijského elementu ve východní Deltě v druhé polovině Střední říše. Nedochovaly se žádné nápisy, které by byly napsány v jazyce Hyksósů, pokud něco takového vůbec existovalo. Podobně jako 14. dynastie, i 15. dynastie rychle pochopila výhody zavedeného a dostatečně dobře fungujícího administrativního systému.

Míra přijetí egyptské kultury je momenty až zarážející. Pohřby Neegyptů obsahovaly předměty, na nichž byla vyryty egyptské nápisy.¹⁷⁹ Také v pozdějších dobách je patrná tendence splývat s egyptskou společností, spíše než

¹⁷⁹ Pro příklad uveďme hrob AAMA, zástupce pokladníka.

vytvářet vlastní nebo dokonce antagonistickou. V žádném případě se nejednalo o kulturní antagonismus, tak jak byl prezentován propagandou Nové říše. Novoříšské texty společně se skutečností, že hlavním božstvem Hyksósů byl SUTEH, nepřítel HORA (tj. egyptského panovníka), tak daly vzniknout další milné představě, která zatěžuje objektivní pohled na dějiny starého Egypta.

Celá druhá polovina Druhé přechodné doby je poznamenána silným vlivem *střední doby bronzové*, ale je nutné poznamenat, že Hyksósové zdaleka nebyli tak „barbarští“, jak bychom si představovali, a že pro Egypt skutečně Hyksósové neznamenal „temný věk“. Vliv, který měli Hyksósové na každodenní život prostých Egyptanů nelze sice pro nedostatek pramenů objektivně zhodnotit, z paralel ostatních období vlád cizích vládců v Egyptě (především v 1. tisíciletí př. n. l.) však můžeme usuzovat, že Hyksósové nijak výrazně nesnížili kvalitu života Egyptanů. Přijetí celé královské titulatury za CHAIANA by poukazovalo na snahu stylizovat se do role tradičního vládce, garanta společenského řádu *Maat*. Rozšíření styků s Asií v žádném případě nemůžeme přičítat Hyksósům. Příčinu tomuto vývoji zavdali již panovníci 12. dynastie, především pak AMENEMHET III.

Dynastie, podporovaná z jihu snad vazalskými králi 16. dynastie útočící na Théby, postupně stabilizovala svou moc. Mezi množstvím pečetí, nalezených na různých lokalitách, zaráží pečeti MAIBRE ŠEŠIHO, jejichž velké množství bylo po Palestině, Egyptě a Núbii distribuováno jediným úředníkem – HAREM. Pečeti nalezené v Palestině můžeme pokládat spíše než za důkaz hyksóské nadvlády, za důkaz čilých obchodních styků. Také vztahy s Nubií měly podobný charakter

Styky mezi Nubií a Hyksósy mohly být uskutečňovány buď po řece, nebo paralelním koridorem přes oázy v Západní poušti. První cesta byla otevřená pouze v obdobích míru. Na druhou cestu nás přímo upozorňuje text z *KAMOSOVY stély*, kde thébský král KAMOSE popisuje, jak zachytil APOPIHO posla se vzkazem králi z Kuše. Tento posel putoval přes oázy v Západní poušti. Je to nebezpečná cesta, ale byl to jediný způsob, jak udržovat kontakt s jižním sousedem. Právě obdobnou cestou se mohly vydávat také obchodní karavany, a to již od počátku 15. dynastie.

Podle pramenů můžeme považovat za hlavní zlom během 15. dynastie nástup krále CHAIANA. Předměty s jeho jménem jsou na poměry 15. dynastie

relativně časté, což by nasvědčovalo vzrůstající moci dynastie.

Egyptské předměty nalezené na Krétě a v Boğhazköy¹⁸⁰ prozrazují obchodní nebo politické styky s dalekými oblastmi. Možná že za jeho vlády byl vyzdoben palác v Avaridě mínojskými motivy. Někteří badatelé tuto výzdobu považují za důkaz politického sňatku mezi 15. dynastií a vládnoucím rodem na Krétě. Prvky zahrnují výjevy skoku přes býka a růžici – typický mínojský ornament.

Na základě těchto nálezů byla v minulosti vytvořena teorie o „hyksóské říši“. Hyksóští panovníci měli vládnout rozsáhlému území zahrnující části Turecka, Syropalestiny a Deltu a střední Egypt. Dnes je „hyksóská říše“ překonaným pojmem a nálezy z území za hranicemi Egypta se vysvětlují spíše jako důsledky blízkých mezinárodních vztahů.

Je zajímavé, že žádný předmět ani skarab nebyly nalezeny v Núbii. Nemusí to nutně nic znamenat, ale možnost, že se CHAIAN nepokoušel, z neznámých důvodů, udržovat obchodní styky s touto oblastí je zářející. Blokáda ze strany Thébanů není s ohledem na vojenskou sílu místních vládců velmi pravděpodobná.

CHAIANOVA vláda představuje také již zmíněný zásadní zlom v jiném ohledu. Jako první panovník 15. dynastie si nechal vytvořit rozsáhlou egyptskou královskou titulaturu. Fenomén egyptianizace Hyksósů se nevztahuje pouze na panovníka. Dalším projevem tohoto společenského trendu je ubývání neegyptských elementů v pohřební kultuře. Dochází také k uzpůsobení půdorysu domů.

Problém pro vztahy mezi egyptským Severem a Jihem představuje nálezy kamenného bloku s CHAIANOVÝM jménem v Gabalénu.¹⁸¹ Území hyksóských vládců v té době nesahalo dál než ke Kusai, i když z nápisů a jmen některých králů pozdní 13. dynastie a rané 17. dynastie můžeme vyčíst, že Hyksósové poměrně často tuto hranici překonávali a útočili na hornoegyptská města. Byl zde nalezen také blok s APOPIHO jménem.

¹⁸⁰ §11 a §12.

¹⁸¹ §9.

Na druhé *KAMOSOVĚ stéle* je zmínka o městě Perhathor (egyptský název Gabalénu) jako o hraničním městu králů 15. dynastie. Mnoho by nasvědčovalo tomu, že v Gabalénu existovala pevnost, kterou ovládali králové 15. dynastie, ale bloky s jejich jmény sem byly pravděpodobně přesunuty až v Nové říši. Perhathor by měl spíše vyznačovat severní hranici, jak je patrné z kontextu nápisu. Dalším důkazem o vlivu králů 15. dynastie by mohl být nápis na ostří válečné sekery¹⁸², kde je APOPI uveden jako miláček Sobeka, pána Sumenu. Vyskytl se předpoklad, že by toto místo mohlo ležet právě poblíž Gabalénu. Otázky okolo Gabalénu nejsou dosud uspokojivě zodpovězeny, ale dá se předpokládat, že Hyksósové Gabalén držely jen po poměrně krátkou dobu, pokud vůbec.

CHAIANOVA vláda jistě znamenala pro Dolní Egypt období velké prosperity a můžeme ho označit jako prvního „velkého“ krále z Hyksósů.

Po jeho smrti se nejspíš vlády ujal IENSES, princ, kterého známe pouze z CHAIANOVA nápisu¹⁸³, kde je zmíněn jako nejstarší královský syn. Toto pojmenování nemuselo nutně znamenat nic víc než funkci vysokého státního úředníka, v tomto případě se ale zdá pravděpodobné, že IENSES byl skutečně CHAIANOVÝM nejstarším synem a také následníkem trůnu. O IENSESOVI toho moc nevíme, avšak jeho osoba nám poskytuje velmi cennou informaci o způsobu předávání panovnické moci z krále na krále.

Po CHAIANOVĚ smrti můžeme zřejmě sledovat jakýsi částečný úpadek královské moci. Jeho nejbližší následovníci, IENSES a SEKERHER, byli zřejmě spíše slabí panovníci, soudě podle malého množství památek, které se o nich zmiňují. V rozporu s MANÉTHÓNOVOU výpovědí nejspíš vládli jen velmi krátce a po nich se brzy ujal vlády silný APOPI, snad až třetí nejstarší syn CHAIANA. Vzhledem k APOPIHO dlouhé vládě se dá předpokládat, že na trůn nastoupil velmi mladý. Nejvyšší číslo značící délku jeho vlády je na *Rhindově matematickém papyru* – třicátý třetí rok vlády.

Moc v rukou panovníka se za jeho vlády ještě více upevnila. APOPI po sobě zanechal velké množství monumentů, nejvíc z celé 15. dynastie. Zmiňuje

¹⁸² §29.

¹⁸³ §10.

se o něm také většina historických pramenů a seznamů. Ve druhé polovině jeho vlády zřejmě zažila hyksóská doba svůj vrchol. Nejlépe známý je však až díky válce vedené nejprve se SEKENENREEM a později s KAMOSEM v posledních letech své vlády.

Víme, že než APOPI musel čelit rebelii jižních knížat-vazalů, rozvíjela se Avarida i celá Delta jak po kulturní (literární texty jako *papyrus Westcar*), tak po vědecké stránce (*Rhindův matematický papyrus*). Podle palety písaře ATUA sám král dokázal plynně číst a psát v egyptštině.¹⁸⁴ Mělo by se tedy rázně přehodnotit nahlížení široké veřejnosti na Hyksósy jako na „barbary“, kteří jen ničili a vraždili. Vždyť jen v Avaridě můžeme pozorovat další prudký nárůst obyvatelstva, které jistě nebylo přinuceno bydlet v sídelním městě hyksóských králů.

V této době zbraně nabývají funkce označení vysoké úřednické hodnosti a jsou často nacházeny v bohatých pohřbech. Tato změna probíhala postupně po celou 15. dynastii. Zpracování zbraní, které teď klade větší důraz na estetičnost než funkčnost, svědčí o tom, že alespoň na území Deltý panovala bezpečná situace.

Naopak ze stél panovníků 17. dynastie můžeme vyčíst, jak byla tato doba v Horním Egyptě nepokojná. Na stélách se panovník chlubí svými vojenskými úspěchy¹⁸⁵, které však spíše odkazují na defenzivní než ofenzivní vojenské akce. Stéla NUBCHEPERRE ANTEFA¹⁸⁶ zmiňuje rebelii, která mohla být jen jednou z mnoha. MINHOTEP, vůdce rebélie, mohl dokonce být člověkem, který byl nějakým způsobem spojen s Hyksósy. Pravděpodobně se však jednalo o rychle potlačené povstání, ať už s jakýmkoli cílem. Panovníci 17. dynastie postupně však konsolidovali podmínky v jejich části Egypta až do doby, kdy došlo k vypuknutí osvobozené války.

¹⁸⁴ §17.

¹⁸⁵ Např. §61.

¹⁸⁶ §54.

3.2.2 Období válek za osvobození (pozdní 15. dynastie)

Války mezi Hyksósy a thébskými králi probíhaly za vlády dvou panovníků, APOPIHO a CHAMUDIHO. APOPI zřejmě zemřel přibližně ve stejné době jako KAMOSE, tudíž zažil jeho tažení a tažení jeho otce SEKENEUREA. SEKENEURE zemřel na bitevním poli, jak nám dokládá jeho mumie nalezená v Královské skrýši v Dér el-Bahrí. SEKENEUREOVA mumie má na hlavě několik smrtelných ran, způsobených hyksóskou válečnou sekerou a dýkou. Soudě podle ohledání jeho těla, mohl být mumifikován přímo na bojišti.

Příčina KAMOSOVY smrti nám není známá. Je možné, že podobně jako SEKENEURE, i KAMOSE padl v boji. Hyksóský král APOPI zřejmě zemřel přirozenou smrtí v poměrně vysokém věku (přihlédneme-li k délce jeho vlády).

Průběh války máme zaznamenaný na několika písemných pramenech. Všechny vyjma jednoho pochází z egyptské strany. Pouze na versu *Rhindova matematického papyru* je záznam¹⁸⁷, který psal písař žijící v Dolním Egyptě, snad v Memfidě. Je na něm pravděpodobně zachyceno vojenské tažení krále AHMOSE. V textu není zmíněno, za vlády kterého hyksóského panovníka byly poznámky sepsány. Můžeme soudit, že za vlády APOPIHO, ani jeho předchůdců text s velkou pravděpodobností sepsán nebyl, neboť je zde uveden 11. rok vlády a z druhé strany papyru máme datum pro jeho sepsání 33. rok vlády APOPIHO. Dá se tedy předpokládat, že poznámky na zadní straně papyru musely být sepsány později, než vznikl matematický papyrus, a tudíž po 33. roce vlády APOPIHO. Rok vlády uvedený v poznámkách je však nižší. Poznámky tak s největší pravděpodobností vznikly za APOPIHO následovníka, který se dožil alespoň jedenácti let své vlády. Situace je však velice ulehčena skutečností, že APOPI měl jen jednoho známého následovníka, a tím byl CHAMUDI.

Na druhou stranu se mohlo jednat také o rok vlády některého z thébských panovníků, který vládl po třicátém třetím roce APOPIHO vlády. K nim můžeme nejspíš zařadit jen dva – KAMOSE (který však vládl jen tři roky) a AHMOSE I. Musíme však vzít v potaz postoj autora spisu. Není sice patrná žádná známka toho, že by tyto zprávy považoval za negativní, avšak uvědomíme-li si, že tyto

¹⁸⁷ §18B.

poznámky sepsal velmi pravděpodobně v Dolním Egyptě, na území Hyksósů, a že dokonce ani sami Egyptané neměli ke svým hyksóským vládcům výrazných výhrad, dospějeme k závěru, že i tento písař psal z pohledu 15. dynastie, a tak užíval datování podle vlády svého panovníka – CHAMUDIHO. Krátké zprávy tedy s největší pravděpodobností pocházejí z 11. roku vlády CHAMUDIHO a „jižním princem“ je nazýván AHMOSE I.

Pokud bychom se pustili do rekonstrukce tažení Hornoegyptanů proti Hyksósům, můžeme začít až na samé jižní hranici Delt, v Heliopoli. Ve zprávě je psáno, že Heliopolis byla dobyta v první polovině července. Následně se zřejmě vojsko pohybovalo severovýchodním směrem, beze střetu minulo Avaris a pokračovalo k pevnosti Čaru, kterou dobylo asi v polovině října,¹⁸⁸ čímž Hyksósům znemožnilo únikovou cestu, neboť tato pevnost ležela někde na východní hranici Delt. Její přiřazení k některé ze známých pohraničních pevností není jednoduché. Mohlo se však jednat o pevnost Sile chránící hranici při tzv. Horově cestě. Pro tuto možnost se vyjadřuje také REDFORD.¹⁸⁹ Druhou pevností, o kterou by se mohlo jednat je dnešní lokalita Tell el-Maschúta s prokázaným hustým osídlením z hyksóského období. Poté byla očividně vypálena a vyplundrována jedním z panovníků přelomu 17. a 18. dynastie. Snad se jednalo o událost popsanou na zadní straně *Rhindova matematického papyru*. Lokalita Tell el-Habua by mohla být s Čaru také ztotožněna. V době 15. dynastie to bylo silně opevněné město. V úvahu přichází i čtvrtá možnost, a to ta, že by se mohlo jednat o úplně neznámou pevnost, kterých na východní hranici existovala celá řada od časů postavení tzv. *Vládcových zdí* AMENEMHETEM I. Tradičně se ale tato pevnost ztotožňuje právě s Tell el-Habua, popřípadě Sile.

*Rhindův matematický papyrus*¹⁹⁰ nám tak podává strohé, avšak vzácné informace o situaci na samém konci 15. dynastie, o rychlosti přesunu vojsk i jejich strategii. Zároveň ukazuje důležitost, jakou války o osvobození měly pro obyčejného obyvatele Delt, a to, že měl potřebu si zaznamenat jejich „průběh“.

¹⁸⁸ Srovnej Redford (1995:128-129).

¹⁸⁹ Redford (1995:128).

¹⁹⁰ §18A/B.

Druhý zásadní podklad pro rekonstrukci jednoho z KAMOSOVÝCH tažení jsou jeho stély. Pokud se oddělí propaganda a zásadní informace ze stél, dostaneme zajímavý popis tažení krále KAMOSE proti hyksóskému králi APOPIMU. Text první stély zachycuje z velké části rozmluvu KAMOSE se svými nejbližšími rádci. Zatímco si král stojí neústupně za svým (byť velmi idealizovaným stylem), ostatní jsou pro zachování stávající situace. Král nakonec přirozeně podléhá svému přesvědčení a s podporou boha AMONA se pouští do válečného tažení proti největšímu nepříteli. Velmi obdobnou situaci můžeme pozorovat na dokumentu z Ramessovské doby, *papyru Sallier I*¹⁹¹, kde se thébský král SEKENENRE podobně radí se svými rádci, jak odpovědět na vyzývavý dopis hyksóského krále.¹⁹² Otázkou zůstává, jakou má povídka na *papyru Sallier I* historickou hodnotu. U krále KAMOSE můžeme předpokládat jistou věrohodnost, přestože situace zřejmě nebyla až tak jednoduchá.

V textu jsou zmíněna hraniční města území králů 17. dynastie – Elefantina na jihu a Kusai na severu. Elefantina vždy byla nejjižnější výspou Horního Egypta. Králové 17. dynastie ovládali Núbii jen výjimečně (je doloženo několik tažení na jih – např. právě KAMOSOVO). O hranici probíhající v Kusai jsme si téměř jisti. Hranici v těchto místech potvrzují archeologické nálezy z pohřebišť na obou březích řeky. Zatímco na západním břehu byly nalezeny hroby Medžajů s dolnoegyptským typem keramiky, na protějším břehu Nilu byly v hrobech nalezeny nádoby hornoegyptského typu.¹⁹³

Další část textu poskytuje velmi důležité informace. KAMOSovi rádci mluví o tom, že „jejich dobytek je v papyrových houštinách“. Podle HABACHIHO tyto papyrové houštiny poukazují na Deltu.¹⁹⁴ Toto tvrzení se ale zdá nepravděpodobné, přihlédneme-li k situaci v Egyptě. Hyksósové by jen stěží připustili hornoegyptskou přítomnost více jak tři sta kilometrů za společnou hranicí. KAMOSovi rádci zde spíše hovoří o ideálním stavu. Navíc dále mluví rádci o území Hyksósů jako o „zemi Asijců“, kdežto KAMOSE drží prostě „Egypt“.

¹⁹¹ §79.

¹⁹² Srov. HABACHI (1972:51).

¹⁹³ Srov. BOURRIAU (2003:217–219).

¹⁹⁴ HABACHI (1972:51).

To je samo o sobě velmi zvláštní a můžeme jen spekulovat, jakým způsobem Hornoegyptané přemýšleli o politicko-geografické konstelaci v zemi.

Přes veškerou domluvu svých rádců se KAMOSE vydal na cestu. Zmiňuje, že před hlavní částí vojska vyslal skupinu Medžajů, aby prozkoumala pozice nepřítele. Medžajové zřejmě v době Staré říše přišli do Egypta z oblasti na sever od 2. kataraktu, později, ve Střední říši tak bývali označováni Núbijci z oblasti až za 2. kataraktem. Později přešlo toto označení jednoduše na policii či strážce pouště.¹⁹⁵ Medžajové, kteří střežili hranice mezi hyksóským a thébským územím, se řadí do skupiny tzv. *lidu pávnových hrobů*.¹⁹⁶

Důležitým momentem tažení bylo obléhání města Nefrusi, které doposud nebylo přesvědčivě lokalizováno, ale předpokládá se, že by se mohlo nacházet v okolí Ešmúnénu. Dobytím a vyplundrováním Nefrusi končí text první stély, a tak máme v informacích mezeru až do dobývání Avaridy.

Hned na začátku druhé stély si KAMOSE stěžuje APOPIMU. Nelíbí se mu způsob, jakým ho hyksóský král označuje. Sám APOPI se tituluje jako vládce, kdežto KAMOSE je nazýván princem. Lze to vykládat jako důkaz vazalského postavení thébského krále vůči APOPIMU. V textu na alabastrové nádobě¹⁹⁷ se APOPI vychloubá, že „žádná země není zproštěna odvádění poplatků“. Skutečně tedy můžeme předpokládat, že také vládcové Théb museli Hyksósum platit vazalský tribut. Zřejmě právě tato skutečnost se stala důvodem rebelie za pozdních králů 17. dynastie a nepřímo tak rozpoutala národně-osvobozenickou válku.

KAMOSE dále popisuje svůj pokus o dobytí Avaridy. To se mu však zřejmě nepovedlo, neboť hyksóské království přetrvalo dalších dvacet let. Zpustošil okolí Avaridy a možná se mu skutečně podařilo získat stovky obchodních lodí naložené zbožím. Lze pouze spekulovat, jak velká byla válečná kořist z tohoto tažení, neboť Kamose jistě přeháněl. Mezi výčtem zboží se objevuje zmínka o velkém množství bronzových seker. Několik takových seker bylo nalezeno v hrobech mužů po celém hyksóském území.

¹⁹⁵ HABACHI (1972:51), srovnej VAN SETERS (1966:106–107).

¹⁹⁶ BOURRIAU (2003:215–219).

¹⁹⁷ §20.

KAMOSOVÝM stručným prohlášením „Sebral jsem jízdu!“ dostáváme nejstarší doklad o používání vozů v Egyptě. První doklad o bojujících vozech na egyptské straně je na dosud nepublikovaných fragmentech reliéfů z AHMOSOVA chrámu v Abydu.¹⁹⁸

Dále KAMOSE jmenuje ústy APOPIHO výčet hyksóského území: „Nemám sobě rovného až po Ešmúnén a dokonce Perhathor mi odvádí poplatky.“ Ešmúnén leží poblíž Kusai, což se shoduje jak s archeologickými nálezy, tak s *první KAMOSOVOU stélou*. Co se Perhathoru týče, situace je složitější, protože jeho lokalizace není jistá. V Gabalénu stával už od 3. dynastie chrám HATHORY a od toho vznikl egyptský název Perhathor¹⁹⁹. Právě zde byly také objeveny dva stavební bloky – jeden se jménem CHAIANA a druhý s APOPIHO jménem. Nemusí to být nutně důkaz územního panství Hyksósů sahajícího až po Gabalén, ale Gabalén mohl být nejjihnějším městem, které muselo králům z Avaridy odvádět poplatky. Mohlo se ale také jednat o nějaké město v severovýchodní Deltě, což by odpovídalo předpokladu pro území pod přímou kontrolou vládců z Avaridy. Na *KAMOSOVĚ stéle* je pak uvedena spíše tato varianta, neboť za Perhathor následuje část, která se také dá přeložit²⁰⁰ „na Reově vodě“, tedy na stejném rameni Nilu jako Avaris. V *papyru Anastasi III* je pak jako Perhathor označeno město v Deltě v blízkosti mokřin *Twfy*. Na Neitokretině stéle je toto město lokalizováno mezi Tanidu a Bubastidu,²⁰¹ tedy severně od Avaridy.

V další části stély se setkáváme s APOPIHO snahou vytvořit dvě fronty – hyksóskou a kušitskou. Dopis králi Kuše byl zřejmě skutečně odeslán, a to pouštní cestou přes oázy v Západní poušti. Máme důkazy o tom, že tuto cestu používaly obchodní karavany z Dolního Egypta směřující do Núbie po velkou část Druhé přechodné doby. Svědčí o tom také nálezy keramiky dolnoegyptského typu v Núbii v pevnosti Buhén. Dokonce zde byla nalezena i keramika tell-el-jahúdíjského typu, která se vyskytuje v Tell el-Dabě v době 15. dynastie.²⁰²

¹⁹⁸ Srov. BOURRIAU (2003:228–229).

¹⁹⁹ „Dům/Doména Hathory“; BAINES & MALEK (2002:82).

²⁰⁰ REDFORD (1997:22–23).

²⁰¹ Idem.

²⁰² BOURRIAU (2003:223).

KAMOSE posla zachytil. Můžeme se jen domnívat, že APOPI vyslal více než jeden dopis. Kušitská fronta však nakonec nebyla otevřena, takže se zpráva k novému kušitskému králi buď nedostala, nebo na ni prostě nereagoval, ať už z jakýchkoli příčin.

Nakonec KAMOSE popisuje slavnostní návrat do Théb. Říká, že neztratil jediného muže. Tuto informaci můžeme bez obtíží považovat za nepravdivou. Pokud se nějaké potyčky vůbec odehrály, KAMOSovi vojáci byli spíše v nevýhodě vzhledem k lepšímu vybavení hyksóských vojáků.

Posledním písemným pramenem je životopis AHMOSE, syna ABANY. AHMOSE se zmiňuje o tom, že doprovázel svého pána, jenž jel na voze. To je jedna z nejstarších známých zmínek o boji z vozů v egyptské armádě. Otázkou však zůstává, od kdy používali vozy Hyksósové. Nemáme totiž žádné doklady o válečných vozech v hyksóském vojsku. KAMOSE sice mluví o tom, že sebral v Avaridě jízdu, není však výslovně zmíněno, zda ji používali v boji. Dá se to ale předpokládat.

AHMOSE, syn ABANY, v bojích získal několik otroků, mužských i ženských. Právě ve Druhé přechodné době začalo otroctví vzkvétat také v Egyptě. Většinou se ale jednalo o válečné zajatce. V Avaridě ale máme doklady také o zotročení žen, které pochopitelně v armádě nesloužily. Spekulovat také můžeme nad tím, zda Egyptané zotročovali jen Asijce, nebo také rodilé Egyptany. Máme důkazy o tom, že v samotné Avaridě byli Asijci stále menšinoví a netvořili nikdy více jak polovinu obyvatelstva.²⁰³

Byl také odměněn množstvím zlata a několikrát také tzv. „zlatem cti“. Ocenění za statečnost těžko dostal obyčejný voják, byť sebeodvážnější. AHMOSE, syn ABANY, pocházel z bohatého rodu z el-Kábu, snad dokonce příbuzného s thébskými králi.

Po vyplundrování Avaridy se AHMOSE I. obrátil na pevnost Šaruhén, kam se nejspíš uchýlila CHAMUDIHO rodina. Šaruhén ležel někde v jižní Palestině, jeho přesná poloha známa není. AHMOSE, syn ABANY uvádí, že byl obléhán šest let

²⁰³ Srovnej BOURRIAU (2003).

a nakonec dobyt. Co se stalo s posledními z rodu 15. dynastie a s králem CHAMUDIM si můžeme jen domýšlet.

Nakonec se král rozhodl napadnout Núbii. Jen těžko můžeme usuzovat, jaký vztah vládl mezi těmito královstvími na konci 17. dynastie. Jisté však je, že jak za KAMOSE, tak za AHMOSE byla Dolní Núbie napadena a dopis krále APOPIHO králi z Kuše dokresluje možný stav. Zdá se však, že ne všechny kušitské kmeny souhlasily s politikou krále v Kermě, neboť známe skupiny Medžajů a Núbijců v KAMOSOVĚ vojsku. Je také možné, že zaujímali čistě pragmatický postoj a pouze se nechali najímat jako žoldáci, aniž by je k účasti v bojích vedli jiné pohnutky.

Příběh AHMOSE, syna ABANY, nám tak přináší jediný zdroj informací k problematice porážky Hyksósů a jejich vyhnání z Egypta. Snad další nálezy z Ahmosova chrámu v Abydu pomohou vyjasnit situaci za posledního krále 15. dynastie.

Velmi podobný je životopis AHMOSE, zvaného PENNECHBET. Byl to také šlechtic z el-Kábu a proslavil se jako voják podobným způsobem. Jeho životopis naneštěstí začíná až tažením do Palestiny za AHMOSE I., které následovalo někdy po dobytí Šaruhénu.²⁰⁴

Z nálezů ze samotné Tell ed-Daby se dá vyčíst, že místní citadela byla dobyta za cenu lidských životů, Hyksósové se tedy nevzdali bez boje. Přes silnou fortifikaci nemohla dlouho odolávat silnému egyptskému vojsku. Byla zde nalezena těla, která byla do jednoduchých hrobů uložena bez obětin. Jednalo se zřejmě o padlé vojáky.²⁰⁵

Neegyptská populace byla zřejmě povražděna nebo zotročena, jen těžko můžeme počítat se službou v egyptském vojsku, jako tomu bylo například u Núbijců. Králi CHAMUDIMU se možná podařilo uprchnout směrem k zemi, odkud invaze Hyksósů do Egypta přišla. V pevnosti Šaruhén, kde přebýval a která se dá nejlépe ztotožnit s Tell el-Adžulem, pak byl zastížen vojskem AHMOSE I. a po dlouhých třech letech, když byl Šaruhén dobyt, byl zřejmě popraven. Tím

²⁰⁴ Viz BREASTED (1906/II).

²⁰⁵ Srovnej BIETAK (1997:116).

skončila historie 15. dynastie, která byla ze všech Hyksóských beze sporu nejsilnější, nejmocnější i nejzajímavější.

3.3 16. dynastie

Základním problémem, se kterým se musíme vypořádat, je nejednotnost v řazení panovníků do 16. dynastie a v její povaze vůbec. Podmět k těmto nesrovnalostem vznikl již ve starověku – jejich příčinou jsou rozdíly v opisech MANÉTHÓNOVA díla EUSEBIEM a AFRICANEM. Zatímco jeden označuje 16. dynastii jako „hyksóskou“, druhý ji nazývá „thébskou“.

Tento dualismus přetrvává dodnes. Zatímco jedni se přiklání k názoru, že 16. dynastie byla čistě hyksóská, druzí do ní řadí panovníky vládnoucí z Théb – současníky 15. dynastie. Vzhledem k tomu, že bylo nalezeno množství skarabů se jmény Hyksósů²⁰⁶, které se však nedají zařadit do 14., ani do 15. dynastie, zůstali by tito vládci nezařazení. Nabízí se tedy přiřazení těchto Hyksósů k 16. dynastii. Králové, kteří vládli z Théb, jsou vedlejšími liniemi rodu panovníků 13. dynastie.

Povaha 16. dynastie je jiná než povaha většiny ostatních egyptských dynastií. Panovníci, kteří se do ní řadí, netvořili jednu rodovou linii. Byli to panovníci, kteří vládli nad malými, lokálními královstvími ve středním Egyptě. Jejich moc byla omezená a obecně se soudí, že byli vazaly králů 15. dynastie. Zřejmě museli králi odvádět poplatky a pomáhat mu při vojenských výpravách.

Králové této dynastie přišli s velkou vlnou přistěhovalců a válečníků kolem roku 1634 př. n. l. Zatímco hlavní větev se vydělila v Avaridě a nastolila vlastní dynastii, králové 16. dynastie pokračovali dále na jih. Původně se zřejmě mohlo jednat o vůdce různých západosemitských kmenů, anebo „vládce cizích zemí“, nejpravděpodobněji ze Syropalestiny.

Poté co dobyli Memfidu a přinutili krále 13. dynastie opustit královskou rezidenci v Ictaeji (za DIDUMESE), pokračovali snad až do Théb a postupně se usídlili převážně ve středním Egyptě, kde vytvořili svá vlastní závislá území.

Nejčastějšími doklady o činnosti králů 16. dynastie jsou nápisy z Horního Egypta. Hyksóští panovníci zřejmě museli velmi často napadat Théby a okolí.

²⁰⁶ §34 – §50.

Jména králů pozdní 13. dynastie a nápisy ze 17. dynastie poukazují na válku, zoufalou obranu Théb, hladomory a chudobu. Nejvěrněji je tato situace patrná na SANCHENRE MENTUHOTEPOVĚ stéle²⁰⁷, kde se král vychloubá svými úspěchy na bitevním poli. Na RAHOTEPOVĚ stéle²⁰⁸ je zmínka o zničeném chrámu boha Mina v Koptu. Je pravděpodobné, že tuto škodu způsobili Hyksósové postupující k Thébám. Obdobná situace se vyskytuje také v nápisu v HATŠEPSUTINĚ chrámu ve Speos Artemidos²⁰⁹. Chrám „paní Kusai“, který byl údajně v troskách, zničily spíše egyptská vojska, snad dokonce ta vojska krále KAMOSE, o jejichž aktivitě v okolí Kusai máme doklady.

Naprostě žádné informace nejsou k dispozici, co se zániku 16. dynastie týče. Otázkou zůstává, nakolik můžeme 16. dynastii ohraničit, ale dá se předpokládat, že v době hyksósko-thébských válek už neexistovala. Mezi důvody náhlého konce můžeme řadit vojenskou intervenci, ať už ze severu, od Hyksósů, nebo z jihu, od thébských králů, což je pravděpodobnější.

Poslední králové 16. dynastie mohli mít podobnou moc jako jistý TETI, syn PEPIHO, kterého zmiňuje na své stéle KAMOSE. Lokální vládce se sídlem v Nefrusi měl viditelně velkou samostatnost a to, že dobývání Nefrusi KAMOSE popsal na své stéle, může znamenat, že TETIHO smrt pro něj měla velkou důležitost. Stejně jako všechny hyksóské dynastie nebyla 16. dynastie zmíněna na žádném seznamu králů kromě *Turínského královského papyru*.

²⁰⁷ §61.

²⁰⁸ §56.

²⁰⁹ §77.

4 Kulturní kontext

Kultura chápána jako specifický způsob organizace lidské činnosti, zhmotněný ve výsledcích fyzické a duševní práce, v soustavách společenských norem a institucí, duchovních hodnotách, v systému vztahů lidí k přírodě, k sobě navzájem i v poměru člověka k sobě samému představuje nezbytnou součást a determinant historického vývoje, a jako taková ho dokresluje.

Ve starověkém Egyptě hrála kultura v životě velkou roli. Egypťské náboženství bylo důležitým determinanem vývoje kulturního smýšlení, a jeho dopad je v mnoha ohledech patrný až do dnešních dnů. Chránová architektura Druhé přechodné doby v mnohém ovlivnila podobu chrámů pozdějších období. Egypťská společnost se naučila být kosmopolitní a otevřená novému. Umělci, kteří ztratili kontakt ke klasickým centřům vzdělanosti a umění, si vytvořili vlastní, originální styl, který pak ovlivnil umění a kulturu jako takovou pozdějších období, především Nové říše. Tím vším a dalším přispěla infiltrace Hyksósů a období jejich vlády do vývoje kulturního smýšlení egypťské společnosti, a tedy i soudobé kulturní vyspělosti.

Staří Egypťané na Druhou přechodnou dobu vzpomínali v negativních konotacích. Jejich představa však byla v mnohém ovlivněna silnou protihyksóskou propagandou pozdějších panovníků. Ve skutečnosti nebyla nadvláda Hyksósů, alespoň v pozdějších obdobích 15. dynastie, tak negativním obdobím, jak si staří Egypťané a raní egyptologové mysleli.

Pro potřeby této práce se k materiální a duchovní kultuře této epochy egypťských dějin bude přistupovat odděleně. Mnohé o materiální kultuře Hyksósů již bylo řečeno ve výčtu písemných a archeologických pramenů pro tuto dobu, avšak stále nebyly postihnuty některé odvětví lidského bytí. Pojednání o hyksóské materiální kultuře jsou rozděleny do následujících podkapitol: sídla a obydlí, obchod, umění a umělci, armáda, chránová architektura, královské hroby.

Písemné prameny nám mimo jiné poskytují náhled od duchovního světa hyksóských elit, v menší míře pak prostého obyvatelstva. Budeme si tedy

především všímát: vzdělání a písmo, náboženství a s ním spojených pohřebních zvyklostí a fungování administrativy.

4.1 Sídla a obydlí²¹⁰

Největší množství nálezů, ze kterých si můžeme vytvořit poměrně přesnou představu o struktuře města hyksóské doby, máme přímo z centra kultury Hyksósů – z Tell ed-Daby. Informace zde díky práci rakouských archeologů můžeme čerpat ze všech období dlouhé historie města.

Architektura domů se v Druhé přechodné době díky Hyksósům v mnohém změnila. Často je patrný neegyptský půdorys domů, v některých obdobích je do areálu domu dokonce začleněna hrobka, vchod do ní někdy tvořila i samostatná místnost.

V nejstarších obdobích stále ještě převládal klasický půdorys domu – typicky egyptský. Postupně se však objevují neegyptské prvky. Můžeme sledovat, jak se architektura a styl vyvíjely, až se nakonec musely podřídit rostoucí populaci ve městě a dostali snad až věžovitý charakter.

Ať už měl dům jakýkoli půdorys a ať už byl jeho majitel sebebohatší, dům vždy obsahoval otevřenou místnost, kde se v centrální části vždy nacházelo ohniště. Areál domu byl často obklopen ohradní zdí, v otevřeném prostoru mezi touto zdí a zdí samotného domu se nacházely sila pro skladování potravin.

Jako ve všech obdobích, také ve Druhé přechodné době byl jedním ze základních ukazatelů bohatství majitele počet místností v domě. Tento jev je patrný také v Tell ed-Dabě. Byly nalezeny domy s jednoduchým, obdélníkovým půdorysem, členěné většinou na dvě místnosti, ale také domy s větším počtem místností, větších i menších, které měly různé funkce. Sociální rozdíly se v Avaridě postupem času začaly prohlubovat a největší rozdíly ve velikosti domů sledujeme v období poslední fáze 15. dynastie. V té době vzhledem k populační explozi musely ceny parcel stoupat a větší množství životního prostoru si mohla dovolit jen privilegovaná vrstva.

²¹⁰ Viz Archeologické prameny.

Doklady zajímavého jevu byly nalezeny ve vrstvě spadající do období invaze Hyksósů do Egypta. Stará obydlí, vystavěná za 14. dynastie, byla náhle nahrazena novými, které vykazovaly znaky nového stylu. Mohlo to být příčinou epidemie, jejíž doklady byly nalezeny v Tell ed-Dabě. Rozsáhlé ničení obydlí však v tomto případě nemá opodstatnění, a tak se dá předpokládat spíše násilná forma převzetí vlády nad městem doprovázená ničením všeho starého. Stará obydlí byla srovnána se zemí a nahrazena novými, vyhovujícími budovami. V původním stavu zůstaly dvě stavby – hlavní chrám, který byl používán ještě v následujícím období, a královský palác, který pokračoval v plnění funkce centra administrativy.

Královský palác je důležitou stavbou. Jistě byl vedle chrámového okrsku nejdůležitější součástí města. Jakou formou se uskutečňovaly styky mezi palácem a městem není známo, některé nálezy svědčí o poměrně silné směně. Tradice královského paláce pokračující již od 12. dynastie, kdy zde byla letní rezidence panovníka, skončila v době počátku 18. dynastie. Tehdy sloužil palác jako příbytek panovníka v době, kdy byla v Deltě shromažďována vojska pro tažení do Syropalestiny. Později se královská rezidence vrátila zpět do okolí Avaridy v Ramessovské době.

Vývoj architektury domů v Avaridě naznačuje náhlé kulturní změny. Jejich styl poukazuje na novou kulturu, která do té doby nemá v Egyptě obdoby. Máme tak důkaz o silné populaci Neegyptů z oblasti Předního východu, která v Avaridě žila a zároveň se dá podobná situace předpokládat i na jiných lokalitách *střední doby bronzové* v Egyptě.

4.2 Obchod

Obchodní styky se na území Hyksósů omezovaly pouze na několik oblastí, které však byly centry obchodu pro širokou oblast. Nejdůležitějším centrem byla samotná Avarida, která nejdříve od 14. dynastie zajišťovala veškeré obchodní styky se Syropalestinou. Právě obchod byl zřejmě největším zdrojem prosperity obyvatel Avaridy a jistě i místních vládců. Dokonce i postupný úpadek 14. dynastie způsobilo mezi jinými i oslabení styků se Syropalestinou.

Obchod s Núbíí, pokud se nadále uskutečňoval, probíhal s největší pravděpodobností přes oázy v Západní poušti. Doklady o obchodních stycích s Dolním Egyptem jsou patrné v pevnosti Buhén, kde byla nalezena keramika dolnoegyptského typu. Na tzv. *pohřebišti K* na stejné lokalitě bylo dokonce nalezeno několik nádob tell-el-jahúdíjské keramiky. To potvrzuje, že obchod mezi pevnostmi Buhén v Dolní Núbii a některým dolnoegyptským městem stále ještě probíhal v době, kdy už se v Egyptě objevovala tato syropalestinská keramika. Obchod s Buhénem tak musel probíhat ještě za 15. dynastie.

Hyksósové ale pokračovali ještě více na jih. Máme doklady o stycích s Kermou, hlavním městem království Kuš, které dosáhlo největšího rozmachu právě ve Druhé přechodné době (tzv. *klasické kermské období*). Styky zřejmě probíhaly také po obchodní strážce. Nález skaraba úředníka HARA v Kermě a Kustulu nemusí nutně poukazovat na obchodní styky. Avšak víme, že luxusní tell-el-jahúdíjská keramika byla v Kermě známá a ta sem mohla být dovezena pouze jako obchodní artikl.

Z některých nápisů thébských králů vyplývá, že řeka Nil byla u Kusai uzavřená. Pokud chtěla loď proplout, musela zaplatit vysoký poplatek. Králové z Théb tak neměli přístup k obchodním centrům Syropalestiny. To se projevuje také v pohřebních zvyklostech, kdy rakve musely být vyráběny ze sykomory, dřeva, které je mnohem méně kvalitní než libanonský cedr.

Obchod můžeme považovat za obživu velké části populace Avaridy, ať už pracovali jako prodavači, nebo jako součást karavan putujících po tzv. Horově cestě do bohatých měst Syropalestiny. V Tell ed-Dabě byly nalezeny domy, které BIETAK identifikoval jako obchody.²¹¹

Mezi městy ovládanými Hyksósy jistě probíhaly podobné obchodní kontakty. Rychlé rozšíření kultury přinesené do Egypta spolu s Hyksósy tyto styky potvrzují. Přesto se mimo severovýchodní Deltu neegyptská kultura neprojevuje tak silně. To je jistě způsobeno omezeným stykem s Neegyptany, kteří žili převážně v Deltě. Průzkum části Memfidy prováděný také ve vrstvě z Druhé přechodné doby ukázal, že zde se změna kultury určované z Avaridy

²¹¹ BIETAK (1979:238)

projevila jen minimálně a že vývoj zde prakticky pokračuje nezměněn od Střední říše.

4.3 Umění a umělci

V Druhé přechodné době se v Egyptě nacházelo jen malé množství umělců, kteří udržovali středoříšskou tradici. Tento jev je typickým projevem upadající moci vládnoucí třídy. Umělecké dílny vždy blízce souvisely s královským palácem a schopností koncentrace nadbytku pro udržování této skupiny populace. Politická nejednotnost Egypta pak znamenala i úpadek umění. Postupem času, když se vytvořila velká politická centra v Avaridě a Thébách, se úroveň umělecké tvorby znovu zlepšila. V Thébách více než v Avaridě je ale patrný velký odklon od středoříšské tradice.

Z hyksóské strany se nám bohužel nedochovaly téměř žádné původní sochy a reliéfy. Sochy popsané jmény hyksóských králů, které byly nalezeny na lokalitách v Deltě, byly usurpované a původně patřily králům 12. dynastie. Žádné reliéfy nalezeny nebyly (v Deltě se však jedná o příznačnou situaci). Mezi nálezy z Tell ed-Daby patří fragmenty omítky z místního chrámu. Na některých jsou patrné pozůstatky výzdoby s lidskými postavami.

Nedostatek uměleckých předmětů neznamena, že na hyksóském dvoře nebyli vůbec žádní umělci. Pravděpodobně byly vyráběny sochy egyptského stylu. Nálezy podobných předmětů by jistě přispěly k našemu vnímání hyksóské doby.

Jediná socha, kterou můžeme označit za původní byla nalezena ve zlodějské jámě. Její styl je směsicí egyptských a kananejských znaků. Příklad sochy významného muže bychom mohli praktikovat na celé období, tato interpretace by však mohla být zavádějící. Především u posledních panovníků 15. dynastie se dá očekávat snaha o přizpůsobení umění egyptské tradici.

Dokladem vyspělé umělecké tvorby by mohly být šperky nalezené v některých bohatě vyzdobených hrobech v Tell ed-Dabě. Není však zcela jisté, zda nepochází z pohřbů elity Střední říše, jejíž hroby mohly být Hyksósy

vyplundrovány. Jejich styl se totiž nápadně podobá šperkům princezen 12. dynastie nalezených v jejich hrobech na pyramidových polích.

Velkým problémem zůstává interpretace fragmentů mínojských fresek nalezených na půdě paláce v Tell ed-Dabě. Typické mínojské motivy a výjevy mají obdobu také na jiných místech ve východním Středomoří (paláce v Knóssu, Alalachu a Kabri). S Avaridou však musel být udržován bližší vztah.²¹² Umělci, kteří malovali tyto fresky mohli být na Krétě vyškoleni. Stejně tak se mohlo jednat o Kréťany, kteří přišli do Egypta, snad dokonce jako členové družiny doprovázející mínojskou princeznu na její cestě do Egypta. Vedle mínojských fresek však tuto teorii nic jiného nepotvrzuje. Tuto možnost však vyvrátit nemůžeme.

4.4 Armáda

Neexistují žádné přímé doklady o tom, jak vypadalo stálé hyksóské vojsko. Jako armáda se nedá označit ozbrojený proud uprchlíků, který vpadl do Egypta a nastolil 15. a 16. dynastii vládců. Další zmínky o bojových aktivitách Hyksósů pochází od thébských králů, kteří s nimi na jihu často bojovali. Z nich však o hyksóském vojsku nevyčteme nic. Musíme se tak spoléhat až na *KAMOSOVY stély*. Ani z nich se však nedá příliš mnoho vyčíst. Snad jen zmínka o válečných sekerách a především vozech může naznačit něco víc.

Válečné sekery jsou dobře doložené také z hrobů. Po celou Druhou přechodnou dobu byli válečníci důležitou částí populace, postupem času však majitelé zbraní tvořili spíše uznávanou, elitní vrstvu společnosti a původní funkce samotné zbraně přešla na označení této privilegované vrstvy.

Vhledem k tomu, že Hyksósové přejali egyptskou administrativu, dá se očekávat, že i organizace vojska zůstala v podobě, jaká v Egyptě existovala před jejich infiltrací. Podobnost mezi organizací státního aparátu a organizací vojska byla ve starém Egyptě patrná.

Často se mluví o převratných novinkách, které Hyksósové přinesli do Egypta. Mezi těmito novinkami je také několik, které mají vztah především

²¹² BIETAK (1979:124).

k armádě. Snadno se tak dá vyložit rychlý pád panovníků 13. dynastie. Přesto by mohl být tento názor poněkud zavádějící. Na druhou stranu musíme uznat, že některé dosud v Egyptě neznámé věci se začaly objevovat právě ve Druhé přechodné době. Jejich rozšíření Hyksósy tak je nejsnazším vysvětlením tohoto jevu.

Mezi tyto novinky bychom měli na první místo zařadit válečné vozy. Skutečností je, že z dřívějších období z Egypta žádné doklady o vozech nemáme. Jediným dokladem o používání vozů v Druhé přechodné době je strohá zmínka na *KAMOSOVĚ stéle*. KAMOSE zde neodkazuje na použití vozů v boji. Nejstarším dokladem válčících vozů jsou ony nepublikované fragmenty reliéfů z AHMOŠOVA chrámu v Abydu. Amorejci, s nimiž jsou Hyksósové ztotožňováni, byli tradičně poměrně zdatnými jezdci. To by mohlo svědčit pro možnost, že si s sebou do Egypta přivezli vozy již na samém počátku, kolem roku 1634 př. n. l. Na základě dochovaných pramenů však musíme být skeptičtí a zvážit také možnost, že pokud vůbec do Egypta válečný vůz přinesli Hyksósové, nemuselo se to nutně stát hned na počátku jejich egyptské historie.

Některé indicie poukazují také na to, že kůň, kterým byl válečný vůz tažen, byl v Egyptě známý už ve Střední říši. Kompletní kostra koně byla nalezena v Tell el-Habui, pevnosti vykazující silné podobnosti s Avaridou. Nutno podotknout, že egyptský název koně a jízdy byl založen na základu kananejského označení.

Dalšími novinkami, které podle předpokladu přinesli do Egypta Hyksósové byly dva druhy zbraní – nový typ válečné sekery a složený luk. Složený luk měl mnohem větší dostřel a sílu než jednoduchý luk, do té doby v Egyptě používaný. Vzhledem ke své velikosti byl také mnohem praktičtější. Válečná sekera, kterou objevujeme v hrobech Hyksósů má typický, protáhlý tvar sečné části. Tento typ bývá označován jako syropalestinský. Takový druh sekery způsobil rozsáhlá smrtelná zranění krále SEKENENREA TAA. Sekery byly vyrobeny z bronzu, další novinky, která jistě v boji Hyksósům pomohla. Objevují se také teorie, že Hyksósové s sebou přinesli zvyk používat v boji helmice, neexistují

o nich však žádné doklady až do doby velkých tažení do Syropalestiny za panovníků 18. dynastie.

Všeobecně přijímaný pohled na Hyksósy je vyobrazuje jako válečníky, kteří se násilně zmocnili Egypta a nemilosrdně vraždili a ničili. Dnešní poznatky spíše poukazují na jejich mírumilovnost a civilizovanost.

4.5 Chránová architektura²¹³

Naše poznatky se v tomto směru opírají především o nálezy z Tell ed-Daby, kde se také nacházel největší a nejdůležitější svatostánek hyksóské doby. Bylo zde nalezeno hned několik chrámů, které byly archeology označeny římskými číslicemi. Nejdůležitější jsou chrámy I, II, III a V. První tři chrámy jsou svou strukturou neegyptské a srovnatelné se syropalestinskými chrámy *střední doby bronzové*. Největší paralelu vidí archeologové v chrámu v Hazoru v jižní Sýrii.²¹⁴ Chrám V pak vykazuje egyptské znaky.

Jednalo se o jednoduché, členěné chrámy poměrně velkého měřítka. Chrám III patřil ve své době k největším chrámům na světě. Avarida musela být jedním z nejdůležitějších náboženských center východního Středomoří.

Chrám v Avaridě měly úzký vztah k pohřebišti, které je obklopovalo. Jejich funkce tedy byla převážně zádušní. Přesto v nich byly uctívány i božstva. Podle velikosti chrámů by se mohlo jednat o hlavní egyptská a syropalestinská božstva. V úvahu přichází SUTEH, BAAL a ASTARTE, popřípadě božstvo vzniklé sloučením syropalestinského BAAL-SÁPANA s egyptským SUTEHEM.

V architektuře chrámů se objevují některé zajímavé znaky. Například dvojité zdi, mezi nimiž je prostor taktéž vyplněný, nejsou typicky egyptské a podle BIETAKA mají paralelu v syropalestinských chrámech s tlustými kamennými zdmi.²¹⁵ V okolí chrámu byly nalezeny fragmenty omítky, která byla původně součástí chrámu. Nese stopy modré barvy a v několika případech také

²¹³ Viz Archeologické prameny.

²¹⁴ BIETAK (1979:257).

²¹⁵ BIETAK (1979:249-250).

části postav. Tyto chrámy tedy byly zvenčí pomalované výjevy postav a alespoň zčásti pomalovány modrou barvou.

Chrám II je zvláštní svým půdorysem, respektive svými proporcemi. Je poměrně velký, ale jeho délka není v souladu s jeho šířkou. Je tak označován jako „úzký chrám“ (*Breithaustempel*). Jeho funkce byla podobná jako u ostatních – jednalo se zádušní chrám. Proč byly zvoleny tak podivné proporce, není zcela jasné. Je dosti dobře možné, že mohl plnit jinou specifickou funkci.

Prvkem architektury chrámů byly dveřní sloupky, jejichž pozůstatky obsahující často jména králů byly nalezeny v Tell ed-Dabě. Byl nalezen také oltář, pod nímž se nacházel votivní depozit. Zajímavým prvkem chrámové architektury byly dveře ve východní stěně předsíně, které ústily do jiné místnosti, popřípadě přiléhajícího chrámu.

Nový typ půdorysu chrámů má vliv na pozdější vývoj chrámové architektury v rozměru celých dějin Egypta. Jejich půdorys nese velmi podobné znaky jako vícepokojové domy v Avaridě a byl s největší pravděpodobností od nich odvozen.²¹⁶

Chrámy v Avaridě reprezentují kulturní fenomén doby: směsici egyptských a neegyptských prvků, které společně vytváří homogenní kulturu, která se v Egyptě vyvíjela ve Druhé přechodné době.

4.6 Královské hroby

Bohužel doposud nebyly nalezeny vůbec žádné hroby lidí, které by se daly s jistotou označit za hroby panovníků. Snad jen bohatě zdobené hroby nalezené na pohřebišť v Tell ed-Dabě poukazují na možnost, že by se mohlo jednat o členy královské rodiny. Jejich pohřby vykazují jistou paralelu k pohřbům členů královské rodiny 12. dynastie.

Teorie, že by si mohli králové 15. dynastie stavět hroby v (dolno)egyptské tradici, tedy pyramidy, se zatím zdá jako neopodstatněná. Bloky nalezené v Gabalénu sice skutečně mohly pocházet z okolí Memfidy, jejich přiřazení ke stavbě zádušního charakteru, natož pyramidy, by bylo pouhou

²¹⁶ Viz BIETAK (1997:107-108).

spekulací. Stejně tak přiřazení pyramid, jejíž zbytky měly být nalezeny v blízkosti Athribidy, která byla ještě v 19. století patrná, některému panovníkovi Druhé přechodné doby je nepravděpodobné.²¹⁷

4.7 Pohřební zvyklosti²¹⁸

Charakteristika pohřebních zvyklostí Druhé přechodné doby je obtížná vzhledem k neustálým změnám, ke kterým docházelo v průběhu tohoto období. Naše poznatky jsou opět závislé na výkopových pracích v Tell ed-Dabě, neboť z jiných lokalit již máme jen omezený soubor informací. Přesto právě pohřby jsou jedním z mála kritérií pro studii obecné charakteristiky pohřebních zvyklostí pro oblast celého Egypta.

Ve skutečnosti celé území pod správou Hyksósů přejímalo některé prvky pohřební kultury. Nejvíce patrná je tato tendence v severovýchodní Deltě. Máme však také doklady z memfidské oblasti. Tell-el-jahúdíjská keramika byla luxusní součástí pohřební výbavy i ve Fajjúmu a Núbii.

K závěru 15. dynastie se začínají navracet egyptské zvyky a na jejím konci pozorujeme čistě egyptské pohřby. Byl to jistě důsledek proklamace tradiční egyptské kultury panovníky pozdní 15. dynastie.

Jako jeden z klasických prvků pohřbů této doby můžeme označit ukládání zbraní do hrobů. Jedná se o sekery syropalestinského typu a dýky. V bohatších pohřbech bylo nalezeno i několik takových zbraní.

Typická hrobka sestávala z klenuté cihlové pohřební komory, v níž bylo tělo uloženo většinou ve skrčené nebo poloskrčené poloze. Ta není pro Egypt typická. Vyskytly se i pohřby v poloze nataženého těla spočívajícího na zádech. Takové pohřby však můžeme označit za výjimečné.

Zajímavé je sledovat vývoj v umístění hrobek v rámci města. Z počátku pozorujeme tendenci pohřbívat na pohřebišti v okolí chrámového okrsku. S rostoucí populací však začali obyvatelé Avaridy pohřbívat své blízké do areálu domu, do pohřební komory přístupné šachtou ústící do dvora nebo do samostatné

²¹⁷ Viz VERNER (1997).

²¹⁸ Viz Archeologické prameny.

místnosti, často uzavřené. Ve stejné době se do areálu starého pohřebiště infiltrují domy. S postupem času ale začala být populace ve městě ještě větší a nároky na prostor neumožnily stavět rozlehlé dvory, anebo „místnosti pro mrtvé“. Ústí šachet tak začalo být umísťováno do podlahy samotných domů. Děti byly ze stejných důvodů pohřbívány pouze do amfor, jimž bylo uraženo hrdlo, aby se do nich tělo dalo uložit.

Fenoménem přebraným ze Syropalestiny jsou jednoznačně pohřby oslů při vchodu do hrobky. Tento zvyk v egyptské historii nemá obdoby. Důvody pro pohřbívání jsou nejasné, ale jelikož se tento zvyk praktikoval jen na lokalitách severovýchodní Deltě a jižní Palestiny, musíme hledat důvody právě zde. Nabízí se tak možnost, že pro společnost obchodníků se Syropalestinou musel být osel velmi cenný. Někteří vědci také navrhuji, že osli mohli být používáni při pohřbu k tažení rakve zesnulého, a pak rituálně usmrceni.

Také pohřby sluhů před vchodem do hrobky nejsou typické pro Egypt, i když v Archaické se podobné zvyky praktikovaly.

Jako obětiny jsou do hrobek přikládány různé nádoby, někdy tell-el-jahúdíjského typu, maso, šperky, skaraby a zbraně.

Ve Fajjúmu a Dér Rífě byly nalezeny pohřby jiného charakteru. Ve Fajjúmu byli pohřbeni Neegyptané, Núbijci, avšak v čistě egyptských pohřbech. V Dér Rífě se jednalo o hroby tzv. lidu pánvových polí. Tito nebyli Egyptané, ale Núbijci, kteří jsou ztotožnitelní s Medžaji z Kamosových textů. Součástí pohřbů byly také nádoby tell-el-jahúdíjského typu a dolnoegyptská keramika. Na druhém břehu řeky, na lokalitě Mostagedda, byly nalezeny hroby stejného etnika i typu, ale obsahovaly hornoegyptskou keramiku. Jasně z toho vyplývá, že právě v těchto místech probíhala hranice mezi 15. a 17. dynastií.

4.8 Administrativa

Z nálezů pečetních skarabů²¹⁹ vyplývá, že Hyksósové užívali egyptský způsob administrativy. Ještě za hyksóského vpádu zřejmě v Avaridě fungovala egyptská administrativa řízená z místního královského paláce. Hyksósové neměli důvod

²¹⁹ Viz Písemné prameny.

účinnou administrativu měnit. Již na počátku 15. dynastie, za vlády MAIBRE ŠEŠIHO, existovalo množství úředníků sloužících novému králi. Jedním z takových byl HAR, královský nositel pečeti, královský pokladník a jediný přítel krále.²²⁰ Lokality, kde byli nalezeni skaraby s jeho jménem, jsou rozptýleny od jižní Palestiny po Kermu v Horní Núbii.

Na HAROVĚ příkladu si můžeme snadno vytvořit představu o fungování administrativy 15. dynastie. Proč se skaraby dostaly tak daleko nevíme, jistě jsou však dokladem úzkých politických či obchodních vztahů.

Skaraby jsou často nacházeny také v hrobkách. V Tell ed-Dabě mrtví často skaraba svírají v levé ruce. Za života se muselo jednat o úředníky. Mezi těmito skaraby byli nalezeni také někteří se jmény dávno zemřelých panovníků, jejichž vláda přinesla prosperitu či znamenala období klidu. Tak byl nalezen například skarab SOBEKHOTEPA IV. ze 13. dynastie. Jiným příkladem je skarab CHAIANA nalezený v hrobě ve Fajjúmu z doby hyksósko-thébských válek.

Máme tak doklady toho, že i v dobách společenského rozvratu fungovala egyptská administrativa na poměrně dobré úrovni. Vždyť právě pomocí skarabů, na nichž bylo jméno krále, rozšiřovali úředníci Druhé přechodné doby vliv svého krále.

4.9 Vzdělání a písmo

Na rozdíl od všeobecně přijímaného faktu Hyksósové nebyli zdaleka tak nevzdělaní a „barbarští“. Jistě, počátek jejich vlády znamenal pro Egypt dobu úpadku, to ale nebylo způsobeno jejich přítomností v zemi, ale celkovým společenským úpadkem. Podobnou situaci můžeme sledovat za pozdní 13. dynastie, tedy v době současné vpádů Hyksósů do Egypta.

Vždyť za vlády Apopiho vzkvétala vzdělanost a snad i umění. Byl sepsán *Rhindův matematický papyrus*.²²¹ Jeho základem je asi osmdesát šest různě smíšených matematických úloh, které byly pravděpodobně rozvedením základního učiva a příručkou pro učitele. Opsání takového papyru byl úkol, jehož

²²⁰ MYNÁŘOVÁ (2003:46).

²²¹ VYMAZALOVÁ (2002:197).

se mohl zhostit jen písař vyškolený na nejvyšší úrovni tohoto řemesla, který měl přístup ke specializovanému archivu matematických textů, jaký se těžko mohl nacházet jinde než v PTAHOVĚ chrámu v Memfidě.²²²

Také *paleta písaře ATUA* vypovídá o mnohém. Jednalo se zřejmě o druh památeční palety, neboť v textu je zmíněno, že ji ATUOVI daroval sám král, „písař Reův“. O králi se mluví jako o vzdělaném monarchovi, který ovládá egyptský jazyk i písmo. Můžeme si pak snadno představit, jaký měl takový panovník vztah k literatuře apod.

Špatné podmínky pro zachování písemných pramenů hyksóských králů nám brání v objektivním pohledu na tuto jistě pozoruhodnou dobu. Přese všechny úspěchy, které Hyksósové v tomto směru zaznamenali, se v textech objevuje větší množství chyb než ve 12. dynastii. Doba celkového úpadku a politické nejednotnosti musela zanechat jisté následky.

4.10 Náboženství²²³

Egyptské náboženství je velmi složité a dnešní člověk může jen s velkými obtížemi pochopit duchovní představy starých Egyptanů. Náboženství hyksóské doby je pak ještě složitější, neboť se zde opět setkávají dva směry – egyptské náboženství a původní náboženství Hyksósů.

Hyksósové zřejmě měli tendenci své původní bohy ztotožňovat s jejich egyptskými příbuznými. Často se tak dělo na základě vlastností a schopností boha, ale jsou známy i příklady, kdy se mohlo jednat o ztotožnění na základě podobné zvukové podoby.

Nejpatrnější je uctívání egyptského boha SUTEHA. Některé nápisy hyksóských králů mluví o SUTEHOVI jako pánu Avaridy, kterému byly vystavěny chrámy. Bůh SUTEH byl jistě místním bohem Avaridy a jistě byl uctíván ve většině místních chrámů. Někteří badatelé se domnívají, že v Avaridě byl uctíván již dávno před Hyksósy díky jeho blízkému vztahu k Asii. Avaris tehdy ležela na hlavní tepně vedoucí do této oblasti, a tak byl uctíván právě v tomto

²²² BOURRIAU (2003:210).

²²³ Viz. REDFORD (1995), VAN SETERS (1966).

městě.²²⁴ Nejstarší zmínka o uctívání tohoto boha v Avaridě však pochází až z vlády NEHESEJE.

Pravděpodobně proběhlo ztotožnění SUTEHA s některým syropalestinským bohem. Mohlo se jednat o boha BAALA, popřípadě jeho formu BAALA-SÁPÁNA. Oba měli podobné vlastnosti. Orientace SUTEHA na Asii je patrná na *stéle 400 let* i jiných textech Ramessovské doby, kde je označován také jako „mocný býk Retenu“.²²⁵ Uctívání boha SUTEHA-BAALA v Avaridě se zdá jako reálné.

Dalším božstvem, které bylo v Egyptě ztotožněno byla ANAT. S jednou z nejstarších zmínek o této syropalestinské bohyni se setkáváme na papyru ze Střední říše, kde se vyskytuje ve jménu asijského zajatce. V hyksóské době byla snad ztotožněna s HATHOR. Tato úvaha se opírá a ramessovský text, kde je spolu s ASTARTE uvedena jako dcera REA. Tato bohyně se také objevuje ve jménech prvních králů 16. dynastie. To je nejpřesvědčivější důkaz o tom, že v Egyptě musela být alespoň známá.

Stejně tak ASTARTE mohla být uctívána v podobě HATHORY. Vykazuje podobné vlastnosti, jedná se o bohyni lásky a boje. Také se jedná o patronku válečných vozů.²²⁶ Ve jménech se objevuje už od počátku Nové říše, a tak můžeme očekávat, že se v Egyptě její kult rozšířil právě ve Druhé přechodné době.

Syropalestinský bůh HORON byl podle VAN SETERSE ztotožněn s bohem HOREM, a to na základě podobné zvukové hodnoty jmen obou bohů.²²⁷ HORON se v Egyptě běžně vyskytuje od Nové říše. Podobné vlastnosti asijských bohů BAALA a REŠEFA mohly podobně vést ke spojení REŠEFA a SUTEHA. REŠEF je v Egyptě známý od Nové říše.

Někteří z těchto bohů, či jejich formy vzniklé spojením egyptského a asijského boha, mohly být uctívány v Avaridě, kde byla nejsilnější neegyptská populace. Velikost chrámů v Avaridě poukazuje na to, že zde musely být uctívána

²²⁴ VAN SETERS (1966).

²²⁵ VAN SETERS (1966:175).

²²⁶ IESE (1997:147).

²²⁷ VAN SETERS (1966:179).

nejvýznamnější božstva. V úvahu přichází především SUTEH-BAAL a HATHOR-ASTARTE, popřípadě HATHOR-ANAT.

Tito bohové se v Egyptě mnohem více zabydleli během imperialistických válek králů Nové říše. Do Egypta se tak mohli dostat až v této době. Přesto je pravděpodobné, že základy pro jejich asimilaci vytvořili již Hyksósové.

5 Závěr

Hyksósové představují základní element nejen Druhé přechodné doby, ale celého starověkého Egypta. Přestože s titulem *ḥꜥꜣ ḥꜣswt* se setkáváme prakticky po celé dynastické období, hyksóská nadvláda trvala ve skutečnosti jen asi dvě a půl století.

Toto období znamenalo pro staré Egyptány dobu úpadku, a tak na Hyksósy vzpomínali v negativním smyslu. Příčinou této situace byly propagandistické, antihyksóské snahy panovníků Nové říše a do jisté míry i egyptská nesnášenlivost vůči všemu cizímu, která by se snad dala nazvat xenofobií. Jejich jména nebyla vepsána do královských seznamů vytesaných v hlavních chrámech říše a období úpadku mělo být zapomenuto.

Do dnešní doby se nahlížení na Hyksósy příliš nezměnilo a považujeme je spíše za barbarské dobyvatele, kteří násilně ukončili období prosperity. Čistě vědecký pohled na věc však přinesl nové poznatky a donutil nás zcela přehodnotit obecné smýšlení.

Podářilo se tak vytvořit obraz pozoruhodné doby, která na první pohled neláká, avšak po detailnějším nahlédnutí nás uchvátí. Vždyť se jedná o dobu, kdy se státy, které vytvořily základy moderní civilizace, náhle otevřely světu za hranicemi svého území. Jedná se o dobu náhlých změn v myšlení člověka, dobu, v níž zavládla tendence přejímat cizí zvyky, kulturu i tradice. Jedná se o dobu politických zvrátů, které jsou nedílnou součástí vývoje naší civilizace. Tato doba si jistě zaslouží lepší označení než „období úpadku“.

Naše poznatky jsou závislé na pramenech, více jak tři a půl tisíce let však nedovolilo zachování více než malého počtu historicky cenných materiálů. Nedostatek písemných pramenů často vede k mylné představě o necivilizovanosti Hyksósů, avšak z toho mála, které můžeme studovat, vyplývá na povrch, že králové 15. dynastie proklamovali egyptianizaci a opisovali literární a vědecká díla velké kvality. Snaha o začlenění se do egyptské společnosti byla hlavní náplní posledních desetiletí hyksóské nadvlády a používání plně egyptské královské titulatury to mělo ozřejmit každému obyvateli hyksóského státu.

Ke studiu hmotných pramenů nejvíce přispívají archeologické práce rakouských egyptologů pracujících v Tell ed-Dabě. Velká spousta informací, kterými obohatili naše poznatky, výrazně přispěla k důkladnějšímu pochopení nejen hyksóské doby, ale vlastně celé historie staroegyptské civilizace. Naše vědomosti se ale opírají také o nálezy z jiných lokalit. Ty se nutně nemusí nacházet na území Egypta – spousta nadmíru důležitých poznatků pochází z vykopávek v jižní Palestině, která udržovala blízké vztahy s Egyptem Druhé přechodné doby.

Egypt, a v první řadě jeho severní část (Delta), byl silně ovlivněn novou kulturou *střední doby bronzové*, která sem byla přinesena ze Syropalestiny. Setkáváme se tak s neegyptskými zvyky a architekturou mísící prvky egyptské a syropalestinské. Tento fenomén byl do té doby Egyptu naprosto cizí, a tak můžeme Hyksósy označit za představitele nové kulturní orientace. Dalo by se předpokládat, že nová kultura byla přijata jen s nevolí a velmi pomalu. Ve skutečnosti můžeme sledovat, že jeden ze základních determinantů *střední doby bronzové*, tell-el-jahúdíjská keramika, se velmi rychle rozšířil po celém Egyptě a dokonce i v Núbii.

Nezdá se pravděpodobné, že by Egyptané Druhé přechodné doby nadvládu Hyksósů vnímali jako negativní jev. Nemáme doklady o žádných vzpourách (na rozdíl od egyptských dynastií té doby) a osvobozenecá válka vypukla spíše než z čirého nacionalismu kvůli odvádění poplatků.

Vyplyvá na povrch, že doba nadvlády Hyksósů v Egyptě nebyla jen obdobím úpadku, ale obdobím, které zásadně ovlivnilo celou egyptskou společnost a vytvořilo základy kosmopolismu Nové říše. Paralelu k hyksóské době můžeme hledat ve Třetím přechodném období a Pozdní době, kdy Egyptu taktéž vládli neegyptští králové.

Diskusí na téma Hyksósové je oproti tomu jen nedostatečné množství, a tak se s Druhou přechodnou dobou často setkáváme jen v publikacích, které se věnují celým egyptským dějinám.

Úkolem této práce je podat ucelený obraz tohoto období ne z pohledu Egyptanů, jak je obvyklé, ale z pohledu Hyksósů. Vždyť jedině to nám umožní

vytvořit si reálnou představu o době, kdy se slovy Manéthóna „*bezvýznamný národ*“ ujal vlády v Egyptě a vytvořil si pevný stát spravovaný ze sídla v Avaridě. Komplexní studie jednoho z důležitých, a zároveň tak málo probádaných, období by měla upozornit na jeho zásadní úlohu v egyptské historii. Ani český čtenář by pak neměl být ochuzen o charakteristiku této doby.

Seznam použité literatury a internetových zdrojů

Seznam použité literatury:

ALBRIGHT, W. F.

1958 in: Pritchard, J. B. (editor): *The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures*, translator: Wilson, J. A., Princeton: Princeton University Press.

ASSMANN, J.

1992 *Politische Theologie zwischen Ägypten und Israel*, München: Carl Friedrich von Siemens Stiftung.

BAINES, J. – MALEK, J.

2002 *Atlas of Ancient Egypt*, Cairo: The American University in Cairo Press.

BÁRTA, M.

1999 *Sinuhetův útěk z Egypta: Egypt a Syropalestina v době Abrahamově*, Praha: Set Out.

BIETAK, M.

1979 *Avaris and Piramesse: Archeological Exploration in the Eastern Nile Delta*, London: Oxford University Press.

BIETAK, M.

1996 *Avaris: The Capital of the Hyksos: Recent Excavations at Tell el-Dab'a*, London: British Museum Press.

BIETAK, M.

1997 „The Center of Hyksos Rule: Avaris (Tell el-Dab'a)“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. 87 – 139.

BONNET, CH.

1986 *Kerma, territoire et métropole*, Caire: Institut français d'archéologie orientale du Caire.

BOURRIAU, J.

1997 „Beyond Avaris: The Second Intermediate Period in Egypt Outside the Eastern Delta“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. 159 – 182.

BOURRIAU, J.

2003 „Druhá přechodná doba“ in: Shaw, I. (editor): *Dějiny starověkého Egypta*, překlad D. Feltová, Praha: Jiří Buchal – BB art, str. 201 – 233.

BREASTED, J. H.

1906 *Ancient Records of Egypt (Volume I)*, Chicago: The University of Chicago Press.

BREASTED, J. H.

1906 *Ancient Records of Egypt (Volume II)*, Chicago: The University of Chicago Press.

CALLENDER, G.

2003 „Renesance Střední říše“ in: Shaw, I. (editor): *Dějiny starověkého Egypta*, překlad D. Feltová, Praha: Jiří Buchal – BB art, str. 164 – 199.

FLAVIUS, J.

1998 *O starobylosti Židů*, překlad R. Dostálová, Praha: Odeon.

HABACHI, L.

1972 *The Second Stela of Kamose and his Struggle against the Hyksos Ruler and his Capital*, Glückstadt: Augustin.

HAYES, W. C.

1947 „Horemkhauf of Nekhen and his trip to It-Towe“ in: *Journal of Egyptian Archeology* / 33, str. 3 – 11.

KEMP, B. J.

1989 *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*, London: Oxford University Press.

KEMPINSKI, A.

1997 „The Hyksos: A View from Northern Canaan and Syria“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. 327 – 431.

LEXA, F.

1947 *Výbor ze starší literatury egyptské*, Praha: Nakladatelství Šolc a Šimáček společnost s r. o.

MYNÁŘOVÁ, J.

2003 „Druhé přechodné období“ v: P. Onderka (editor): *Egypt za vlády faraonů*, Praha: Občanské sdružení Aegyptus – České národní egyptologické centrum, str. 45 – 48.

O'CONNOR, D.

1997 „The Hyksos Period in Egypt“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. 45 – 67.

OREN, E. D.

1997 „The Hyksos Enigma – Introductory Overview“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. xix – xxv.

OREN, E. D.

1997 „The „Kingdom of Sharuhen“ and the Hyksos Kingdom“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. 253 – 283.

REDFORD, D. B.

1995 *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*, Cairo: The American University in Cairo Press.

REDFORD, D. B.

1986 *Pharaonic Kinglists, Annals and Day-Books: A Contribution to the Study of the Egyptian Sense of History*, Mississauga: Benben Publications.

REDFORD, D. B. (editor)

2001 *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt I-III*, Oxford: Oxford University Press.

REDFORD, D. B.

1997 „Textual Sources for the Hyksos Period“ in: Oren, E. D. (editor): *The Hyksos: New Historical and Archeological Perspectives*, Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archeology and Anthropology, str. 1 – 44.

RYHOLT, K. S. B.

1997 *The Political Situation in Egypt during the Second Intermediate Period c. 1800 – 1550*, Copenhagen: Carsten Niebuhr Institute Publications.

SCHNEIDER, T.

1998 *Ausländer in Ägypten während des Mittleren Reiches und Hyksoszeit Tl. 1., Die ausländische Könige*, Wiesbaden: Harrassowitz.

SCHNEIDER, T.

1998 *Ausländer in Ägypten während des Mittleren Reiches und Hyksoszeit Tl. 2., Die ausländische Bevölkerung*, Wiesbaden: Harrassowitz.

SHAW, I.

2003 „Úvod – chronologické členění a proměny hmotné kultury v Egyptě“ in: Shaw, I. (editor): *Dějiny starověkého Egypta*, překlad D. Feltová, Praha: Jiří Buchal – BB art, str. 17 – 32.

SMITH, A. – SMITH, H. S.

1976 „A Reconsideration of the Kamose Texts“ in: *Zeitschrift der für ägyptische Sprache und Altertumskunde / 103*, str. 48 – 76.

STROUHAL, E.

1994 *Život starých Egyptanů*, Praha: Vyšehrad.

TRIGGER, B. G. – KEMP, B. J. - O'CONNOR, D. – LLOY, A. B.

2004 *Starověký Egypt. Dějiny společnosti*, Praha: Volvox Globator.

VAN SETERS, J.

1966 *The Hyksos: A New Investigation*, New Haven: Yale University Press.

VERNER, M. – BAREŠ, L. – VACHALA, B.

1997 *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, Praha: Karolinum, Nakladatelství Univerzity Karlovy.

VERNER, M.

1997 *Pyramidy, tajemství minulosti*, Praha: Academia.

VERNUS, P.

1982 „La stèle du roi Sekhemsankhtaourê Neferhotep Iykhernofert et la domination Hyksôs“ in: *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte / 68*, str. 129 – 135.

VYMAZALOVÁ, H.

2003 „Svitek písaře Ahmose (Rhindův papyrus a výuka matematiky ve starověkém Egyptě)“ v: Mynářová, J. (editor): *Pražské egyptologické studie I/2002*, Praha: nakladatelství Roman Míšek-SET OUT pro České národní egyptologické centrum a Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, str. 197 – 206.

VYMAZALOVÁ, H.

2003 „Odras úřednické praxe v úlohách Rhindova matematického papyru“ v: Mynářová, J. (editor): *Pražské egyptologické studie II/2003*, Praha: České národní egyptologické centrum a Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, str. 202 – 212.

WINLOCK, H. E.

1947 *The Rise and Fall of the Middle Kingdom in Thebes*, New York: The Macmillan Company.

ŽÁBA, Z.

1966 „Dějiny Egypta od nejstarších dob až do arabského vpádu“ v: Hrbek, I. et al.: *Dějiny Afriky I*, Praha: Nakladatelství svoboda, str. 207 – 280.

Internetové zdroje:

<http://www.digitalegypt.ucl.ac.uk> (naposledy navštíveno 2005-02-11)

<http://www.narmer.pl> (naposledy navštíveno 2005-02-17)

<http://www.nefertiti.iwebland.com> (naposledy navštíveno 2005-02-06)

<http://www.nemo.nu> (naposledy navštíveno 2005-02-11)

<http://www.specialtyinterests.net> (naposledy navštíveno 2005-02-12)

<http://www.ancient-egypt.org> (naposledy navštíveno 2005-03-01)